

MODERN DÜNYADA ÖLÜME BAKIŞ VE YAS

Gülden ÖNCEL

Yüksek Lisans Tezi

Sosyoloji Anabilim Dalı

Doç. Dr. Mevlüt ÖZBEN

2013

Her Hakkı Saklıdır

**ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI**

Gülden ÖNCEL

MODERN DÜNYADA ÖLÜME BAKIŞ VE YAS

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**TEZ YÖNETİCİSİ
Doc. Dr. Mevlüt ÖZBEN**

ERZURUM – 2013

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

TEZ BEYAN FORMU

28/01/2013

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlanmış olduğum "Modern Dünyada Ölüme Bakış ve Yas" adlı tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kağıt ve elektronik kopyalarının Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

☐ Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

☐ Tezim/Raporum sadece Atatürk Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.

☒ Tezimin/Raporumun 3 yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

28/01/2013

[Gülten ÖNCEL]

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Doç.Dr. Mevlüt ÖZBEN danışmanlığında, Gülden ÖNCEL tarafından hazırlanan bu çalışma 28/ 01 / 2013 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Sosyoloji Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Doç.Dr. Mevlüt ÖZBEN

İmza:

Jüri Üyesi : Yrd.Doç.Dr. Erem SARIKOCA

İmza:

Jüri Üyesi : Yrd.Doç.Dr. Kutsi KAHVECİ

İmza:

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir. 28 / 01 / 2013

Prof. Dr. Mustafa YILDIRIM
Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	III
ABSTRACT	IV
KISALTMALAR DİZİNİ	V
TABLolar DİZİNİ	VI
ÖNSÖZ.....	VII
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ÇALIŞMAMIZIN KAPSAMI VE YÖNTEMİ

1.1. ÇALIŞMAMIZIN KONUSU	6
1.2. ÇALIŞMAMIZIN AMACI	6
1.3. ÖNEM VE GEREKÇELER.....	7
1.4. ÇALIŞMAMIZIN YÖNTEMİ.....	7

İKİNCİ BÖLÜM

ÖLÜM VE YAS

2.1.ÖLÜM OLGUSUNU AÇIKLAMAYA YÖNELİK TANIMLAR	9
2.1.1.Ölümün Çoklu Anlamları	11
2.1.2. Ölümün Çağdaş Göstergeleri.....	12
2.2. ÖLÜMÜN TOPLUMSAL BOYUTU	15
2.2.1. Bireylerin Ölüme Yönelik Tutumlarını Gösteren Analiz Çalışması	20
2.3. TOPLUMSAL BİR KURUM OLARAK YAS	25
2.3.1. Psikolojik Yas	28

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MODERNİTE SÜRECİ İÇERİSİNDE ÖLÜM

3.1.ÖLÜME MODERN BAKIŞ AÇISI.....	32
3.2. ÖLÜMÜN TIBBİLEŞMESİ.....	43
3.3. HOSPİZ HAREKETİ	58

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MODERNİTE SÜRECİ İÇERİSİNDE ÖLÜM TÖRENLERİ VE YAS

4.1. ÖLÜM TÖRENLERİNİN ANLAMI VE MEZARLIKLAR	61
4.2. YAS KURUMUNU OLUŞTURAN ADETLER, İNANMALAR VE DAVRANIŞ KALİPLERİ.....	69
SONUÇ.....	74
KAYNAKÇA	78
ÖZGEÇMİŞ.....	82

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MODERN DÜNYADA ÖLÜME BAKIŞ VE YAS

Güliden ÖNCEL

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Mevlüt ÖZBEN

2013, Sayfa: 90

Jüri: Doç. Dr. Mevlüt ÖZBEN (Danışman)

Yrd. Doç. Dr. Erem SARIKOCA

Yrd. Doç. Dr. Kutsi KAHVECİ

Bu tezin amacı, insan hayatının tabii bir sonucu olan ölüm olgusu ve ölünün ardından yaşanan yas sürecine ilişkin görünüşteki değişikliklere, ölüm ve ölüm sonuçlarının imgelerine karşı sürekli değişen tutumlarımızdan hareketle ölümün nasıl tıbbileştiğini ve hastanede ölmeye doğru giden bir süreçte modernleşmenin ölüm üzerindeki belirleyiciliğini ortaya koymaktır. Ölümün, psikolojik ve biyolojik boyutlarının yanı sıra sosyolojik boyutunda içeren toplumsal boyutu literatür taramaları sonucu ortaya koymaya çalışılmıştır. Bu literatür taraması sürecinde, sosyoloji disiplininin kaynaklarının yanı sıra başka uzmanlık alanlarından da kaynaklar taranmış hem ölümün hemde ölüm olgusunun toplumsal boyutuna yönelik içerikler ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Çalışmamızda Modernite sürecindeki ölümü anlamlandırma, algılama ve ele alış tarzlarındaki değişimleri, ölümün inkâr edilmesi ve medikalleşmesine doğru giden yönelimler üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Ölüm, Ölmek, Kayıp, Yas, Psikolojik Yas

ABSTRACT

MASTER’S THESIS

MODERN LOOK AND AGE TO DEATH IN THE WORLD

Gülden ÖNCEL

Advisor : Assoc. Prof.Dr. Mevlüt ÖZBEN

2013, Pages: 90

Jury: Assoc. Prof. Dr. Mevlüt ÖZBEN (Advisor)

Assist. Prof. Dr. Erem SARIKOCA

Assist. Prof. Dr. Kutsi KAHVECİ

The aim of this thesis is to assert how death medicalized and decisiveness of modernization upon death on the process of dying at hospital with referance to our attitudes against death and results images, death, natural result of human being life and seeming changings of mourning process which happens after a dead. In addition to psychological and biological aspects, communal aspect of death which consists of sociological aspect has been tried to be stated as a result of literature inquiries. In this literature inquiry process, besides the resources of sociology, other resources from different departments have been searched too and some contents which are intended to both death and death phenomenon have been tried to be exposed.

In the study; explaining the death, the changings on perception and approach styles of the death, denial and trends to be medical of the death are emphasized.

Keywords: Death, To die, Lost, Mourning, Psychological mourning

KISALTMALAR DİZİNİ

A.B.D.	: Amerika Birleşik Devletleri
ÖRE	: Ölüm Refakat Evi
s	: Sayfa Numarası
ss	: Sayfa Sırası

TABLÖLAR DİZİNİ

Tablo 2. 1. “Ölüm Nedir?” Sorusunun Yöneltildiği Gruba İlişkin Demografik Bilgiler.....	21
Tablo 2. 2. “Ölüm Nedir?” Sorusuna İlişkin Bulguların Analizi	22

ÖNSÖZ

Çalışmamızın konusu; modernite süreci içerisinde ölümü ele alma ve yas kurumunu oluşturan adetler, inanmalar, belirtiler, öğeler ve davranış kalıplarındaki değişimleri ortaya koymaktır.

Yaşamın içerisinde atılan her adım, aslında ölüme doğru giden bir yoldur. Ölümü, ne zaman, nerede ve nasıl karşılayacağımız yaşamın en büyük bilinmeyeni, belki de asla bilinmek istenmeyenidir.

Ölüm hepimizin korunmaya çalıştığı ve düşünmekten kaçındığı bir durum olsa da, ondan tıbbın bilimsel uygulamalarına sarılarak kurtulmaya çalışsakta, kaçınılması imkânsız olan ölüm olayıdır. Ölüm sadece ölmek üzere olan kişi de değil onun çevresi üzerinde de etkilidir. Ölen kişinin yakınları bir kayıp sonrası yaşanan boşluğu nasıl dolduracaklarını, nasıl hareket edeceklerini ve ne yapacaklarını bilememektedirler. Onlar bu durumda sadece toplum tarafından onlara atfedileni yapmaktadırlar. Yani hem ölmek üzere olan kişi hem de onun yakınındakiler var olan bir çerçevede belirlenenleri yapmaktadır. Denilebilir ki yaşam, ölüm tarafından belirlenen bir çerçevedir ve yaşam bu çerçeve içerisinde sürmektedir.

Çalışmamıza bilgi ve tecrübeleriyle değerli katkılarda bulunan danışman hocam Sayın Doç. Dr. Mevlüt Özben'e ve desteklerini esirgemeyen bölüm hocalarıma teşekkürlerimi arz ederim.

GİRİŞ

Ölüme modern bakış açısı ve yas kurumunu ele alan bu çalışmada, insanoğlunun en büyük korkularından biri olan ölüm çerçevesinde, ölüm ve ölünün ardından kalanların içinde bulunduğu yas kurumu ele alınmaktadır.

İnsanın varlık koşulları, bilen, yapıp-eden, değerlerinin sesini duyan, tavır takınan, önceden gören ve önceden belirleyen, isteyen, özgür hareketleri olan, tarihsel olan, ideleştiren, kendisini bir şeye veren, seven, çalışan, eğiten ve eğitilen, devlet kuran, inanan, sanat ve tekniğin yaratıcısı olan, konuşan, biyopisişik yapıya sahip olmasıdır. Akış içinde bulunan hayatta insan tek başına değildir. O ister istemez başka insanlarla bir arada yaşamak zorundadır. Başkalarında kendisi gibi yapıp-eden varlıklardır. İnsanın bu yapıp etmelşeri ile hayatın birlikte gertirdiği oluşumlar olaylar karşısında ilgisiz kalması düşünülemez, çünkü insanların yapıp-etmeleri ya birbirlerine karşıdır ya da birbirlerini tamamlar. Her iki halde de insan pasif kalmaz. İnsanın ister istemez tavır takınması, karşı önlemler alması gerekir. Günlük hayattaki konuşmalarımız, tartışmalarımız bile bir tavır takınmayı gerektirir. Çünkü insan, olup-bitenlere karşı kayıtsız kalmaz. Hiç olmazsa kendisini ilgilendiren olaylar karşısında ilgisiz kalmaz.¹

Heidegger varoluş fikrini, “idrak eden var olma imkânı” olarak tanımlamaktadır. O bu tanımlı şu kanıt silsilesine dayandırmaktadır: Varoluşun konusu, varolanın varolmasıdır. Bu anlamda varoluş, hep “benim” varoluşumdur. Dolayısıyla varolma imkânı içinde hem sahih ve hem de gayrisahihi varoluş imkânı (ya da kayıtsızlık imkânı) bulunmaktadır. Yaşam, protein özdeğinin varoluş tarzıdır; bu özdeklerin asıl ögesi, Engels’in deyişiyle, “onları dıştan çevreleyen doğa ile sürekli madde alışverişinden meydana gelir” ve bu, metabolizmanın durması, işlevlerinin bitişiyile son bulmaktadır ki, biz bu duruma varlık olarak varoluşun varlık-yok oluşa dönüşümünü ya da “ölüm” olarak kavramaktayız.² Ortaçağda bedenler üzerinde büyük bir baskı varken varoluş özgürdü. Bu nedenle Ortaçağda büyük bir tinsel devinim vardı. Modern çağda bunun tam tersi bir gelişme olmuştur. Bedenin gereksinimleri azami ölçüde tatmin edilmeye çalışılırken varoluş devinimi hem teknik hem de bilimsel olarak kontrol altına

¹ Takiyettin Mengüşoğlu, *İnsan Felsefesi*, Remzi Kaitabevi, İstanbul 1988, s. 13.

² H. Ökten Kaan, “Heidegger’in Varlık ve Zaman’daki Ölüm Çözümlemesi”, *Cogito Dergisi*, sayı:40, 2004, s. 124.

alınmıştır.³ Ortaçağda, Tanrı'nın varlığıyla birlikte sonsuzlukta tarihte içselleşmişti. Bu kez ölüm, çizgisel saat zamanının bittiği ve insanın sonsuzlukla buluştuğu bir nokta olmuştur. Dünya bu varlığa ait kutsal bir mekân olmaktan çıkmıştır. Yani ölüm bir bütünün sonu olmaktan çıkmış ve dizinin uğradığı bir kesinti haline gelmiştir. Ölüm, on altıncı yüzyılda, öncelikle başka bir dünyaya geçiş olarak anlaşılmaktan çıkmış ve vurgu bu dünyadaki yaşamın bitişi üzerine konmuştur. Ölüm yaşam boyu süren bir karşılaşmadan anlık bir olaya dönüşmüştür.⁴ On yedinci yüzyılın sonlarında yaygınlaşmaya başlayan düşünce ise Ortaçağ boyunca kutsal sayılan insan bedeninin her bölgesine neşter girme hakkını kazanmış olmasıdır. Yani Antik çağda yaşamın çok kıymetli olduğu, bireylerin kendi şahsi davranışlarıyla bu dünyada mutlu olunacağına vurgu yapılırken, Ortaçağ da ise beden kysallığı üzerinde durulmaktaydı. Ortaçağ da kutsal olan beden, ölümdede kutsallaştırmıştı.

İçinde yaşadığımız bugünkü haliyle modernite ve onu ortaya çıkaran modernleşme sürecinin Batı Avrupa'da çok yönlü, çok boyutlu, karmaşık ve büyük ölçüde tesadüflerle belirginleşmiş, fakat insanlar üzerinde yaptırımı yüksek, çok güçlü bir değişim süreci olduğunu söyleyebiliriz. Zorunluluk olmayan ancak ikna ve yaptırım gücü çok yüksek olan modernite doğduğu fakat daha çok etkili olduğu coğrafyalarda doğal bir seyir izlemedi. İnsanların modern bireylere, ilerleme ve kapitalizm için makbul vatandaşlara dönüştürülmesi hem zaman bakımından sürekli bir çabayı hem de toplumsal hayatın her alanına dönük bir fele geçirme çabasını içermek zorundaydı. Özellikle gündelik hayatın ele geçirilmesi belirleyici bir öneme sahipti. İnsanların en sıradan pratiklerinde, özel hayatlarında, toplumsal ilişkilerinde modern olmaları, büyük modernlik projesine uyumlu davranmayı öğrenmeleri gerekiyordu.⁵ Ölüm üzerine yapılacak bir çalışmada da, var olan insan bedenine bakış açılarını ve bu bakış açılarının modernleşme süreci içerisinde beden ölümünü, gündelik hayattan geçmişe kadar ki bakış açılarını temel almak gerekecektir. Bu bağlamda çalışmamda Aydınlanma ile beden iki karşıtlık üzerine (akıl ve beden) nasıl işlendiğini ve bu karşıtlık içinde beden dışlanarak nasıl görmezden gelindiği üzerinde durulmuştur.

Bilim bedene nasıl bir değer atfediyorsa öyle tanımlamıştır. Bunun en iyi örneğini Descartes'in önermesi teşkil eder; "varım". Var olmak, Descartes'in önermesine göre,

³ Mehmet Mukadder Yakupoğlu, *Varoluş, Ahlak ve Ölüm*, Mor Yayınları, Ankara 2001, s. 40.

⁴ Ivan Illich, *Sağlığın Gaspı*, (1981), (Çev. Süha Sertabiboğlu), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2011, s. 118.

⁵ Besim Dellaoğlu, "Modernleşmeden Modernliğe", *Altüst Dergisi*, sayı:3, 2011, s.19.

akıl tarafından algılanırsa gerçeklik kazanır. Beden ise sadece elle tutulur, gözle görülür bir şeydir. Beden eller, kollar, bacaklar ve gövdeden oluşan mekanik bir yapıdır. Dolayısıyla beden bir makineden ibarettir; Tanrı'nın biçimlendirdiği bir araçtır.⁶Descartes'in Kartezyen düşüncesi, beden ve akıl düalizmini esas alır ve bedeni akıldan kopartır. Beden bundan böyle oraya buraya sürüklenen üzerinde çeşitli süreçlerin işlendiği bir nesne haline gelecektir. Modern devletin temel işlevi üretim güçlerini korumak, yeniden üretmek ve geliştirmek şeklinde belirlenirken, aslında yapılması gereken vurgu bedenleri nasıl ürettiği ve yeniden ürettiği üzerinde olmalıdır.⁷

Beden konusu, günümüz dünyasında spor, estetik, sağlık, siyaset, hukuk, diyet kültürü gibi daha birçok başlık altında karşımıza çıkmaktadır. Çalışmamızda da beden konusu ölümü ele alış ve ölüme modern bakış açısı içerisinde ele alınmıştır.

İlk olarak, ölüm gibi soyut bir kavramın içerebileceği anlam karışıklığını giderebilmek için hangi kavramın hangi alanda kullanıldığını belirten bir kavramsal çerçeve oluşturulmuştur. Aynı zamanda ölümün belirlenmesinde geçmişten günümüze yaşanan değişim de *Ölümün Çağdaş Göstergeleri* başlığı içerisinde ele alınmıştır.

Ölüm temelde bireysel değil toplumsal bir olgudur ve her ölüm toplum birliğini bir şekilde bozar. Ölüm bir yandan, bireyin kendi varoluşu ile ilgili tasarımlarını yeniden gözden geçirmesini zorlarken, diğer yandan da potansiyel bir yok oluş tehdidi olarak, toplumsal birliğin yeniden düzenlenmesini ve birliğin yeniden oluşturulmasını sağlar. Tezimzin *Ölümün Toplumsal Boyutu* bölümünde de insanların ölüme yönelik algıları ve duydukları toplumsal korku ve başkalarının ölümünden nasıl etkilendikleri üzerinde durularak bireylerin ölümü ile meydana gelen bu boşluğun toplum tarafından nasıl giderildiği üzerinde durulmuştur. Görüntülerden oluşan bir alanda yaşamaktayız ve kimi zaman birbiriyle çelişen bu görüntüler, ortak kavramsal alanlar içerisinde belirmektedir. Birbiriyle çelişen görüntüleri barındıran kavramsal alanlardan bir tanesi de ölümdür. Bir fenomen olmasıyla ilgili olarak 'ölüm' ben olmayandır, ötekidir; ölüm bir yer olarak olmayan bir yerdir. Ancak insan aklının varoluşsal yetersizliği nedeniyle ne ölümün ne de ötekinin ontolojik bir analizini yapmak mümkün değildir. Yine de

⁶ Emre Işık, *Beden ve Toplum Kuramı-Özne Sosyolojisinden Beden Sosyolojisine*, Bağlam Yayınları, İstanbul 1998, s. 120-121.

⁷ Abdurrahman Saygılı, "Modern Devlet'in Beden İdeolojisi Üzerine Kısa Bir Deneme", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, sayı:3, 2005, s.329.

‘benim ölümüne’, ben’in bir algılama geliştirmesi mümkündür.⁸ Çevremizde de gördüğümüz gibi bugünün insanı ölümsüz olabilmenin yollarını aramaktadır. şu ana kadar bunu başaramamıştır ancak bu durum insanları ölümsüzlüğü aramaktan vazgeçirememiştir. Ölümsüzlüğü aramaktan vazgeçmeyen modern insan aynı zamanda içinde oluşan ölüm korkusuna da yenilmek istememektedir. Bunun için de bazı önlemler almaktadır. Örneğin, modern insanın ölü ve ölüm kavramlarıyla ilgili her şeyi bilinçaltına atması ve günlük yaşamındaki iş ve imkânların ölümün önüne geçmesine izin vererek sanki ölüm ona hiç gelmeyecekmiş gibi yaşamasını sürdürmektedir.

Aynı zamanda ölümün toplumsal boyutunu nesnelleştirmek için, bireylerin ölüme yönelik tutumlarını gösteren analiz çalışması da yapılmıştır. Birinin kaybindan duyulan acının sadece yakınlarını etkilemediği aynı zamanda çevresindeki insanları da etkilediğinden, toplumun yas kurumuna bakışı da *Toplumsal Bir Kurum Olarak Yas* başlığı içerisinde açıklanmıştır. Ölümün bireysel ve toplumsal seviyede getirdiği duygusal yük yaşamın alışıldık temposunun ölümle kesintiye uğraması toplum üyelerinin kendi yaşamlarını, ölen kişi ile ilişkilerini ve genel anlamda ölüm kavramına bakışlarını yeniden gözden geçirmelerine neden olur. Bu bağlamda ölenin ardından geride kalanların ne hissettikleri ve ortak duyguları *Psikolojik Yas* başlığı altında incelenmiştir.

Modern toplumlarda ölü ve ölüm kavramları göze çarpmaz. Modern yaşamda ölümler şehir dışına gündelik yaşamdan ve gözden ırak mekânlara taşınırken, ölümlerde günlük yaşamdan silinmeye çalışılmaktadır. Örneğin, öleceği düşünülen insanların hastanelerde gözüaltına alınması ve insanların evde kendi yataklarında ölmelerine izin verilmemesi. Bu bağlamda insanın varoluşunun doğal bir sonucu olan ölüm ile gündelik yaşamda ölüm olgusunun nasıl algılandığı, modern toplumların ölümü nasıl anlamlandırdıkları ve evde ölmekten hastanede ölmeye doğru giden değişimin nedenleri *Ölüme Modern Bakış Açısı* başlığında ele alınmıştır.

Bilimsel bir pratik olarak tıp, hasta insanları tedavi etmek, hastalıklar için çareler üretmek için ortaya çıkmıştır. Çeşitli aşamalardan geçerek, bugün hayatın doğumdan ölüme kadar insanın bütün görüşlerini kontrol ve idare eden bir sosyal kurum haline nasıl dönüştüğünü ayrıca insan yaşamının bütün evreleri tıbbın kontrolü altına nasıl geldiğini ve yalnızca bireylerin sağlık sorunlarına müdahale etmeyip ölüm olayını

⁸ Neşe Dijlay Akbaş, “Ölümü Görselleştirmek”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi*, sayı:2, 2009, s.25.

tanımlamaya nasıl geldiğini *Ölümün Tıbbileşmesi* başlığı altında incelenmiştir. Kısaca söylemek gerekirse, ölümün zaman içerisinde nasıl tıbbileştiği dönemler çerçevesinde ele alınmış ayrıca doktor ile hasta arasındaki ilişkinin bu dönemler çerçevesinde uğradığı değişiklik ve zaman içerisinde ölümün tedavi edilebilir bir hastalığa nasıl indirildiği bu bölüm içerisinde verilmeye çalışılmıştır. Ardından ölümün medikallaşmasına karşıt bir süreç olarak hospiz hareketi araştırılmıştır.

Toplumlar ölümleri, psikolojik estetik ve sağlık nedenleriyle elden çıkarmak durumundadırlar bu bağlamda yapılan cenaze törenlerinin anlamı ve bu törenlerde zaman içerisindeki değişiklikleri *Ölüm Törenlerinin Anlamı ve Mezarlıklar* başlığı içerisinde verilmeye çalışılmıştır. *Yas Kurumunu oluşturan Adetler, İnanmalar ve Davranış Kalıpları* başlıklı, sonuç bölümünden bir önceki en son bölümde ise bir yakınının kaybetmenin ardından yaşanan yas süreci ve bu süreç içerisindeki uygulamalar üzerinde durulmuştur.

Çalışmamızdaki bütün bölümler diğer bölümlerden bağımsız olarak da ele alınabilirler fakat burada ve yas kurumuna bakışa ilişkin bütün yönelimler iç içe geçmişlikleri ve birbirlerine yol açıcı, biçimlendirici nitelikleri açısından vurgulanmaya çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ÇALIŞMAMIZIN KAPSAMI VE YÖNTEMİ

1.1. ÇALIŞMAMIZIN KONUSU

Çalışmamızın konusu; modernite süreci içerisinde ölümü ele alma ve yas kurumunu oluşturan adetler, inanmalar, belirtiler, ögeler ve davranış kalıplarındaki değişimleri ortaya koymaktır. Bu bağlamda ölümün biyolojik, psikolojik, fizyolojik bir olgu olmasına ek olarak farklı ölüm tanımlamaları üzerinde durulmuştur. Toplum içerisinde insanların bastırılmış oldukları ölüm düşüncesinin farkındalığıyla birlikte oluşan ölüm korkusunun nedenleri ve başkasının ölümünde duydukları düşünceler ile kültürün insanın ölümlülüğüne nasıl anlam verdiği incelenmiştir.. Ayrıca bireylerin gelişim evreleri dikkate alınarak bireylere“Ölüm nedir ve ölümü nasıl anlamlandırırınız?” soruları yöneltilmiş ve bu sorulara verdikleri cevaplar doğrultusunda elde edilen bilgilerin analiziyle toplumsal açıdan bireylerin ölüme yönelik tutumları gösterilmek istenmiştir. Ölümün ardından kalanların içinde bulunduğu yas süreci de çalışmamızın bir diğer konusudur.

Modernite süreci ve sonrasında ölümü anlamlandırma ve ele alış tarzındaki değişimleri ortaya koyarak, çağdaş toplumsal yapıda ölümün inkâr edilerek hiç yokmuş gibi yaşamlarını sürdürmeleri, bu bağlamda da ölmenin kurumsallaşması ve tıbbileşmesi ve ölümün tıbbileşmesine karşı ortaya çıkmış Hospiz hareketi de çalışmada da vurgulanan bir konudur.

Ölüm törenlerinin anlamı ve mezarlıklara ek olarak, toplumsal bir kurum olan yasla ilgili adetler; bu adetlere bağlı işlemler, kaçınmalar acı çekenin belli etme, belirli bir süre yeni durumuna alıştırma, acısını azaltma ve giderek bu durumdan çıkartma amacına yönelik değişimler üzerinde de durulmuştur.

1.2. ÇALIŞMAMIZIN AMACI

Çalışmamızın temel amacı, insan hayatının tabii bir sonucu olan ölüm olgusu ve ölünün ardından yaşanan yas sürecine ilişkin görünüşteki değişikliklere, ölüm ve ölüm sonuçlarının imgelerine karşı sürekli değişen tutumlarımızdan hareketle modernleşmenin ölüm üzerindeki belirleyiciliğini ortaya koymaktır.

Yukarıda belirtilen, genel çerçeve dolayımın da bu çalışmamızın amacı iki boyutludur: İlki, ölüm ve hakkındaki geçerli teorilere ilişkin genel bir bakış sağlayarak,

toplumun ölüm olgusunu ortaya koymak, çağdaş toplumlarda ölmenin nasıl kurumsallaştığını ve tıbbileştiğini göstermek, İkincisi de toplum tarafından birinin kaybıyla duyulan acı ve üzüntüyü toplumsal kalıplar içerisinde ifade edilmiş biçimi olan yas kurumundaki değişimleri ortaya koymaktır.

Ayrıca toplum açısından ölüm olgusunda bireylerin gelişim dönemlerine göre ölümü nasıl tanımladıklarına yönelik analizle bireylerin gelişim evrelerinde ölümü nasıl algıladığını öğrenmek amaçlanmıştır.

1.3. ÖNEM VE GEREKÇELER

Modernite süreci içerisinde ölümü ele alma ve yas kurumunu oluşturan adetler, inanmalar, belirtiler, öğeler ve davranış kalıplarındaki değişimleri ortaya koymayı amaçlayan bu çalışmanın konusunun belirlenmesinde, Türkiye’de yürütülen sosyoloji çalışmaları alanında ölüm konusuna ilişkin özellikle de modernite süreci içerisinde hem ölümü hem de yas kurumunu ele alma bağlamında yeterli çalışmanın yapılmamış olması etkili olmuştur. Bu bağlamda bu çalışma, Türkiye’de ölüm ve yas hakkında, “ölüm ve yas” olgularını modernite süreci içerisinde yaşanan değişikliklere ağırlık vererek inceleyen bir çalışma olması gayreti içerisinde, belirtilen eksiklikleri giderme çabası anlamında önemli gözükmektedir.

1.4. ÇALIŞMAMIZIN YÖNTEMİ

Araştırmanın yöntemi bakımından, genel olarak, sosyolojik geleneğin köklü iki yöntemi olan yapısalcılık ve etkileşimciliğin çalışma konumuz açısından kullanılabilir olduğunu söyleyebiliriz.

Modernite süreci içerisinde etkileşimle biçimlenen ölümün anlamını vurgulaması bakımından etkileşimci yaklaşım önemlidir. Etkileşimci yaklaşıma göre; ölüm alanında, ölümün gerçekleşmesi sürecini de içine alan günlük aktivitelerimiz gibi, ölüm hakkındaki düşüncelerimiz ve ölümün yer aldığı sosyal dünyalar hakkındaki imajlarımız sosyal olarak yapılanmaktadır. Ölümün sosyal bir gerçeklik olarak bizim için ne anlam ifade ettiği, sosyal olarak biçimlenmiş düşünce ve önermelerin sonucudur. Kısacası, bu perspektife göre biz ölümü yalnızca ona yüklediğimiz tanımlar ve önermeler bağlamında anlayabiliriz.⁹ Kişi için ölümün anlamı, hem kişisel hem de

⁹Akalın Ayşe Emel, *Ölümün ve Ölmenin Sosyolojisi Üzerine Kuramsal Bir Çalışma*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2006, s. 56.

sosyo- kültürel pek çok belirleyiciliğe bağlıdır. Ölümün anlamı ölüm olayının yaşanmasına bağlı değildir; Ölüm olgusu karşısındaki duygulara ve yorumlara bağlıdır.¹⁰ Sembolik etkileşimci perspektifte, ölüme ilişkin anlamların bireyin deneyiminden çıktığı var sayılmaktadır. Diğer bir yandan, bu deneyim etkileşim içinde temellenmektedir.¹¹

Ölüme ilişkin sosyolojik çalışma yaparken, yapısal işlevselci yaklaşımı benimsemekte, kişiyi ölüme yönelik çağdaş tutumların kurumsallaşmış kültürel müesseselerine sıkı biçimde bakmaya yöneltir. Bu tutumları anlamak ve onları bu perspektifte yerleştirmek için kişi toplumun üyeleri tarafından tutulan ritüel anlamlara bakmalıdır. Ölüm hakkındaki anlamların anlatılması ölümün ve sosyal yapının bağlı olduğu karşılıklı yollar hakkında bir çeşit öngörü sağlar.¹² Yapısal işlevselci yaklaşımda kültürel kalıplar içerisinde yaşarken bir toplumun üyesi olma, aile ve akrabalık bağları, toplumun diğer bireyleri ile kurulan ilişkiler geride kalanlara, ölenin son yolculuğunda yerine getirilmesi gerekli birtakım görevler verir. Bu görevler toplumun üyesi olarak bireyi, geçiş dönemleri etrafında kümelenen adetler, gelenekler ve uygulamalar dolayımında toplumsallaştırır. ¹³ Neyin, ne zaman, nasıl, kimler tarafından yapılıp yapılmayacağı orada hazır bulunan grup tarafından tayin edilir. Hatta toplumun geleneklere bağlı kesimi, alışagelmiş yerine getirmeyen ölü sahiplerini kınayabilmekte ve geleneksel olanı yapmak için onları baskı altında tutabilmektedir.¹⁴

Araştırma yöntemi olarak yararlanacağımız etkileşimcilik ve yapısalcılık yaklaşımlarından başka, bu çalışma içerisinde birtakım araştırma teknikleri de kullanılmıştır. Örneğin sosyal açıdan ölüm anlamlarını ortaya koyabilmek için nitel görüşme tekniğe başvurulmuştur. Ölümün çoklu anlamlarını ortaya koyabilmek için sadece kitaplara bağlı kalınmayarak, dergilerde taranmış ve metin analizi yapılmıştır. Ayrıca çalışmamızda toplumun ölüm olgusunu nesnelleştirmek için yapılan araştırma da çalışmanın evreni olarak 0–6 yaş grubundan başlanarak 60 yaş ve üstüne kadar devam eden gelişim dönemlerindeki kişilerden oluşturulmuştur.. Örneklem ise; bebeklik, son çocukluk, ergenlik, genç yetişkinlik, orta yetişkinlik ve yaşlılık dönemleri olmak üzere her gruptan 10’ar kişi oluşturmaktadır.

¹⁰ Onur Bekir, *Gelişim Psikolojisi; Yetişkinlik, Yaşlılık, Ölüm*, İmge Kitapevi, Ankara 1995, s. 385.

¹¹ Akalın, s. 57.

¹² Akalın, s. 65.

¹³ Gürbüz Erginer, “Bir Halk Bilimcinin Gözünden Ölüm”, *Cogito Dergisi*, sayı: 40, 2004, s. 288.

¹⁴ Sedat Veyis Örnek, , *Türk Halk Bilimi*, İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1977, s. 221.

İKİNCİ BÖLÜM

ÖLÜM VE YAS

2.1.ÖLÜM OLGUSUNU AÇIKLAMAYA YÖNELİK TANIMLAR

İnsan hayatının tabii bir sonucu olan ölüm olgusu, hem bireyler hem de toplumlar için son derece önemli olan bir olgudur. Zira insan yaşamında insanı derinden etkileyen etkenlerden biri de, ölüm gerçeğidir. İnsanlık tarihinin ilk dönemlerinden günümüze uzanan yelpaze içinde insanlığın ölüme ilişkin düşüncelerine bakıldığında, değişmeyen esas fikrin ölümün bir “son”u sembolize etmesi olduğu görülecektir. Ölüm; eski çağların ilkel insanının dünyasında hayatın sıradan bir olayı gibi her an gerçekleşebilecek bir hadise iken, günümüz modern insanının yaşamında ise hayatın son evresinde, yani yaşlılıkta gerçekleşen bir olay haline dönüşmektedir.¹⁵ Çünkü günümüzde ölümlerin üçte ikisi yaşlılık hastalıkları yüzündendir. Genç yaşta ölenlerin sayısı ise kaza, terör ve intihar kurbanlarından daha fazla değildir.¹⁶

Ölümünden ya da daha doğrusu ölmenin kaçınılmazlığından, dünyadaki varlığımızın kalımsızlığından daha rahatsız edici bir düşünce yok gibidir. Bilgimizin bu yönü zihinsel yetilerimize kökten ve değiştirilemez bir biçimde karşı koyar. Ölüm aklın en büyük yenilgisidir, akıl ölümü, ölümü nasıl bir şey olarak bildiğimizi değil, düşünmediği için ölüm düşüncesi terim bağlamında bir çelişkidir ve çelişki olarak kalmaya zorunludur. Merleau-Ponty, “Ne doğumum, ne de ölümüm bana benim deneyimlerim gibi görünebilir.” demiştir. “Kendimi yalnızca önceden doğmuş ve bugünde yaşıyor olarak kavrayabilirim”. Sigmund Freud da benzer görüştedir: “Kendi ölümümüzü hayal etmek gerçekten de olanaksızdır; bunu her hayal etmeye kalkıştığımızda, aslında o anda bile bir seyirci konumunda olduğumuzu algılayabiliriz.” Edgar Morin, “ölüm fikrinin içeriği olmayan bir fikir olduğu sonucuna ulaşmıştır.” Ya da başka bir deyişle “ölüm boş fikirlerin en boşudur; çünkü içeriği düşünülemez, açıklanamaz, kavramsal olarak tanımlanamaz niteliktedir.”¹⁷

¹⁵Harun Yıldız, “Alevi Geleneğinde Ölüm ve Ölüm Sonrası Tören ve Ritüeller”, (Ed. Tuncay Bülbül), *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, (ss. 93-113), Grafik-ofset Yayınları, Ankara 2007, s. 93-94.

¹⁶ Ivan Illich, *Sağlığın Gasplı*, (1981), (Çev. Süha Sertabiboğlu), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2011, s. 21.

¹⁷ Zygmunt Bauman, *Ölümlülük, Ölümsüzlük ve Diğer Hayat Stratejileri*, (1992), (Çev. Nurgül Demirdöven), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2000, s. 25.

Ölüm olgusunu en yalın biçimde; insanların başına gelen en belirleyici, en nihai, en eşitlikçi ve en kaçınılmaz gerçek olarak tanımlamak mümkündür.¹⁸ Aslında ölüm, anlık bir olgu olmayıp kısa ve uzun bir zaman diliminde gerçekleşir.¹⁹ Diğer bir deyişle “ölüm” sözcüğü hem bir olayı(ölme olayını) hem de bu olayın sonucunu gösterir.²⁰

Bataille, ölümü denetlenmesi olanaksız değiş tokuşlar, aşırı bolluk ve fazlalık olarak kabul etmektedir. Ona göre, her zaman bir fazlalık olarak görülen ölüm, ölümden kopuk bir yaşamın aksadığını kanıtlar. Yanı sıra, yaşamın da ancak ölümü içerdii ve onunla değiş tokuş edilebildiği ölçüde var olabileceğini hatırlatır.²¹

Kierkegaard’dan başlayarak Tolstoy’a ve Nietzsche’ye, onlardan da Sartre’a kadar çağdaş filozoflara ve romancılara borçlu olduğumuz ortak ölüm anlayışı, Peter Koestenbaum tarafından yararlı bir biçimde özetlenmiştir: “Ölüm bir deneyim değil, bir beklenti ya da üzüntü verici bir kayıptır. Her durumda, ölüm etkili bir öz kavramdır. Bizim ve dışımızdaki bütün insanların kaçınılmaz olarak öleceğinin kesinliği, insanın doğasını anlamanın anahtarıdır... Ölüm-bizim ve başkalarının ölümü-insan olmanın ne anlama geldiğini(anlam, ölümsüzlük, özgürlük, sevgi ve bireysellik peşinde koşma), cinsellik ve saldırganlık gibi psikolojiye ilişkin ilkelerden, yaşamda kalma ve üreme gibi biyolojik dürtülerden, yararcı mutluluk ve beğeni kuramlarından ya da Tanrı’nın iradesi gibi dinsel yaptırımlardan çok daha iyi açıklar. Ölüm beklentisi bize kim olduğumuzu gösterir.”²²

Simeon’a göre, “ölüm, zamandan ve bilinçten eyleme geçiştir” ve doğum, “eylemden bilince ve zamana mantıksal geçiştir;” şu halde doğmak ve ölmek varolma biçimleri değil, düşünme biçimleridir. Feuerbach’ın formülasyonuna gelince, “Ölüm, ölümün ölümüdür.” Hristiyanlık’tan esinlenen tıbbi tanımlar ise, ruh/vücut düalizmi ve insan/hayvan ayrımı üzerinde dururlar: Örneğın Dr. Bon’a göre, insanın ölümü ruh ve vücudun ayrılmasına dayanır, oysa hayvanlarınkı temel biyolojik fonksiyonlardaki kesin bir durmanın işaretidir. Encyclopedie Souietique’e gelince, bu Marksist anlayışa bağlı kalır: “Ölüm, organizmanın hayati faaliyetinin sona ermesiyle ve dolayısıyla özerk (kelimesi kelimesine:yalnız) canlı sistem olarak bireyin yok olması ile aynı zamana

¹⁸ Selim Badur, “Ölüm Üzerine Tıbbi Çeşitlemeler” *Cogito Dergisi*, sayı: 40, 2004, s. 93.

¹⁹ Erginer, s. 286.

²⁰ Onur, s. 389.

²¹ Jean Baudrillard, *Simgesel Değiş Tokuş ve Ölüm*, (Çev. Oğuz Adanır), Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2002, s. 275.

²² Bauman, *Ölümlülük, Ölümsüzlük ve Diğer Hayat Stratejileri* s. 29.

denk gelir; daha genel anlamda ölüm, albüminlerin bozulmasını beraberinde getiren, canlı maddenin kesin bir şekilde tükenmesidir. Ölüm ancak, organizmaya hayat veren özün materyalist bir tarzda açıklanması temelinde anlaşılabilir.”²³

Ölüm bir süreçtir, bir durum değil. Bichat’ın iyimser ifadesine göre –basit bir totolojiden daha iyi olan- ölüme karşı direnen bir fonksiyonlar bütünü olarak tanımlanırsa yaşamın yine ölmek için konulan bir zaman olduğunu kabul etmek gerekir.²⁴

Bir insanın ölümü günlük işlerin bitmesinden; verilen bir nefesten; doğuştan gelen, kendi kendini iyileştirici, teskin edici gücün bitmesinden; doğanın bilinç ışığının sönmesinden ve beden, can ve tin üçlüsündeki büyük ayrışmadan başka bir şey olarak görmeyen²⁵ Illich gibi, ölüm tanımlamalarına baktığımızda da ölümün, insanın doğumuyla birlikte başladığını ve insanla yaşaması karşılığında takas yaparak süreç içerisinde ilerlediğini, karşı konulamaz bir son, bitiş sönme ve ayrışma olduğunu söyleyebiliriz.

2.1.1.Ölümün Çoklu Anlamları

Ölüm terimi kendisini inceleyen disipline bağlı olarak çoklu anlamlara sahiptir. Ölümün tanımlamalarında da görüldüğü gibi ölüm çoklu anlamlara sahip olsa da, insan bedeninin oksijen sağlama kaybı olarak biyolojik ölümü ifade etmektedir. Bu bağlamda Rondon House College Dictionary ölümü “yaşamın sonu, bir hayvanın veya bitkinin bütün yaşamsal fonksiyonlarının sona ermesi” olarak tanımlar. Bu tanım, solunumun tersine çevrilmez bir biçimde çökmesi ve sonucu olan organizmanın oksijen sağlama yeteneğinin kaybının vurgulanması anlamında biyolojik ölümün anlamına yakındır. Ölümün bilimsel anlamda açıklanması karmaşık bir biyolojik sistemin çökmesidir. Bu çöküşün meydana gelmesi, yaşlanma, klinik ölüm ve beyin ölümü gibi bir seri biyolojik olayın kendinin göstermesiyle olur ve ölümle sonuçlanır. *Biyolojik ölüm*, solunum ve kalp çarpması gibi yaşamsal fonksiyonların sona ermesi ile tanımlanmaktadır.²⁶ Başka bir deyişle, biyolojik ölüm nefesin kesilmesidir.

Birinin *psikolojik olarak öldüğü* söylendiği zaman zihninin (bilinç deneyimi ve bilmek) işlevlerini yerine getirmesi sona erer, birinin *sosyal olarak ölü* olduğu

²³Louis-Vincent Thomas, *Ölüm*, (Çev. Işın Gürbüz), İletişim Yayınları, İstanbul 1991, s. 34.

²⁴Thomas, s. 19.

²⁵ Illich, *Sağlığın Gaspı*, s. 121.

²⁶ Akalın, s. 10.

söylendiği zamansa diğer insanlar bu kişiye o ölüymüş gibi davranır. İngiliz sosyolog D.Armstrong’a göre, “sosyal ölüm” terimi, kişinin bilincinin yerinde olmadığını fakat fiziksel olarak, tıbbi teknolojinin yardımıyla da olsa fonksiyonlarını yerine getirdiğini diğer kişilerle etkileşim kurma anlamında sosyal olarak fonksiyonlarını yerine getirmediğini tanımlamak için kullanır.²⁷ Koma durumu buna örnek olarak verilebilir. Ayrıca sosyal olarak ölü terimi deliliğin şiddetli biçimlerini tanımlamak içinde kullanılmaktadır. Örneğin, yaşlı kişilerin veya AIDS ve benzer hastalık taşıyıcıların kurumlara yerleştirilerek, kurum dışındaki hatta bazı koşullar altında kurum içindeki diğer kişilerle etkileşimini kesmekle de onlar sosyal ölü konumuna getirilmektedir.

Diğer bir kavramsa, bir kişinin hukuki otorite tarafından ölü olduğuna karar verildiği ve sahip olduklarının gereğince dağıtıldığı *hukuki ölümdür. Vatandaşlık ölümü*, uzun zamandır kullanılmayan fakat ölümün farklı disiplinlerin, farklı perspektiflerinden farklı tanımları içeren bir kavram olması bağlamında ele alınabilecek bir terimdir.²⁸ Örneğin, ciddi bir suçu olduğu ispat edilen veya bir ulustan uzaklaştırılan veya sürgün edilen kişi hukuki olarak ölü biçiminde bildirilebilir.

2.1.2. Ölümün Çağdaş Göstergeleri

“Agamben, koma, organ nakli, beden ölümü ve beyin ölümü kavramlarının ifade ettiklerinin farklılığı ve tüm bunlarla ilgili olarak hem değişen hem de birbiriyle çelişen tıbbi ve hukuki kararlara göndermede bulunarak şöyle diyor: Hayat ve ölüm, tam olarak bilimsel kavramlar değil; siyasal kavramlardır ve tam da sadece ağızdan çıkacak bir kararla siyasallaşan kavramlardır.”²⁹ Yani modernlik öncesinde kalbin durması, solunum kesilmesi ölüm kararının doktorlar tarafından verilmesi için yeterli iken, günümüzde bunun yeterli olmadığı, bir kişinin ölü olarak tanımlanabilmesi için beyin ölümünün gerçekleşmiş olması gerektiği; ancak beyin ölümü gerçekleşen birinden organ nakli yapacak doktorun da suçlu sayılmaması için ölüm anının tanımlanması gerekmektedir.

Ölümün tanımlanması ve belirlenmesinde kalp vurumlarının olmadığı saptanınca ölümün meydana geldiği kabul edilerek, hastaların ölüm saati olarak kalp seslerinin alınmadığı anın yazılması, geleneksel biçimde sürdürülmektedir. Ancak, 1950’li yılların

²⁷ Akalın, s. 12.

²⁸ Akalın, s. 13.

²⁹ Mevlüt Özben, *Kutsallıkların Ölümcül Sıçrayışı: Yapay Kutsallıklar*, Kadim Yayınları, Ankara 2011, s. 114.

sonundan itibaren tıpta kullanıma giren yapay solunum uygulaması bu konuda klasik kavramların değişmesine yol açmış, ölümün anlık bir olay olmadığı, bir süreç sonunda meydana geldiği bilgisi netleşmiştir. Geri dönüşümsüz bir nedenle solunum durduğunda yapay solunuma başlanmazsa, oksijen yetersizliğine bağlı olarak, dakikalar içinde ölüm meydana gelecektir. Böylesi koşullarda kaçınılmaz olan ölüm, yapay solunum sayesinde, değişken bir süre sonrasına ertelenmektedir. İşte bu ortamda yaşatılan biri için etrafını çevreleyen aygıtlar, yaşamın göstergesi olur. Phillippe Aries “ölüm süreci” şeklinde tanımladığı bu dönemi: “ölüm süreci bir dizi aşamayı takiben, minik parçalara, ayrılmakta ve sonunda hangi aşamanın gerçek ölüm olduğu bilinmemektedir. Aşamalardan birinde bilinç kaybı gerçekleşmekte, bir başkasında solunum sonlanmaktadır. Tüm bu küçük ölümler, esas ölümün yerini alarak onu ortadan kaldırırlar” şeklinde tanımlamıştır. İşte bu aşamada 1960’larda ortaya atılan, ancak son on yılda önemi daha iyi anlaşılan “beyin ölümü” kavramı gündeme gelir.³⁰ Buna göre, yeterli tıbbi testler sonucunda beynin tamamen öldüğü onaylandığı zaman, hayat-destek teknolojisi sayesinde solunumu sürse bile hasta ölü kabul edilecektir.³¹

Bugün artık kalbin durmuş olması, bir insanın ölü olarak tanımlanması için yeterli değildir. Modern çağın ölüsünün kalbi çarpmaya devam edebilir. Ölçü kalp atışları değil, beyin fonksiyonlarıdır. Eğer bir insanda bütün beyinsel fonksiyonlar durmuşsa, o bir ceset değil, ama bir ölüdür.³² Geçmişte ölü ile ceset aynı anlamda kullanılırken şimdilerde “beyin ölümü” kabulü ile bu algı değişmişe benzetilmektedir. Tufan’ın da dediği gibi, eğer bir insanda bütün beyinsel fonksiyonlar durmuşsa, o bir ceset değil, ama bir ölüdür.³³ Şöyle ki, bir kişinin kalbi atmaya devam etse de, beyin ölümü gerçekleşmiş veya hücre ölümü gerçekleşmeye başlamış olabilir.

Ölümü tanımlamada yaşanan değişiklik, tıp teknolojisindeki iki önemli gelişmeye bağlanmıştır. Biri organ nakli diğeri de yaşam-destek teknolojisidir. Her iki gelişmede 1960’lı yıllarda hız kazanmaya başlamıştır ve artık sıradan olaylar kabul edilmektedir. Organ naklinin uygulanabilmesi için doktor, verici, alıcı ve ailelerin, bedenlerinin aynı anda hem canlı hem de ölü olduğunu kabullenmeleri gerekir. Beyin ölümünün gerçekten de geriye döndürülemez olduğunun kanıtlanması, 1960’lı yıllarda yapılmaya

³⁰ Badur, s. 98.

³¹ Giorgio Agamben, *Kutsal İnsan*, (Çev. İsmail Türkmen), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2001, s. 211.

³² İsmail Tufan, *Antik Çağdan Günümüze Yaşlılık*, Aykırı Yayınları, İstanbul 2002, s. 219.

³³ Tufan, s. 219.

başlanan otopsilerle mümkün olmuştur ki o zamanlar yaşamsal tepkileri olmayan hastalar, kalpleri kendiliğinden duruncaya kadar yaşam desteğine bağlı tutuluyorlardı.³⁴ Ölümün belirlenimi zamanla daha karmaşık bir hale gelmiştir.

1972’de Güney Afrika’da Dr.Barnard ve ekibi gerçekleştirdikleri kalp nakilleri sırasında, beyin ölümü kararının alınmasına olanak sağlayacak cesareti göstererek dünya tıbbına önemli katkıda bulunmuştur. 1968 yılında ise ABD’de Harvard Üniversitesi Tıp Fakültesinde, tıp, hukuk ve din adamlarından oluşan bir komitenin raporu ile ölüm tanımlaması değiştirilmiş ve beyin ölümü saptanan hastanın ölü olarak kabul edilmesi gereğini belirten bildirileri yayımlanmıştır. Aynı yıl ülkemizde Ankara Yüksek İhtisas Hastanesi’nde, İstanbul Siyami Ersek Göğüs Cerrahisi Merkezi’nde ve Haydarpaşa Numune Hastanesi Reanimasyon servisinde ilk resmi beyin ölümü kararları verilmiş; organ bağışlayan hasta için beyin ölümü tanımlaması yerine “yaşama ihtimali olmayan çok ağır hasta” deyimini kullanılmıştır.³⁵

“Beyni ölen herkes benim için ölüdür. Bu herkes için geçerli bir ölçüttür; çünkü beyin, nakli yapılmayan tek organdır.” Her mantıklı insan bunun şu anlama geldiğini görecektir: Hayat destek teknolojisinin ve organ naklinin keşfedilmesiyle birlikte kalbin durması ölüm anının belirlenmesi için geçerli bir ölçüt olmaktan çıktığına göre, ilk beyin nakli gerçekleştiği gün de beyin ölümü ölüm olmaktan çıkacaktır.³⁶ Görüldüğü gibi ölüm tanımı ve ölüm anının modern öncesindeki gibi tanrısal olmadığı, modernlikle birlikte ölüm, bir tıbbi tanımlama biçimi haline dönüşmüştür. Ölmek üzere olanlara ve ölümlere geleneksel dünyada hemen bir din adamı getirilirken; günümüzde bu durumda olanlar kesinlikle hastaneye kaldırılır.³⁷

“Ölüm anının ve kararının tanrısalardan dünyeviye doğru salınımından, ölüm sonrasında, geleneksel dünyada Tanrının emaneti olarak görülen, bedenin (bedene ait organların) üzerindeki tasarruf hakkının tıbbi ve hukuki bir karar olarak aile ve hastaneye bırakılmasına bakılacak olursa; geçmişte kutsal sayılan beden modern dünyada kamunun malıdır ve kamusal iktidara aittir. Öyle ki beyin ölümü gerçekleşmiş bir kişinin bedensel ölümüne karar vermek veya söz konusu beden üzerinde müdahalede bulunmaya yalnızca devlet karar vermeli görüşleri giderek daha sık duyulur olmaktadır.

³⁴ Constance Jones, *Huzur İçinde Yatsın: Ölüme Dair Her Şey*, (1997), (Çev. Mehmet Gürsel), Dharma Yayınları, İstanbul 2004, s. 70–73.

³⁵ Badur, s. 98.

³⁶ Agamben, s. 212.

³⁷ Özben, *Kutsallıkların Ölümcül Sıçrayışı: Yapay Kutsallıklar*, s. 116.

Buna giden yolun basamaklarından biri olarak devletin ölümü gerçekleşmiş üyelerine hayattayken kişinin fikrinin de bir önemi olmaksızın ve öldükten sonra yakınlarının rızası gözetilmeksizin, gerek görüldüğünde, yapılması zorunlu gösterilen otopsi işlemleri örnek olarak verilebilir.”³⁸Görüldüğü gibi değişim sadece ölüm sürecinde, ölüm olayının ardından kaybı yaşayan kişilerin içerisinde yer aldığı yas süreci içerisinde yaşanmamakta, aynı zamanda ölümün belirlenmesinde de yaşanmaktadır.

2.2. ÖLÜMÜN TOPLUMSAL BOYUTU

Bu bölümde toplum içerisinde insanların bastırmış oldukları ölüm düşüncesinin farkındalığıyla birlikte oluşan ölüm korkusunun nedenleri ve başkasının ölümünde duydukları düşünceler ile kültürün insanın ölümlülüğüne nasıl anlam verdiği durumlar üzerinde durulmaktadır.

İnsanlar yalnızca bilmekle kalmayıp, aynı zamanda bildiklerini de bilen- ve bildiklerini “bilmemeleri” olanaksız olan- tek yaratık türüdür. Özellikle ölümlülüklerinin bilgisini “bilmemeleri” olanaksıdır... Bir kez öğrenildiğinde, ölümün kaçınılmaz olduğu bilgisi unutulamaz; yalnızca bir süre, dikkatin başka konulara kayması sonucu düşünülmebilir. Bilginin, deyim yerindeyse, görme ya da işitmeden çok koklamaya özgü bir niteliği vardır; kokular da, bilgi gibi yok edilmez; yalnızca daha güçlü kokularla bastırılarak “duyulmaması sağlanır”.³⁹

İnsanoğlunun süregelen en temel takıntılarından biri, insan bedeninin kırılganlığı ve bir gün öleceği gerçeği üzerindedir.⁴⁰ Ölüm fikriyle ilgili sorun çoğu insanın bu konuda konuşmak bile istemeyecek kadar ölümden korkuyor olmasıdır. Toplumun bütünlüklü yapısını bozabilecek olan ölüm, fiziksel varlığımızın bedenimizin sonlu olduğunu hatırlatması bakımından korkutucudur, çünkü ölüm, varlığımızın cisimleştiği ve ancak bu şekliyle duyumsayabildiğimiz bedenimizin yok olacağı anlamına gelir.⁴¹Ölüm kişinin fısıldayarak ve had safhada isteksizlikle bahsettiği konulardan biridir.⁴² J.Krisbnamurti ölüm korkusuyla ilgili görüşlerini şöyle dile getirmektedir:

“Ölümden neden korkulur? Sürekliliğe tutunduğumuzda ölüm korkusu vardır. Tamamlanmamış eylem ölüm korkusuna neden olur. Kişilikte, eylemde, yetenekte,

³⁸ Özben, *Kutsallıkların Ölümcül Sıçrayışı: Yapay Kutsallıklar*, s. 117–118.

³⁹ Bauman, *Ölümlülük, Ölümsüzlük ve Diğer Hayat Stratejileri*, s. 13.

⁴⁰ Gonzalez-Wippler Mıgene, *Ölümün Ötesi: Yaşamla Ölümün Sonsuz Dansı*, (Çev. Elif Ara), Ovvo Basım Yayıncılık, İstanbul 2004, s. 3.

⁴¹ Mevlüt Özben, *Kirlilik Kavramı ve Aleviliğin Asimilasyonu*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2011, s. 21.

⁴² Wipper, s. 6.

isimde ve benzeri şeylerde süreklilik arzusu ne kadar büyükse, ölüm korkusu da o kadar büyür. Bir sonuç arayan eylem olduğu sürece, süreklilik arayışı içerisinde bir düşünende var olmalıdır. Korku bu süreklilik tarafından tehdit edildiğinde ortaya çıkar. Demek ki süreklilik olduğu sürece, ölüm korkusu da olacaktır.”⁴³

Batı düşüncesinde ölümden korkmanın en önemli sebeplerinden birisi Karaca’ya göre “aşırı ferdiyetçi tutum”dur⁴⁴Nitekim aşırı ferdiyetçilik, insanın topluluktan kopuk yaşamasını beraberinde getirmektedir. Kendi başına yaşayan birey, topluluğa ihtiyacı olmadığını düşünerek hayatını idame ettirir. Hayattaki bu yalnızlık onu ölüm halinde de takip edecektir. Bunu bilen aşırı bireyci bir insanın ölümden korkması da tabi karşılanmalıdır. Ölüm üzerine müstakil bir eser yazan Louis-Vincent Thomas’a göre Batı medeniyeti, bireyciliği sayesinde ölüme karşı bastırma tavrı sergiler. Ölüm bir tabu ve yadsıma meselesidir. Bu bastırmayı toplumsal düzende “örneğin cenaze törenlerindeki profesyonelleşme” şeklinde görebiliriz. Modern insan sanki ölmemesi gerekiyormuş gibi davranmaktadır. Günlük dil, ölümü örtmecilerle doludur. Bugün Batı düşüncesinde olanlar, bilim ve tekniğin bir gün ölüme çare bulmasına bel bağlayarak ölümü utanç verici bir şey gibi yaşıyor. Yanısıra bunun tersi bir akımda bulunmaktadır: Ölmek üzere olana yardım etmeye ve törenlerin yenilenmesine önem verenler... Böylece ölüm, yeniden eski saygınlığına kavuşturulmak istenir.⁴⁵Ölümü düşünme, ölüm olayına bizzat şahit olma ve cenaze merasimlerine katılmanın, ölüm korkusunu hafifletici bir rol oynayabileceği ileri sürülmektedir.

Diğer yandan ölüm korkusunun bir “gizli işlev”i de olabilir. Mesela topluluk bilinci oluşmasına yardımcı olabilmektedir. Endişenin paylaşılması, duygusal yakınlıklar, bireyleri birbirine yaklaştırmakta; dostluk ve dayanışma bağlarını sağlamlaştırmaktadır.⁴⁶Ölüm, aile bağlarını ve toplumsal bağları güçlendirebilmektedir. Geleneksel hayatın görüldüğü aile ve toplumlarda ölüm sonrasında kenetlenme daha fazla görülüyor. Akılcı bir nitelik arz eden modern toplumlarda ölüm, daha ziyade dindışı bir renkte algılanıyor ve soğuk bir hava izleniyor.⁴⁷

⁴³ J. Krisbnamurti, *Yaşamak ve Ölmek Üzerine*, (Çev. Sinan Öner), Ayna Yayınları, İstanbul 2002, s. 22.

⁴⁴ Faruk Karaca, “Mezar Taşlarına Yansıyan Şekliyle Türk Kültüründe Hayat ve Ölümle İlgili Bazı Değerlendirmeler”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, sayı:14, 2001, s. 166.

⁴⁵ Thomas, s. 47.

⁴⁶ Ünal, s. 126.

⁴⁷ Murat Pekergil, *Ölüm Olgusunun Din Sosyolojisi Açısından İncelenmesi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2009. s. 36.

Başkasının ölümüne gelince uygar insan ölümüne mahkûm insanın işitebileceği durumlarda böyle bir olasılıktan söz etmekten özenle kaçınacaktır. Yalnızca çocuklar bu kısıtlamaya uymazlar: birbirlerinin utanmadan ölme olasılığıyla korkuturlar hatta aynı şeyi sevdikleri birine yapacak kadar ileri giderler; örneğin: “Anneciğim sen ölünce ben şunu şunu yapacağım.” derler. Uygar erişkin kendini katı yürekli ya da kötü bulmadan bir başkasının ölümü düşüncesini kolay kolay aklına getiremez; kuşkusuz bir doktor ya da avukat veya buna benzer bir şey olarak ölümle profesyonelce uğraşmak zorunda olmadıkça. Eğer başka bir kişinin ölümü kendisine özgürlük, mal varlığı ya da konum kazandıracaksa bunu düşünme iznini kendine daha da az verecektir. Kuşkusuz bizlerin bu duyarlılığı ölümlerin ortaya çıkışını önlemez; bir ölüm olduğunda her zaman derinden etkileniriz sanki beklentilerimiz fena halde sarsılmış gibi olur. Ölümün rastlantısal oluş nedenlerine – kaza, hastalık, enfeksiyon, ilerlemiş yaş- vurgu yapma alışkanlığındayızdır. Bu şekilde ölümü bir gereklilikten bir rastlantı olayına indirgeme çabasını ele veririz. Bir dizi eşzamanlı ölüm bizi son derece korkunç bir şey olarak çarpar. Ölmüş olan gerçek kişiye karşı özel bir tutum benimseriz.⁴⁸ Örneğin, “çok zamansız gitti... ölmek için çok gençti... ölmek ona yakışmadı...” gibi söylemlerle gündelik hayatımızda karşılaşmaktayız. Ölüm genellikle gençken uzakta görünür; hep başkaları ölür sanılır.⁴⁹ Hâlbuki Heidegger’in dediği gibi “yeni doğan biri ölmek için yeterince olgundur.” Bu bağlamda, Tolstoy da başkasının ölümünü duyduğumuz anda ne düşündüğümüzü şu şekilde açıklamıştır:

“Bu ölüm herkeste makam ve terfi değişikliği düşüncesi uyandırmasının yanı sıra, tanıdığı biri ölen her insanda olduğu gibi, onlarda da gizli bir sevinç yarattı. Çünkü ölen kendileri değil de bir başkasıydı.

Herkes: ‘Gördün mü? Ölüp gitti işte, ama ben yaşıyorum’ diye düşünüyordu.”⁵⁰

“İlyiç hasta yatağında yatarken karısı alanlarında tanınmış iki hekimi evine çağırarak onu muayene ettirir. Hasta ve doktorlar arasındaki soru-cevaplarla İvan İlyiç’in biricik meselesi olan hayat ve ölüm arasında sınırdaki oluşunun kişisel kaygısı görmemezlikten gelinerek ölüm- böbrek-bağırsak meselesine dönüştürülür. Geçmişte

⁴⁸ Sigmund Freud, *Uygarlık, Toplum ve Din*, (Çev. Emre Kapkın), Payel Yayınları, İstanbul 2004, s. 71–72.

⁴⁹ Mehmet Süheyl Ünal, “Zamansız Ölüm: Geleneksel ve Modern Toplum Karşıtlığında Ölümün Yeri”. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 11(2), 2011, s. 122.

⁵⁰ Lev Tolstoy, *Ölüm Manifestosu*, (Çev. Serkan Özburun, S. Neval Şimşek), Kaknüs Yayınları, İstanbul 2003, s. 12.

ölüm her an beklenilen, olağan ve tanrısal bir durumdu. Yani sebebi veba salgını, savaş ya da başka bir şey de olsa ölüm, zaten, ölüneceği için öldüğünün algısına bağlı olarak sırada beklenilebilir şeydi. Oysa modernlikte ölüm, ertelenebilir, nedenleri ile baş edilebilir ve bu dünyaya kazınarak elde edilmek istenen ölümsüzlük arzuları ile sırada değil sınırda olmayı dayatır. İnsanlara, sırada olmak, kaçınılmaz son anlamında, ne kadar güvenli ise sınırda olmak o denli heyecan verici ve ürkütücüdür. Bu yüzden modern insan ölümü unutmak, dışlamak ve onunla mümkün olduğunca karşılaşmamak hatta kendince ölümsüzlük saydığı şeyleri başarmış olarak onunla (ölümle) karşılaşmak ister”.⁵¹

Başkalarının ölümü “orada bir yerde” nesneler dünyasında, herhangi başka bir olay ya da nesne gibi algıladığım bir olaydır. O “bilinebilir” nesneler dünyasına özgü bir olay olmayan, ancak ve ancak “ benim ölümümdür”. Başkalarının ölümü benim algımın sürekliliğini etkilemez. Başkalarının ölümü bunu kesinlikle etkilemediği için acı verici ve yıkıcıdır. Bir başkasının ölümünden kendiminkinden çok korkabilirim: bütün içtenliğimle, sevdiğim birinin öldüğünü görmektense ben ölseydim diye haykırabilirim; bunun nedeni bu ölümden sonra belirli bir hiç’le, sevdiğim kişiden ayrılışın yaratacağı bir boşlukla yüzleşmem gerektiğini bilmemdir. Söz edemeyeceğim, yazamayacağım tek şey benim ölümümdür. Onu deneyimleme şansım olmayacak, onu bir kez yaşadığımda, öyküyü anlatmak için buralarda olmayacağım.⁵² Elias Canetti de, insanın kendi ölümünü şu şekilde dile getirmiştir:

“İnsanın kendi ölümünü tasavvur etmesi imkânsızdır. Gerçekdışı görünür bu. En gerçekdışı olandır. Buna ne diye hep direnme adını koydun? Bu sadece bir deneyim eksikliği.”⁵³

Elias Canetti gibi Robert C. Solomon’da ölümümü düşündüğümde başkalarının bende ne göreceklerini, beni nasıl göreceklerini, beni nasıl düşünüp, nasıl anımsayacaklarını düşünmeden edemiyorum diyerek kendi ölümünü şu şekilde açıklamıştır:

“...kendi cenaze törenimde hayal ettiğim zaman, kendimin değil başkalarının gözlerinden hayal ediyorum, bakış açım mantıksal olarak ve indirgenemez biçimde benim ve yalnız benim olsa da olmasa da. Bedenimi kesim masasında, ya da kanlar

⁵¹ Özben, *Kutsallıkların Ölümçül Sıçrayışı: Yapay Kutsallıklar*, s. 111.

⁵² Bauman, *Ölümlülük, Ölümsüzlük ve Diğer Hayat Stratejileri*, s. 11–12.

⁵³ Elias Canetti, *Ölüm Üzerine*, (Çev. Gürsel Aytaç), Payel Yayınları, İstanbul 2007, s. 60.

içinde sokakta, ya da ölümcül acıdan kaskatı kesilmiş olarak hayal ettiğim zaman, beni böyle gördüğünü hayal ettiğim kişi ben değilim, başkaları.”⁵⁴ Kişinin kendi ölümünü kavramsallaştıramamış ya da kavrayamamış olmasına rağmen ölümlü oluşunu idrak etmesi ölüm kültürlerinin doğuşuna sebep olmuştur. Bu kültürler, ‘ben’ ya da ‘benlik’ algılayışının ve ilişkili tüm özellik ve uzantıların, şekillenmesini sağlar. Öldüğümüzde tüm bilinç sürekliliğimiz sona erecek, başka bir deyişle ‘ben’ yani kişisel hafızamız, inançlarımız, düşüncelerimiz buharlaşıp uçacaktır.⁵⁵

Bu bağlamda insanlar ölümlü olduklarının farkında olmasalardı, büyük olasılıkla kültür de olmazdı. Kültür, insanların farkında oldukları şeyi unutturmaya yönelik incelikli, karşı- anımsatıcı teknik bir aygıttır. Yiyip bitirici unutma gereksinimi olmasaydı, kültür gereksiz olurdu; aşılması gereken hiçbir şey olmasaydı, aşma da olmazdı. Ölümlülüğün ışığında, yaşamın bütün anlamları soluk, dayanıksız görünür. Bir süre ya da olay için de olsa, yaşamın anlamlarının canlı ve güvenilir görünmesi için bu ışığın söndürülmesi gereklidir. Bu nedenle sürekli ölüm tehlikesinin- bilinçaltının karanlık derinliklerine boşaltılsa bile her zaman bilinebilir olan tehlikenin- kültürün temeli olduğu savunulabilir.⁵⁶ Elias Canetti’ nin sözleriyle,

“Kültür, onu destekleyenlerin kibirlerinden oluşmuştur. O, ölümden uzaklaştıran tehlikeli bir aşk iksiridir. Kültürün en saf ifadesi, alet ziynet, yiyecek, resim, heykeller, dualar, her şeyin boş yere etrafta durduğu ve ölümün hayatta olmadığı bir Mısır mezarıdır.”⁵⁷

Her kültürün, ölüme ilişkin açıklamaları kökleşmiş olan, doğru olduğuna üyelerince inanılan, bir “ölümlülük tezi” vardır. Herhangi bir sosyal değişmeye, ölüm anlamları ve seremonilerindeki değişiklikler eşlik edilmektedir. Yaşamdan geçişin bir dinsel töreni olarak veya varoluşun bir başka biçimine bir geçiş olarak, bireylerin yaşamı ölmek için anladığı veya sadece yaşadıkları için öldükleri olarak ölümün ne anlama geldiği kültürel tanımın bir sorunudur. Tanım ne olursa olsun ölüm kaçınılmaz olandır. Eğer yaşam tipik olarak erken noktalanırsa, sıklıkla kültürel bir kadercilik meydana gelir. Eğer ölüm normal olarak tam, tamamlanmış yaşamlarda meydana gelirse, kaderciliğin yerini otonomi sahibi olmak alır. Bu kültürel yönelimler durağan

⁵⁴ Malpas-Solomon, *Ölüm ve Felsefe*, (Çev. Nur Küçük), İthaki Yayınları, İstanbul 2006, s. 341.

⁵⁵ Akbaş, s. 25.

⁵⁶ Bauman, *Ölümlülük, Ölümsüzlük ve Diğer Hayat Stratejileri*, s. 47–48.

⁵⁷ Canetti, s. 20.

olmaktan uzaktırlar; onlar kişiliğin algılanmasındaki, ölümün zamanlanmasında ve niteliğindeki ve sosyal organizasyonun yapısındaki değişimlerle değişmektedirler.⁵⁸ Bauman'ın ölümün sosyal ve kültürel yanını vurguladığı şu düşünceler aslında toplumun ölüm algısına yönelik pek çok şey açıklamaktadır:

“Benim düşünceme göre, insanın ölümlü olduğu gerçeği ve sürekli bu gerçeğin farkında olarak yaşama zorunluluğu, bütün bilinen toplumların toplumsal ve kültürel düzenlemelerinde çok önemli bir yönü açıklamaya yeter; ayrıca insanın varoluşunun o temel özelliğinin- ölümlülük gerçeği ve bunun bilgisi- anlamlı yaşamın olanaksızlığı durumundan yaşamın anlamının başlıca kaynağına dönüşmesini sağlamak üzere ele alındığı ve işlendiği alternatif yollar biçiminde düşünülürse çoğu kültür, hatta belki bilinen bütün kültürler daha iyi anlaşılabilir (ya da en azından farklı, yeni bir biçimde anlaşılabilir). Böyle bir sürecin sonunda, doğanın bir gerçeği, biyolojik bir olgu olan ölüm, kültürel bir el emeği olarak yeniden ortaya çıkar ve bu kültürel açıdan işlenmiş biçimde, farklı biçimlerdeki toplumların doğmasında çok önemli bir yer tutan toplumsal kurumlar ve davranış modelleri için temel yapı malzemesi sunar.”⁵⁹

Ölüm her çağda insanoğlunun yaşamını yakından etkilemiş, düşüncesine şekil vermiş ve yaşam tarzını belirlemiştir. Ölüm, insanları her zaman meraklandırmış, korkutmuştur. Ölüm olgusunun geniş bir alanı kapsamasından dolayı farklı açılardan ele alınıp incelenmesi, değerlendirilmesi, yorumlanması sonucunu doğurmuştur. Bu nedenle tüm toplumlarda sadece bilimsel araştırmalarda değil, dinsel, sanatsal ve yazınsal alanda da merak ve ilgi uyandırmış ve bu alanlarda da ölüm olgusu incelenmiştir. Bu bağlamda ölüm ve ölmeye ilişkin tutumlar, ölüm ve ölmenin korkuları dinsel ve kültürel inançlardan ve uygulamalardan etkilenmektedir. Bir başka deyişle insanların ölüme dikkat ettikleri, korkular, umutlar ve yönelimler içgüdüsel değildir aksine; dil, sanat, din ve cenaze törenleri gibi toplum sembollerinden öğrenilir.

2.2.1. Bireylerin Ölüme Yönelik Tutumlarını Gösteren Analiz Çalışması

Ölüm kelimesini çoğu kez duyarız. Ancak bizden ölüm hakkında ne bildiğimiz veya ölümü kısaca açıklayamamız, ölümü anladığımız gibi tanımlamamız isteninceye dek, ölüm hakkında düşünmeyiz. Ölüm hakkında düşünmemiz istendiği anda sorun başlar. Ölümlü tanımlamanın olanaksız olduğu eninde sonunda ortaya çıkar; ama onu

⁵⁸ Akalın, s. 34.

⁵⁹ Bauman, *Ölümlülük, Ölümsüzlük ve Diğer Hayat Stratejileri*, s. 20.

tanımlama, ona hakim olma, uygun bir yer saptayıp orada kalmasını sağlama girişimleri hiçbir zaman sona ermez.⁶⁰ Bu bağlamda bu araştırmanın amacı; bebeklik(0–6 yaş), son çocukluk(7–11 yaş), ergenlik(12–18 yaş), genç yetişkinlik(19–29 yaş), orta yetişkinlik(30–59 yaş) ve yaşlılık(60 yaş ve üstü) dönemlerindeki kişilerin ölümü nasıl ele aldıklarını ortaya koymaktır. Bu çalışmanın konusunu; “Ölüm nedir ya da ölümü nasıl anlamlandırırınız?” sorusuna bireylerin gelişim evreleri de dikkate alınarak verdikleri cevaplar doğrultusunda elde edilen bilgiler ışığında bireylerin ölümüne yönelik tutumlarından hareketle toplumun ölüm algısını anlamaya çalışılmıştır.

Çalışmanın evreni 0–6 yaş grubundan başlanarak 60 yaş ve üstüne kadar devam eden gelişim dönemlerindeki kişilerden oluşmaktadır. Örneklem ise; bebeklik, son çocukluk, ergenlik, genç yetişkinlik, orta yetişkinlik ve yaşlılık dönemleri olmak üzere her gruptan 10’ar kişi oluşturmaktadır.

Tablo 2. 1. “Ölüm Nedir?” Sorusunun Yöneltildiği Gruba İlişkin Demografik Bilgiler

DURUM	CİNSİYE T				TOPLAM				YAŞ												TOPLAM	
	Bayan		Erkek						0–6 Yaş		7–11 Yaş		12– 18 Yaş		19– 29 Yaş		30– 59 Yaş		60 ve Üstü Yaş			
ÖLÜMÜ	3	%55	7	%45	0	%100	0	%16.6	0	%16.6	0	%16.6	0	%16.6	0	%16.6	0	%16.6	0	%100		

Tablo1.1. Araştırmamızda Ölüm Nedir? sorusu 6 farklı yaş grubundan toplam 60 kişiye sorularak, kişilerin bu soruya verdikleri yanıtlar toparlanmış ve tablo 2.de gösterilmiştir.

⁶⁰ Bauman, *Ölümlülük, Ölümsüzlük ve Diğer Hayat Stratejileri*, s. 10–11.

Tablo 2. 2. “Ölüm Nedir?” Sorusuna İlişkin Bulguların Analizi

YAŞLAR CEVAPLAR	0–6 Yaş		7–11 Yaş		12–18 Yaş		19–29 Yaş		30–59 Yaş		60 Yaş Ve Üst		TOPLA M	
	f	%	f	%	F	%	f	%	f	%	f	%	f	%
Ağlamak/Hüzünlü bir ayrılıktır	2	%3.3	3	%5	2	%3.3	-	-	-	-	-	-	7	%11.7
Arkada üzgün insanlar bırakmak	-	-	3	%5	-	-	4	%6.6	3	%5	1	%1.6	11	%18.3
Dua etmektir	2	%3.3	-	-	1	%1.6	-	-	-	-	-	-	3	%5
Doğal/sıradan bir durumdur	-	-	-	-	2	%3.3	1	%1.6	3	%5	1	%1.6	7	%11.7
Sıkıntılardan Kurtuluş	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	%3.3	2	%3.3
Yarıda kalmak/Birçok şeyi yaşayamamak	-	-	-	-	2	%3.3	-	-	1	%1.6	-	-	3	%5
Yaşamın son bulması	1	%1.6	3	%5	1	%1.6	1	%1.6	-	-	-	-	6	%10
Yeni bir hayatın başlangıcıdır	-	-	1	%1.6	1	%1.6	4	%6.6	3	%5	6	%10	15	%25
Diğer	5	%8.3	-	-	1	%1.6	-	-	-	-	-	-	6	%10
TOPLAM	10	%16.7	10	%16.7	10	%16.7	10	%16.7	10	%16.7	10	%16.7	60	100

Tablo 2. incelendiğinde; araştırmamızda Ölüm Nedir? sorusunu sorduğumuz farklı yaş gruplarından toplam 60 kişinin bu soruya verdiği yanıtlar tekrar durumları da göz önüne alınarak 9 başlık altında toplanmıştır. Bunlar: “Ağlamaktır/Hüzünlü bir ayrılıktır, Arkada üzgün insanlar bırakmaktır, Dua etmektir, Doğal/Sıradan bir durumdur, Sıkıntılardan kurtuluştur, Yarıda kalmaktır/Birçok şeyi yaşayamamaktır, Yaşamın son bulmasıdır, Yeni bir hayatın başlangıcıdır”. Ayrıca “Ölüm Nedir?” sorusunun “Hastaneye gitmektir.”,”Kalbin durmasıdır.”, “Doktorun iyileştirememesidir.”, “Yalnızlıktır.” şeklinde dile getirildiği cümlelerin içerik analizi yapıldığında gruplandırılabilir şekilde tekrar edilmediği görülmüş ve bu yanıtlar

tabloda diğer başlığı altında gösterilmiştir. Araştırmamız sonucunda elde edilen bulgular incelendiğinde farklı yaş gruplarının ölümü farklı algıladıkları görülmektedir.

“Ölüm Nedir?” sorusunu “Ağlamaktır/Hüzünlü bir ayrılıktır” şeklinde dile getirenlerin % 3,3’ü 0–6 yaş ve 12–18 yaş aralığındaki; %5’i 7–11 yaş aralığındaki kişilerden oluşmaktadır. Bu cevap, tüm yanıtlar içerisinde %25 ile en fazla orana sahiptir.

Araştırmaya katılanların %18,3’ü “Ölüm Nedir?” sorusuna “Arkada üzgün insanlar bırakmaktır.” yanıtını vermiştir. Bu cevabı verenlerin %6,6’ sı 19–29 yaş grubu; %5’i 7–11 yaş ve 30–59 yaş grubu; %1,6’sı ise 60 yaş ve üstü gruptakiler tarafından verilmiştir.

“Ölüm Nedir?” sorusunu “Dua etmektir.” şeklinde ifade edenlerin; %3,3’ü 0–6 yaş grubundan %1,6’sı ise 12–18 yaş grubundaki kişilerden oluşmaktadır. Tüm cevaplar içinde ise bu yanıt %5 oranındadır.

Araştırmaya katılanların %11,7’si “Ölüm Nedir?” sorusuna “Doğal/Sıradan bir durumdur.” yanıtını vermiştir. 30–59 yaş grubunun %5’i; 12–18 yaş grubunun %3,3’ü ile 19–29 yaş ve 60 yaş üstü grubun %1,6’sı ile bu yanıtı vermiştir.

“Ölüm Nedir?” sorusuna araştırmaya katılan 60 yaş ve üstü grubun %3,3’ü “Sıkıntılardan kurtuluştur.” yanıtını vermiştir. Bu yanıt başka hiçbir yaş grubu tarafından verilmemiştir.

Araştırmaya katılanların %5’i “Ölüm Nedir?” sorusuna “Yarıda kalmaktır/Birçok şeyi yaşayamamaktır.” cevabını vermiştir. Cevapların yaş gruplarına dağılımlarına bakıldığında 12–18 yaş grubunun %3,3; 30–59 yaş grubunun % 1,6 oranında bu yanıtı verdiği görülmektedir.

“Ölüm Nedir?” sorusunu “Yaşamın son bulmasıdır.” şeklinde dile getirenlerin; %1,6’sını 0–6 yaş, %11,5’ini 7–11 yaş; %1,6’sını ise 12–18 yaş ve 19–29 yaş aralığında bulunan kişiler oluşturmaktadır.

Araştırmaya katılanlar tarafından “Ölüm Nedir?” sorusuna verilen en fazla yanıt %25 oranı ile “Yeni bir hayatın başlangıcıdır.” olmuştur. 60 yaş ve üstü grup %10 oranıyla en çok bu yanıtı verirken; 7–11 ve 12–18 yaş aralığında yer alanların %1,6’sı; 19–29 yaş aralığındakilerin %6,6’sı ve 30–59 yaş aralığındaki kişilerin %5’i soruyu bu şekilde cevaplandırmışlardır.

“Ölüm Nedir?” sorusunu araştırmaya katılan 0–6 yaş grubunun %8,3’ü diğer başlığı altında toplanan “Hastaneye gitmektir.”, “Kalbin durmasıdır.”, “Doktorun iyileştirememesidir.” gibi cevapları vermişlerdir. Diğer başlığında 12–18 yaş aralığında bulunan ve ölümü yalnızlık olarak dile getirenlerin oranı ise %1,6’dır.

Elde ettiğimiz veriler doğrultusunda; ölümü “ağlamaktır.” olarak cevaplandıran 0–6, 7–11 ve 12–18 yaş grubuna dahil kişilerin, genellikle ölen birinin ardından yakınlarının ağladıklarını görerek, bu davranışı ölümle özdeşleştirdiğini düşündürmektedir. “Arkada üzgün insanlar bırakmak” yanıtıyla ölümü ifade edenlerin son çocukluk, genç yetişkinlik, orta yetişkinlik ve yaşlılık dönemlerinde yer alan kişilerden oluşması, bu yaş aralığındaki insanların bebeklik ve ergenlik dönemindekilere göre arkada bırakacakları insanlara ilişkin duygusal bağılıklarının ve onlara karşı sorumluluk bilincinin farkında olduklarını ortaya koymaktadır. Ölümü “dua etmek” olarak dile getirenlerin büyük bölümünün bebeklik dönemindeki kişilerden oluşması, küçük yaştaki çocukların ölenin arkasından dua etmek, kuran okumak gibi davranışlardan etkilenecek bu yanıtı verdiklerini düşündürmektedir. Ölüm, 12 ve üstü yaş grubuna dahil kişiler tarafından “Doğal/Sıradan bir durumdur.”yanıtıyla ifade edilmiştir. Bu da bilinçli düşünmeye başlayan kişilerin ölümü hayatın bir gerçeği olarak kabul ettikleri sonucunu ortaya koymaktadır. Ölümü “Sıkıntılardan kurtulmaktır.” olarak ifade edenlerin hepsinin yaşlılık dönemine ait yaş aralıklarında bulunması bu insanların içinde bulundukları yaş döneminin gereği olarak geçmişte birçok yaşanmışlıklarının ve sorunlarının olduğu bazılarının da bugün halen devam etmekte olduğu için ölümü adeta bu sıkıntı ve problemlerden kurtulmak için bir çıkış yolu olarak gördüklerini düşündürmektedir. İnsanların hayatla ilgili beklentilerinin en fazla olduğu dönem olan 12–18 yaş aralığında ölüm, “Yarıda kalmaktır/Birçok şeyi yaşayamamaktır.” şeklinde yanıtlanarak, ergenlik dönemindeki insanların yaşama dair planlarının yarım kalacağı endişesinde olduklarını düşündürmektedir. Ölümü “Yaşamın son bulmasıdır.” şeklinde en fazla 7–11 yaş grubundakiler ifade etmiştir. Bu da okula başlama çağındaki bu çocukların öğretmenlerinden ya da ailelerinden ölümü yaşamın bitimi olarak öğrendiğini düşündürmektedir. Ölümü “Yeni bir hayatın başlangıcıdır.” olarak yanıtlayanların büyük bölümünün yaşlılık dönemine dahil olan kişilerden oluşması, bu yaş aralığında bulunan yaşlı insanların kendilerini ölüme daha yakın hissettikleri için dini inançlarına uygun ibadetleri yerine getirerek bir anlamda ölüme

karşı hazırlık içinde bulundukları ve bu yeni hayata dair bir umut taşıdıklarını düşündürmektedir. Ayrıca bu yanıt, tüm yanıtlar içerisinde en fazla yüzdeye sahiptir.

Elde edilen ve yorumlanan tüm bu bilgiler ışığında “Ölüm Nedir?” sorusunun sorulduğu kişilerin; yaşlarının, dini inançlarının, hayat görüşlerinin ve çevrelerinden edindikleri bilgilerin ölümü algılayışlarında farklılıklara neden olduğu sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca kişilerin bireysel yaşantılarının da ölümü nitelendirmelerinde önemli olduğu unutulmamalıdır.

2.3. TOPLUMSAL BİR KURUM OLARAK YAS

İnsan hayatının üç önemli geçişi vardır: Doğum, evlenme ve ölüm. Bu üç önemli geçişin çevresinde bir sürü adet, ayin, tören ve dinsel ve büyüsel işlem kümelenmekte, söz konusu geçişleri yönetmektedir. Bunların hepsinin amacı insanın yeni durumunu kutlamak ve kutsamak, aynı zamanda da onu geçiş sırasında yoğunlaştığına inanılan tehlikelerden ve zararlı etkilerden korumaktır.⁶¹ Sosyolog Hahn Alois: “Yitirilenin bir daha yerine getirilemeyeceğinin acısı bütün, toplumlarda yasın antropolojik temelini oluşturmaktadır” dedikten sonra yası, “toplumun bize önemli saydığı insanların ve yakınlarımızdan birinin kaybıyla duyulan acı ve üzüntüyü, toplumsal kalıplar içinde ifade etmesidir” diye tanımlamaktadır. Şu halde biyolojik, toplumsal, ekonomik ve duygusal bakımlardan bağlı bulunduğumuz bir insanın yitirilmesinden duyduğumuz acı insalcıl bir acıdır ve yasa dönüştüğü zaman ancak toplumun, bir başka söyleyişle geleneklerin belirlediği kalıplar içinde anlatımını bulmaktadır.⁶² İnsanlar üzgün olduklarında ağlarlar veya dünyaya acılarını başka yollarla gösterirler. Sevdikleri insana onu özleyeceklerini ifade edebilecekleri birçok yol vardır. Yas tutmak, bir kaybın sonrasında iyileşebilmek için önemlidir.

Ayrıca kültürel kalıplar, yaşarken bir grubun, bir toplumun üyesi olma, aile ve akrabalık bağları, toplumun diğer bireyleriyle kurulan ilişkiler geride kalanlara ölenin son yolculuğunda yerine getirmesi gerekli birtakım görevler verir.

Bir toplumun üyesi olarak bireyin geçiş dönemleri etrafında kümelenen adetler, gelenekler ve uygulamalar geçişi her zaman toplumsallaştırır. Doğum, evlenme, ölüm gibi ana geçişler dışındaki alt geçişlerde de durum aynıdır. Yani geçiş, sadece bireyi ya

⁶¹Sedat Veyis Örnek, *Anadolu Folklorunda Ölüm*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1971, s. 11.

⁶²Sedat Veyis Örnek, *Anadolu Folklorunda Yas*, I.Uluslararası Türk Folklor Semineri Bildirileri, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1973, s. 399.

da onun en yakınlarını içermekle kalmayıp topluma mal olur. Neyin, Ne zaman, Nasıl, kimler tarafından yapılıp yapılmayacağı orada hazır bulunan grup tarafından tayin edilir. Çok nadir olarak aksi düşünceler ortaya atılsa da geleneğe uymaya özen gösterilir. Özetle kontrol ölenin yakınlarından ziyade, grubun tekelindedir. Ölenin geride bıraktığı yakınlarının geleneğe, göreneğe uymayan bireysel istekleri ya da vasiyet genelde dikkate alınmaz.⁶³Başka bir deyişle toplum, ölenin geride bıraktığı yakınlarının nasıl davranması ve neler yapması gerektiğini bir kalıp içerisinde sunar. Önemli olan bu kalıba uyarak, birinin ölümünü sonucu yaşanan değişiklikten geçerek toplumsallaşmaktır.

Grief Counseling and Grief Therapy (Üzüntüyle Baş etmek ve Üzüntü Terapisi) adlı kitabında William Worden ‘yas tutmanın dört işlevini’ şöyle tanımlamıştır:

1. Kayıp gerçeğini kabullenmek
2. Üzüntünün verdiği acıyla başa çıkmak
3. Ölen kişinin yokluğunun hissedildiği çevreye alışmak
4. Duygusal olarak ölen kişinin yerini doldurmak ve hayata devam etmek⁶⁴

Toplumsal bir kurum niteliğinde olan yasla ilgili adetler, bu adetlere bağlı işlemler, kaçınmalar, acı çekenin belli etme, belirli bir süre yeni durumuna alıştırmak, acısını azaltma ve giderek bu durumdan çıkarma amacına yöneliktir. Dünyanın her yanında, gerek ilkel gerekse yüksek kültürlerde bu amaçlarla uygulanan birtakım adetler ve törenler görülmektedir. Danforth’ a göre, yas tutma süreci içerisinde yer alan “Ölüm ritüelleri ölümle yüzleşme anında gerçekliğin sürdürülmesi için somut prosedürlerdir.” Yas tutanların ölüye ağlamaları aracılığıyla çeşitli bireysel anlamlar yaratma hususundaki aktif katılımcılıklarını vurgular. Bu yas tutanlar, sosyal olarak sınırlandırılmış olan yas tutmanın limitli mekânın da kullanılabilir olan özgürlüklerini kullanmaları, ölüyle genişleyen ve değişen ilişki versiyonlarını gösteren ölüye ağlamalarıyla sözel yapılandırmaların bölümleriyle bütünleşmeleri ile kavranabilir. Aries’e göre, matem ölünün arkasından gerçekten üzülen kişiyi, ona belli türden bir toplumsal yaşamı- dostları, komşuları ve akrabalarının ziyaretleri- dayatarak, bu üzüntünün aşırılıklarından korumaktır. Böylece yas tutan kişi, bunların aracılığıyla üzüntüsünü dağıtabilmekte ve toplumsal kabullerin belirlediği bir üzüntü ifade düzeyinin üzerine çıkamamaktadır. Ölüm ve onun Batı’daki toplumsal yansımalarının

⁶³ Erginer, s. 288.

⁶⁴ Jones, s. 369.

tarihsel açıdan nasıl değişimlere uğradığını inceleyen Aries, XIX. yüzyıla gelindiğinde “ölüye matem” anlayışının iyice gösterişli bir hale geldiğini vurgulamaktadır. Onun “isterik matem” dediği bu tavır, 700 yıl öncesinin âdetine bir geri dönüş niteliğindedir. Bazen matem delilik seviyesine kadar ulaşır. Yani XIX. yüzyıl Batı dünyasında insanlar ölümü çok zor kabullenir hale gelmişlerdir.⁶⁵ Yas tutmanın tarihi ve yönelimleri farklıdır. Ölüm sonrasındaki her türlü davranış kalıbında olduğu gibi, yas tutmanın da herkesçe doğru kabul edilen bir şekli yoktur. Bazı kültürlerde ve tarihin bazı dönemlerinde, yas tutma ayrıntılı ve özenli bazı kurallar çerçevesinde gerçekleştirilmiştir.⁶⁶ Canetti de kendi deyimiyle yas’ı şöyle açıklamıştır:

“Her yasta insanın kendini hazırlamakta olduğu bir şeyler bulunur, ama bunu kendine itiraf etmek insana bir şey kazandırmaz.

Benim yasımın hiçbir kurtarıcı yanı yok. Çünkü ölüme karşı hiçbir suçun olmadığını her zaman gayet iyi biliyorum.”⁶⁷

Görüldüğü gibi toplumsal yasin ilk işlevi, hayatta kalanı acı çekiyormuş gibi zorlama pahasına acıyı dayatarak, düzenleyerek ve bir son vererek, acının ifadesinin kodlanmasıdır. Kısacası duyguları toplumsallığın içine sokarak ritüelleştirmektir. Özellikle değerli bir kişinin ölümü sırasında, kitlesel yas, önemli törenlerle, çalışmanın durdurulmasıyla, gündelik faaliyetlerin yavaşlatılmasıyla birlikte yürütülür. Her 10 Kasım’da Mustafa Kemal Atatürk’ün ölümünün anılması buna örnek olarak verilebilir. Toplumsal yas da, kökenleri, statüleri ile kayıp olarak düşünülen (onunla kurdukları bağ nasıl olursa olsun) herkese topluluk tarafından dayatılan davranışlar ve tavırlar grubuna bağlanır. Yerlere ve dönemler göre değişen, her zaman kadınlar için erkekler için olduğundan daha ciddi olan yas, her zaman birçok isteğe yanıt verir.

1) Yas tutan kişiyi belirlemek (tanıtıcı fonksiyon), ölüyle ilişkisi içinde suçlu ve erdemsiz olduğu için kefareti ödemesinde ona yardımcı olmak; yas çalışmasını sessizlik ve dinginlik içinde gerçekleştirilmesini kolaylaştırmak.

2) Ölüye eşlik etmek ve onun post mortem hayatında daha başarılı olmasını sağlamak.

3) Toplumu, hayatta kalan erdemsiz kişinin bulaşıcılığından korumak.⁶⁸

⁶⁵ Aries, s. 29.

⁶⁶ Akalın, s. 23–24.

⁶⁷ Canetti, s.38.

⁶⁸ Thomas, s. 98.

Başka bir deyişle yas, ölüm nedeniyle bir akrabasından ya da arkadaşından yoksun kalan kişinin içinde bulunduğu durumdur. Ayrıca, yas tutma ritüelleri yası tutan kişinin kederini dışarıda açıkça yaşayabilmesi için insanların iznine müsaade eder ve yas tutan kişinin yaşamında oluşan değişime uyum sağlaması için de ona zaman verir.

2.3.1. Psikolojik Yas

Psikolojik yas, yaşam atılımımıza zarar veren her şeye bağlı olarak yaşanan korkunç ve acılı şeyleri niteler. Dahası, bizde derin bir şaşkınlık, genellikle kendine zarar vermeye kadar giden bir acı yaratan, sevilen bir varlığın kaybedilmesi. Bu durumda yas sevgiye dayalıdır. Yakınının ölmesi durumunda toplum bana ritüelleşmiş tavırlar dayatabilir, fakat bu kayıtsız olduğum biriye onun kaybına üzülmeye beni zorlayamaz ve eğer nefret ettiğim biriye buna sevinmeme engel olamaz. Kısacası, burada yas, bir kayıptan, daha sınırlı olarak yakın birinin kaybindan doğan bir dizi ilişkiyi ve tavrı ifade eder. Ölümden sonra, gerçek anlamda yas, normal seyri içinde iki temel etaptan geçer. Birincisi, olayın haber alınmasından itibaren az çok güç bir şekilde yasa girilmesiyle çakışır; ikincisi, özellikle çok sevdiğimiz bir varlık söz konusuysa, donanmış olduğumuz libidinal bir pozisyonun kolaylıkla terk normal hayata dönüşüne izin verir.⁶⁹

Bu iki etapta yas tutan insanların ne hissettikleri ortak duyguların neler olduğuna değinecek olursak, bunlardan ilki “İnkâr”dır. İnkâr aşaması, hissizlik, şok ve inançsızlık duygularıyla karakterize edilir. Bu aşama şok, uyuşukluk, yadsıma ve inanma evresi olarak da düşünülebilir. En yoğun duygu olan şok ve uyuşukluk genellikle birkaç hafta sürmekte, yadsıma ve inanmama ise günlerce hatta aylarca sürebilmektedir. Ölüm haberi ilk alındığında inanılması zordur. Haberi alan kişi(ve hatta ölen kişi) yaşlı veya ağır hasta bile olsa, ölüm düşüncesini idrak etmesi kolay olmaz. İnkâr, kayıpla başa çıkmaya hazır olana dek, kişiye geçici bir koruma sağlar.⁷⁰ İnkâr aşaması cenaze sonrasında da devam edebilir. Bu aşamadan kurtulmak için acele edilmemelidir. İnkâr, doğal ve normaldir. Yas tutanlar, hazır olduklarında bundan kurtulacaklardır.⁷¹ Bir yakını kaybetmiş birinin, bu durumu duyduğu andan itibaren şok geçirdiğini ve ardından inkâr aşamasına geçtiğini çevremizde de görmüşüzdür.

⁶⁹ Thomas, s. 100.

⁷⁰ Jones, s. 346.

⁷¹ Onur, s. 397.

Karışıklık aşamasında, insan, ölüm gerçeğiyle başa çıkmaya hazır olduğunda, korku, gücenme, kuşku, rahatlama, öfke ve mutsuzluk gibi duyguların girdabına öylesine kapılır ki, bu duygulardan birini diğerinden ayırt etmek olanaksız gibidir. Söz konusu duyguları birbirinden ayırmak, her birini başlı başına net olarak duyumsamak çabası, karışıklık aşaması yaşayan birinde karşı konulmaz biçimde kendini gösterir.⁷² Başka bir deyişle, ölen kişinin ardında bıraktığı kişiler, onun varlığı sonrasında yarattığı yokluk duygusu sonucunda ölüm gerçeğiyle karşılaşmaları bunun sonucunda duydukları korku ve üzüntü onlarda bir karışıklık yaşanmasına neden olur.

Daha sonra, ilk olarak kaybedilen kişiye yönelen, sonra çevresindekilere ve acısına katlanması için yastaki kişiye yardım eden herkese dönen bir *Öfke/ Kızgınlık* aşamasına gelinir. Öfke aşaması, protesto aşaması olarak da bilinir. Ölümcül hastalar, gerçekten ölmekte olduklarını algıladıklarında, öfke aşamasına geçerler. Bu süreçte yas tutan insanlar için, “Niçin benim sevdiğim insan?” sorusunu sorarlar. Yas tutan insanlar arasında, sevdiklerinin hayatını kurtaramayan doktorlara tepki göstermek yaygın bir davranıştır. Bu insanlar aynı zamanda Tanrı’ya öfke duyup kaderlerini sorgulamaya başlayabilirler. Tolstoy’un üç ölüm’deki şu sözler öfke aşamasını bize tasvir eder gibidir:

“Hasta kadın gözlerini havaya kaldırıp:

— Hayır, hayır, gideceğim, diye mırıldandı. Ellerini birbirine kenetleyip, birbirini tutamayan dua cümleleri söylemeye başladı.

—Hey Allahım, niçin? Diyordu...”⁷³

Suçluluk aşamasında, ölüme bir anlam verme mücadelesinde, insanlar bazen kendilerine de öfkelenebilirler. Niçin böyle yapmadım?” , “Keşke şöyle yapsaydım.” gibi şeyler söyleyerek kendilerine işkence ederler. Bazen ölümün hayatın bir parçası olduğunu kabullenmektense, insanın kendini suçlaması daha kolaydır.⁷⁴ Çünkü ölüm gelmiştir ve senin yapabileceğin hiçbir şey yoktur. Ne ölümden kaçabilirsin nede gerçeği değiştirebilirsin. Bu durumda tek yapabileceğin kendini suçlamaktır.

Pazarlık aşaması, ölümcül hastaların sonlarını Tanrı’yla müzakere etmesidir. Başlarına gelen şey yüzünden öfkeli dirler ve Tanrı’dan kendilerini iyileştirmesini beklerler. Bunun gerçekleşmediğini gördüklerinde pazarlığa razı olurlar. “Yaşamama

⁷² Jones, s. 347.

⁷³ Tolstoy, s. 73.

⁷⁴ Jones, s. 348.

izin verirsen bir daha asla aldatmayacağım, yalan söylemeyeceğim, tekrar çalmayacağım” şeklinde dua etmeye başlarlar. Ancak nasıl olur da sevdiğini henüz kaybetmiş birini etkileyebilir. Yas tutan insanlar Tanrı’yla pazarlık yaparak ne elde etmeyi umarlar? Bu insanlar sevdikleri insanın geri dönmesini isterler. İnkâr ve umutsuzluk, pazarlığın parçasıdır. Yas tutanların, sevdiklerinin gerçekten ölmemiş olması için dua etmeleri sık görülen bir durumdur. Sevdikleri kişiye karşı duyguları o kadar yoğundur ki, geri dönemleri için onlara yalvarırlar. Mantıksız görünse de, ölen kişinin tekrar hayata dönmesi için pazarlık yapmak, iyileşme sürecinin normal bir parçası sayılabilir. İnsanlar zamanla, ne yaparlarsa yapsınlar, sevdiklerinin asla geri dönmeyeceğini kabul edeceklerdir.⁷⁵ Bu pazarlık aşamasını birçok filmde görmek mümkündür. Filmlerde genelde ölmekte olan kişinin yakınları Tanrı’dan onu iyileştirmelerini diler, tabi bunun karşılığında da sevdikleri ya da yapmaktan hoşlandıkları şeyden vazgeçerler.

Depresyon evresindeki yaygın tutumlar ise, ağlama, umutsuzluk, gerçek olmama duygusu, empati, insanlardan uzak durma, ilgi yokluğu, ölenin anısına bağlanma, tembellik, hissizlik, tecrit etme ve umutsuzluk vb.dir. Diğer belirtiler öfke, kızgınlık, korku, uykusuzluk, iştahsızlık vb. olabilir. Yas tutan insanlar daha önceleri onlara zevk veren faaliyetlere karşı ilgilerini kaybederler.⁷⁶ Kendilerini dış dünyaya kapatarak bir nevi kendi iç dünyalarında umutsuzluk, ağlama, inkâr gibi duyguları yaşarlar.

Korku yas tutma sürecinin normal bir parçasıdır. Ölüm gerçeğinin farkında olmak o kadar yoğun yaşanan bir duygudur ki, insan başına her an bir şey gelecekmiş gibi bir hisse kapılır. Yas tutan insanlarda, her an ölebilirim korkusu bir takıntı halini alır. İnsan bir korku sürecine kapılır, özellikle tanımlayabileceği bir korku değildir bu, iyilik ve mutluluktan bile kuşku duymaya başlar.⁷⁷ Tolstoy, yaşanan bu korkuyu Ivan ilyiç’in ölümünde şu şekilde dile getirmiştir:

“Piyotr ve kadın birbiri karşısında rol yapıyorlardı. Yine de önceleri afacan bir çocuk, sonra bir okul ve iş arkadaşı olarak yakından tanıdığı birinin çektiği acılar birdenbire bir ürperti yarattı Piyotr’un yüreğinde. Ölünün üst dudağına bitişik burnu gözünün önüne geldi. Bu defa kendi kendinden korkmaya başladı.

⁷⁵ Jones, s. 349–350.

⁷⁶ Onur, s. 397–398.

⁷⁷ Jones, s. 351.

Üç gün süren korkunç acılar ve ölüm... bu durum her an hatta hemen şimdi benim de başıma gelebilir düşüncesi içine bir korku salıyordu.”⁷⁸

Kabullenme evresinde de, yaşanan onca üzüntü ve mücadeleden sonra, insanlar sevdiklerinin öldüğü gerçeğini kabullenirler ve iyileşmeye başlarlar. Kabullenme aşaması aynı zamanda toparlanma veya uzlaşma ve yeni olanakların doğması olarak da bilinir. Yaşam artık o kadar karanlık görülmez.⁷⁹ Bu evrede sevilen kişiden uzaklaşma ve yeni koşullara uyum sağlama söz konusudur. Bu dönemde birey kaynaklarını harekete geçirir, insanlarla ve etkinliklerle yeniden ilgilenir, yeni bir denge kurmaya çalışır. Kimileri için bu evre 6-8 hafta, kimileri için de aylar hatta yıllar sürebilmektedir. Kimliğin yeniden kurulması evresi de bu evrenin içerisine alınabilir. Kişi yeni ilişkiler gerçekleştirir ve sevdiği biriyle yeni roller üstlenir. Geride kalanların yaklaşık yarısı bu evrede yas yaşantısından bazı yararlar ya da deneyimler edindiklerini bildirmektedir.

⁷⁸ Tolstoy, s. 17.

⁷⁹ Jones, s. 351.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MODERNİTE SÜRECİ İÇERİSİNDE ÖLÜM

3.1.ÖLÜME MODERN BAKIŞ AÇISI

Heidegger varoluş fikrini, “ıdrak eden var olma imkânı” olarak tanımlamaktadır. O bu tanımlı şu kanıt silsilesine dayandırmaktadır: Varoluşun konusu, varolanın varolmasıdır. Bu anlamda varoluş, hep “benim” varoluşumdur. Dolayısıyla varolma imkânı içinde hem sahih ve hem de gayrisahih varoluş imkânı (ya da kayıtsızlık imkânı) bulunmaktadır.⁸⁰ Yaşam, protein özdeğinin varoluş tarzıdır; bu özdeklerin asıl ögesi, Engels’in deyişiyile, “onları dıştan çevreleyen doğa ile sürekli madde alışverişinden meydana gelir” ve bu, metabolizmanın durması, işlevlerinin bitişiyile son bulmaktadır ki, biz bu duruma varlık olarak varoluşun varlık-yok oluşa dönüşümünü ya da “ölüm” olarak kavramaktayız.⁸¹ Budist kutsal kitaplarından öğrendiğimize göre “Evrenin kendisinin gerçek olmayanın içinde kaybolduğu” noktaya kadar “her varoluş güvensizlik, gelip geçici ve yanıltıcıdır.” Düşünceli insanlar “insanın geçici varoluşuna yalnızca belirli arketiplerin ve örnek davranışların hiç durmadan yinelenmesi olarak değil; aynı zamanda sonsuz yeniden başlangıcı olarak algılar.”Santaraksita, bir Budist bilge, “ Herhangi bir şeyin doğası onun anlık denge hali ve yıkımıdır,” diye yazmıştır. Şeylere özgü akışkanlık onları gerçeklikten yoksun bırakır; aslında o “akışkanlık gerçek olmayanı gizler.” Buddha (ve dolayısıyla müritleri) için “ ne geçmiş vardır ne de gelecek”, bütün zamanlar “şimdiki zamana dönüşmüştür.” Budist dünya “bütünüyle şimdiki zaman” dünyalarından biridir. Bu görüşten iki önemli sonuç çıkar. Birincisi, her an önemlidir; sonuçta akışkan, kendi kendini yıkmaya mahkûm başka bir an olmayacak gelecekte beklenecek hiçbir şey yoktur. Buddha “sonsuz şimdide” yaşayanlara “anı yitirmemelerini” önerir, çünkü “anı yitirenler üzülür”. Buddha “anı yakalayan” kişileri kutlar, ama “anı ellerinden kaçıranlara” acır. Gerçekliğin –sarsıcı anlarda beliren yanılsama değil, doğru gerçeklik- kavranması, daha önce olduğu gibi her an ortaya çıkabilir; gelirse, “birdenbire, bir şimşek çakması gibi gelir”, Dikkatli olun, bu her an olabilir ve olduğu o an hiçbir biçimde kendinden önceki anlara bağlı değildir. Ölüm de hayatımızda her an ortaya çıkabilir. İkinci sonuç ise zaten birincinin içinde saklıdır:

⁸⁰H. Ökten Kaan , “Heidegger’in Varlık ve Zaman’daki Ölüm Çözümlemesi”, s. 124.

⁸¹ Sezgin Kızılçelik , *Sosyoloji Yazıları II*, Anı Yayınları, Ankara 2000, s. 133.

“Hiçbir şey herhangi bir sarsıcı zamanı aydınlanmayla elde edilen zamana bağlı olmayan andan ayıramaz”. Neyin ne olduğunu ilk anda söyleyebilmenin olanağı yoktur.⁸²

Ortaçağda bedenler üzerinde büyük bir baskı varken varoluş özgürdü. Bu nedenle Ortaçağda büyük bir tinsel devinim vardı. Modern çağda bunun tam tersi bir gelişme olmuştur. Bedenin gereksinimleri azami ölçüde tatmin edilmeye çalışılırken varoluş devinimi hem teknik hem de bilimsel olarak kontrol altına alınmıştır. Tam da Lukacs ve Adorno’nun “şeyleşme” olarak adlandırdığı olgu budur. Şeyleşme varoluşun kapitalizmin temeli olan üretim-tüketim çarkı içinde öğütülerek nesnelleştirilmesidir.⁸³ Ivan’ın ölüm hakkındaki öznel anlam yapılandırmasına dönüşüm aşağıdaki ifade de gösterilmektedir:

“Bütün bunlar Ivan Ilych’in kendisinin mahkemedeki adamlarla ilgilenirken binlerce defa parlak bir biçimde başardıklarıydı. Doktor da görünümüne muzaffer bir biçimde ve hatta sanığa şen bir biçimde göz gezdirerek parlak bir biçimde topladı. Doktorun toparlamasında Ivan Ilych şeylerin kötü olduğu sonucuna vardı ama bu durum doktor için ve belki diğer herkes için kayıtsızlığın unsuruydu fakat onun için kötüydü. Ve bu sonuç; kendine acımanın büyük bir hissini ve doktorun böyle önemli bir olaya kayıtsızlığını ilişkin kini uyandırarak ona acı verici bir biçimde çarptı.”⁸⁴

Ortaçağda, Tanrı’nın varlığıyla birlikte sonsuzlukta tarihte içselleşmişti. Bu kez ölüm, çizgisel saat zamanının bittiği ve insanın sonsuzlukla buluştuğu bir nokta olmuştur. Dünya bu varlığa ait kutsal bir mekân olmaktan çıkmıştır. Yani ölüm bir bütünün sonu olmaktan çıkmış ve dizinin uğradığı bir kesinti haline gelmiştir. Ölüm, on altıncı yüzyılda, öncelikle başka bir dünyaya geçiş olarak anlaşılmaktan çıkmış ve vurgu bu dünyadaki yaşamın bitişi üzerine konmuştur. Ölüm yaşam boyu süren bir karşılaşmadan anlık bir olaya dönüşmüştür.⁸⁵

Ne zaman ölümden söz açılrsa, yalan söylemeye (bildiğimiz, ama anımsamak istemediğimiz şeyle ilgili konuşmaya hazır, umutsuzluk içinde) kalkışırız; ölüm olayını “öteki dünyaya geçmek”, ölen kişiyi “merhum” sözcükleriyle anarız. Bu durumu tezimin ikinci bölümünde yapmış olduğum Bireylerin Ölüme Yönelik Tutumlarını

⁸² Bauman, *Ölümlülük, Ölümsüzlük ve Diğer Hayat Stratejileri*, s. 221–222.

⁸³ Yakupoğlu, s. 40.

⁸⁴ Tolstoy, s. 76.

⁸⁵ Illich, *Sağlığın Gaspi*, s. 118.

Gösteren Analiz Çalışması'nda da görebilmekteyiz. Ancak bireylerin ölüm hakkında söylemiş oldukları yalanlar bilinçli değildir; çünkü Freud'un belirttiğine göre, "kimse kendisinin öleceğine inanmaz" ve bilincimiz "sanki bizler ölümsüzmüşüz gibi davranır."⁸⁶ Giddens'in şu görüşlerini de ölümün inkârı ile ilişkilendirmek mümkündür:

"Ölüm insan varoluşunun en büyük harici faktörü olarak kalmaktadır; o modernitenin içten referans olan sistemleri içerisine getirilemez gibidir... Ölüm sıfır noktası haline gelmektedir: o insan kontrolünün insan varoluşu üzerinde dışsal bir sınır bulduğu ondan daha fazla ya da daha az bir şey değildir."⁸⁷

Gündelik yaşamda ölüm konusu, daima ruh hali ve keyfiyet üzerine kurulu bir düzenden hareket etmektedir. Umumi ya da aleni yaşamda, yani herkesin herkesle bir arada olduğu genellik hayat içerisinde ölüm, sürekli olarak karşılaşılan bir olay olarak görülmektedir. Buna "vefat" denir. Şu ya da bu yakınımız, arkadaşımız ya da tanıdığımız vefat etmiştir. Sürekli olarak birileri vefat eder, ölüm hali gerçekleşir. Bu anlamda ölüm, dünyasal olarak bilinip karşılaşılan bir olaydır. Heidegger, gündelik yaşamda karşılaşılanların temel niteliğini "siliklik" ya da "göze çarpmama" olarak betimlediğinden, gündelik yaşamda ölüm siliktir, göze çarpmaz. Dolayısıyla herkesin/onların ölümle ilgili temel yorumu, ölümün eninde sonunda gerçekleşeceğidir. Herkes ölecektir. Bu sebeple ölümün başa geç gelmesi umulur.⁸⁸ Ölümün günlük yaşamdan ve normaliteden kovuluşu, aslında modern toplumun onun tarafından sürekli taciz edildiğinin, akıllardan hiç çıkmadığının da bir göstergesidir. Bu durum toplumsal yaşamın içinde farklı görüntülere sahne oldu. Mezarlıkların taşınması, halka açık cenaze törenlerinin eski ihtişamını kaybetmesi ölümün ve ölü bedenlerin kentlerden ayrıldığını gösteriyordu. Tüm bunlara ek olarak yas tutanların soyutlanması, ölmek üzere olan bedenlerin evlerden hastanelere taşınması, hatta Elias'a göre ölmek üzere olanın karşısında garip bir huzursuzluğa kapılma ve söyleyecek bir söz bulamama gibi durumlar, başa çıkılamayan ve bu nedenle yok sayılan ölüme karşı modern toplumun gösterdiği tutum örnekleriydi. Modern toplumun ölüme karşı geliştirdiği tutumları analiz eden Aries'e göre modern öncesi dönemde kolektif işaret ve ritüelleri içeren

⁸⁶ Bauman, *Ölümlülük, Ölümsüzlük ve Diğer Hayat Stratejileri*, s. 30.

⁸⁷ Akalın, s. 115.

⁸⁸ Ökten, s. 142-143.

komünal yanıtları doğuran ölüm, modern dönemde toplumsal bedenden ayrılarak bireysel bedene geçiş yaptı ve bireyselleşti.⁸⁹

“Herkes ölecektir” sözünü çözümleyen Heidegger, bunun gündelik yaşamda ölümüne doğru var olmanın varlık imkânını açıkça ifade ettiğini ortaya koyar. Buna göre ölüm belirlenmez bir şeydir. Ölüm bir yerlerden gelir ve bizi bulur. Genellikle şöyle denir: “Herkes ölecektir, ama ben henüz ölmedim.” Herkes içindeki ben için ölüm henüz var değildir. Bu yüzden ölüm bir tehdit olarak görülmez. “Herkes ölecektir” ifadesinin yaydığı genel kanı, ölümün herkese yönelik olduğudur. Gündelik yaşamda ölüm benim ölümüm değil, herkesin/onların ölümüdür. Bu nedenle Heidegger, gündelik yaşamda herkesin/onların aslında “hiç kimse” demek olduğunu söyler.⁹⁰ Bu durumu Tolstoy, İvan İlviç’in Ölümü’nde şu şekilde dile getirmiştir:

“Yok olacağım. N’olacak o zaman? Hiçbir şey... Nereye gideceğim o zaman? Yoksa ölüm... Hayır, hayır istemiyorum” diyerek fırladı yataktan. Mumu yakmak istedi. Titreyen elleriyle sağı solu yolarken mumu şamdanla birlikte yere devirdi. Kendisi de yastığın üzerine düştü. Gözleri açık, yattığı yerden karanlığa bakıyordu: “Hiçbir şeyin önemi kalmadı artık. Ölüm! Evet ölüm!... İçerdekilerin hiçbiri bilmiyor bunu. Bilmek istemiyorlar. Acımıyorlar. Sadece gülüp eğleniyorlar. Hiçbir şey umurlarında değil. Ama bir gün kendileri de ölecek. Bugün ben, yarın onlar... Fakat mutlaka ölecekler. Bundan kurtuluş yok.”⁹¹

Philippe Aries, modern öncesi çağda ölümün, biz modern insanlara anlaşılması zor gelen bir biçimde ‘evcilleştirilmiş’ olduğunu öne sürer:

“Ölümün aynı anda hem yakın ve tanıdık, hem de küçük ve zararsız hale getirilmiş olduğu eski tutum, bizim artık ölümün adını bile anmaya cesaret edemeyeceğimiz ölçüde güçlü bir dehşete dönüştüğü bugünkü tutumumuzla taban tabana karşıttır. Bu nedenle, tanıdık bir hale getirilen ölümü evcilleştirilmiş olarak tanımlarken, onun daha önce yabanıl olduğu, sonra evcil bir duruma geldiğini demek istemiyoruz. Aklımızda olan, tam tersine, ölümün geçmişte vahşi değilken bugün yabanıllaşmış olduğudur. Ölümün en eskisi evcil bir ölümdü.”⁹²

⁸⁹ Aylin, s. 8.

⁹⁰ Ökten, s. 143.

⁹¹ Tolstoy, s. 41.

⁹² Bauman, *Ölümlülük, Ölümsüzlük ve Diğer Hayat Stratejileri*, s. 127.

P. Aries Batılının Ölüm Karşısında Tavırları adlı kitabında Batı uygarlığının ölüme bakışının Ortaçağ başlarından 19. yüzyılın ortalarına kadar fazla değişmeden kaldığını söyler. Bu bin yıla yakın süre içinde ölüm insanlar için yakın ve tanıdık bir şeydir; bir Kader'dir, insanın kişiliğini yok eden değil, uykuya yatıran bir kaderin farkına varılmasıdır. Bu yüzden de ölüm döşegindeki kişinin kendisinin de katıldığı kamusal bir tören, kolektif bir ayin olarak yaşanır. İnsanlar evlerinde ölür, ölmekte olan kişinin odasına o kişinin yakınları, bu arada çocuklarda girebilir. İnsanlar yakınlarının ölümüne olduğu kadar kendi ölümlerine de yabancı değildirler. Aries'e göre 18. yüzyıl sonuna doğru şehirlerde ilginç bir gelişme yaşanır. Kişinin kendisinin değil de başkasının ölümünün önem kazanmasıyla birlikte ölüm daha romantik bir dille ele alınmaya başlanır. Ölen kişinin sözcük ve hareketleri önceki dönemlerde olmadığı kadar önem kazanır, ölüm daha gösterişli bir dekorla kuşatılır, adeta aşırılaşır, kişisel bir kült olmaya doğru ilerler.⁹³ Günümüzde de ölümden olabildiğince uzaklaşma, ölümün yasak hale dönüşümü gündeme gelmiştir. Gündelik ilgilenmeler içinde ölüm zamanının belirsizliği yüzünden gündelik yaşamdaki işler ve imkânlar ölümün önüne geçmektedir. Dolayısıyla gündelik yaşamda ölüm bir şekilde perdelenmektedir hiç yokmuş gibi yaşanmaktadır.⁹⁴ Oysa ölümün en önemli niteliği onun kesin olup yinede belirsiz olması, yani her an mümkün olabilmesidir.

Modern toplumlarda ölümler gruba özgü simgesel donanım düzeninin dışına itilmektedir. Onlar birer gerçek varlık, kendileriyle değiş tokuş da bulunmaya değmeyecek varlıklar olarak görüldükleri için yaşayanlardan giderek uzakta yer alan mezarlara gömülmektedirler. Köyde ya da kentte evin sıcak ortamından alınarak merkezde yer alan ve insanların bir araya geldikleri ilk mekân olan mezarlığa götürülen ölümler, zaman içinde oluşacak tüm gettolara örnek olacak ilk gettuyu oluşturmuş ve giderek merkezden uzağa doğru itilmişlerdir. Geleneksel hayat ölümle içli, dışlı ve barışıktır. Örneğin halen pek çok yönden geleneksel hayat tarzının sürdüğünü Rize'de kabirlerin çeşitli sebeplerden dolayı evlerin bahçesinde yer almaları⁹⁵ Bu evlerde büyüyen çocuklar o mezarların yanı başında oynamakta ve her an onları görmektedirler. Oysa modern şehir hayatında durumun tasvir ettiğimiz bu tablonun aksi yönde olduğunu söyleyebiliriz. Çocuklar neredeyse yetişkinlik dönemine kadar ölü, mezar ve kabristan

⁹³ Akalın, s. 112.

⁹⁴ Ökten, s. 147.

⁹⁵ Karaca, s.501–512.

görmeden büyümekte; ölümler ve mezarlar onlara ürkütücü gelmektedir. Bunun doğal neticesinde günümüzde sanki ölüm yokmuş veya hiç ölmeyecekmişiz gibi yaşanan bir hayat tarzına şahit olmaktayız.⁹⁶ Çünkü modernitede ölüm, toplum hayatından uzaklaştırılmıştır. Modern insanı geleneksel insandan ayıran önemli bir unsur da modern insanın ölümsüzlük arzusudur. Modern insan ölümsüzlük arzusundan dolayı ölmeyi istememekte, mümkün merteye hayatından uzaklaştırmaya çabalamaktadır.⁹⁷ Modern insan ölümü hep yaşlılığa ötelemektedir. Geleneksel insan, ölümü daha fazla kabullenicidir. Modern insan, ölüm ve ölümle ilgili her şeyi hayatın dışına itmek istemektedir. Sadece modern insanlar değil, modern tıp da ölümden kaçmaktadır. Modern insan, tıbbi gelişmelerle istinaden ölümün bir gün engelleneceğine içten içe inanmaktadır.⁹⁸ Modern insan ölümsüzlüğü, bu dünyada gerçekleştirmeye çalışmakta, yani ölümsüzlüğü dünyalılıklaştırmakta ve dünyevileştirmektedir.⁹⁹

Göka, geleneksel toplumların modern toplumlara göre ölümle daha barışık olduğuna daha kanıt olarak mezarlıkları gösterir. Mezarlıklar, geleneksel toplumlarda yaşam alanlarının içerisinde yapılmış aile efradı, kendi bahçelerine defnedilmişlerdir. Türk-İslam kültürü de böyledir.¹⁰⁰ Osmanlı'daki mezarlık kültürü 19. yüzyıldan sonra değişim göstermiştir. Günümüz Türkiye'sinde mezarlıklar, gerek ekonomik gerekçeler, gerekse şehir planlamasından dolayı şehirlerden ötelerde yer almaktadırlar. Mezarların ve kabristanların yaşanan bölgelerden uzaklaştırılması ile ölümün hayattan dışlanması arasında doğrudan bağlantı bulunduğu düşünülmektedir. Göka, geleneksel hayatla modern hayat arasındaki ölüme dair anlayış farkını belirtirken “eceliyle ölme”nin geleneksel hayatta kaldığını, modern hayatta ölümün hep maddi bir nedeninin bulunduğunu vurgulamaktadır. Ayrıca modernite, ölümü, ortadan kaldırılması gereken bireysel bir suç gibi telakki ederek tecrit etmiş, mezarlıklar örneğinde görüldüğü gibi cenaze törenlerini de yaşamın dışına itmiştir.¹⁰¹ Modern çağ, ölümün meydana getirdiği acı ve kederi “gizleme ve engelleme” yoluna gider. Bu yolla acı daha fazla

⁹⁶ Hayati Hökelekli, “Ölüm ve Ölüm Ötesi Psikolojisi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: 3, sayı:3,1991, s. 154.

⁹⁷ Erol Göka, *Ölme: Ölümün ve Geride Kalanların Psikolojisi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2009. s. 95.

⁹⁸ Göka, s. 30.

⁹⁹ Özben, *Kutsallıkların Ölümçül Sıçrayışı: Yapay Kutsallıklar*, s. 107.

¹⁰⁰ Ünal, s. 130.

¹⁰¹ Göka, s. 99–100.

bireyselleştirilir.¹⁰² Bununla birlikte ölüme karşı tavır alış, modernleşme süreci içerisinde sabit kalmamıştır. Ölüm geleneksel hayatın yaşandığı dönemlerde daha “kamusal” iken, modern zamanlarda “özel”leşmiştir.¹⁰³ Çocuklar şimdilerde hiç ölü görmeden büyümektedirler; çünkü ölüm toplumdan uzaklaştırılmaktadır.

Modern toplumlarda her ne kadar ölümden uzaklaşmaya gidilmek isteniyorsa da modern öncesi toplumlarda ise ölüm ve hayat birbiriyle paralel şekilde düşünüldüğünden, burada ölüm bir son değil bir aşama olarak görülmektedir. Hatta ölüm, ölümsüzlüğe ulaştırdığı için bir zafer olarak görülmektedir. Eski Mısır’da kutsal sayılan ölümlerin mezarına “Ölümsüzlerin Evi” denilmesi buna verilecek örneklerden biridir. Burada akla gelen modern öncesinin insanı için ölüm beklenen bir şeydir yani, ölümden kaçınmak yerine, ölümün kaçınılmazlığının farkına varmıştır. Çünkü modern öncesi insan için ölüm her an gerçekleşebilen, hiçbir uyarı vermeden meydana gelen bir durumdu. Yani ölüm gündelik yaşamda nedensiz bir şekilde olağan gerçekleşen bir olaydı. Modern toplumlarda ise tıbbın da yardımıyla artık ölümün ertelenebilir olduğu görüldü. Ancak ölümü ertelemek ve daha uzun yaşabilmek için, modern insan spor salonlarına gitmekte, mısır gevreği, yeşillikten oluşmuş beslenme programlarına katılmakta, yani modern insan ölümü erteleyebilmek için nasıl yaşaması öngörülmüşse o şekilde yaşamaktadır.¹⁰⁴

Son olarak yeni kentler ya da çağdaş metropollerde gerek fiziksel mekân, gerekse zihinsel mekân anlamında ölümler için öngörülen hiçbir şey yoktur. Yeni kentler ya da modern bir topluma özgü rasyonel yapılanma içinde deliler, suçlular ve anormaller için kalacak bir yer öngörülürken, ölüm için herhangi bir program ya da yer öngörülmemektedir. Doğrusunu söylemek gerekirse bu insanlar ölümleri ne yapacaklarını bilememektedirler; çünkü günümüzde ölmek normal bir şey değildir. Zaten yeni olan bu yaklaşımdır. Ölmek akla bile getirilmeyecek anormal bir şeydir. Bunun yanında tüm diğer anormallikler zararsız addedilmektedir. Ölüm tedavisi olmayan bir suç, anormal davranış türünden bir şeydir. Ölüme ayrılmış zaman/mekân, yer falan yoktur. Onlara kalacak bir yer bulunamadığı için radikal bir ütopyanın ellerine terk edilmekte, yerleştirilecek bir yer bile bulunmadan küle dönüştürülmektedirler.¹⁰⁵

¹⁰² Zülküf Kara, *Ölüm Fenomeni Üzerine Bir Din Sosyolojisi Araştırması: Kayseri Örneği*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2009, s. 107.

¹⁰³ Kara, s. 60.

¹⁰⁴ Özben, *Kutsallıkların Ölümcül Sıçrayışı: Yapay Kutsallıklar*, s. 108.

¹⁰⁵ Baudrillard, s. 220–221.

Modern zihin, “Tümüyle şu anda yaşayın. Yarın ne olacağını dert etmeyin, bugün için yaşayın. Yaşam zaten acı dolu ve tek bir günün kötü geçmesi yeterli; dolayısıyla, her günü tümüyle ve başka her şeyi unutarak yaşayın,” der.¹⁰⁶ Sabahtan akşama kadar sürekli ölümün temsilleriyle karşı karşıya kalırız ama hiçbirinde ölüm insanın yüzleşeceği kaçınılmaz bir son değildir, hiçbiri doğal bir süreç olan ölümü, hiçbiri eceli, hiçbiri faniliği içermez, tersine hepsinde ölüm olağandışı bir olay, bir sapma, bir facia, bir skandal olarak temsil edilmiştir.¹⁰⁷ Canetti de modern zihnin ölüm düşüncesini şu şekilde açıklamıştır:

“Bu bütün ay boyunca öldürmenin ya da daha uzun yaşamanın zaferi üzerine düşündüm. Çıkan sonuç şöyle: Sanki ağız dolusu öfkeyle ortaya koyduğum ne varsa hepsinin, başkalarının ölümünden güç aldığı ve bu yüzden hoş karşılandığı söylenebilir. Adeta ölmek zorunda olduğunu çok dert etme, senden önce çok kimsenin öldüğünü göreceksin, der gibiyim.”¹⁰⁸

Baudrillard ölüm odağından ilkel toplum ile modern toplum arasındaki temel farkı şu sözleriyle dile getirmektedir: “Biz ölümlerimizle melankolik bir pazarlık sürecini yaşarken, ilkel toplum kendi ölümleriyle mutlu bir ritüel ve bayramlar yaşamaktadırlar”. Zaten Baudrillard’a göre, insan olmanın evrensel koşulu anlamında bir ölüm düşüncesiyle, ilk kez ölümlerin toplumsal bir ayrıma tabi tutulduğu gün karşılaşmıştır. Ona göre, kültür yaşam ve ölümü birbirinden ayırmak için harcanan muazzam bir enerjiden ibarettir. Başka hiçbir kültürde yaşam ve ölüm arasında, yaşamı olunmayan, bir ayırıcı karşıtlık yani bir birikim tipi olarak yaşamla, nihai bir sınır şeklinde algılanan, bir ölüm düşüncesi yoktur.¹⁰⁹

Modernite ile birlikte ölüm gittikçe geciktirilmeye başlanmıştır. Aslında tıbbi buluşlar bunun içindir. Antik dönemlerle modern çağ arasındaki fark o kadar belirgindir ki Eski Yunan Medeniyetinde ortalama yaşam süresi yirmi yıl iken günümüzde seksen civarındadır. Çocuk ölümlerinde de azalma görülmektedir. Eskiden doğum sıklığı ve çocuk sayısı çoktu ve beklide onların bir kısmı bu sebeple gözden çıkarılıyordu. Ancak günümüzde ana-babaların çocuk ölümlerine karşı duyarlılıkları değişmiştir. Eskiden ölüm daha sükûnetle karşılanırdı ve topluluk içerisindeydi. Yani ister çocuk ister yaşlı

¹⁰⁶ J. Krisnamurti, s. 63.

¹⁰⁷ Nurdan Gürbilek, *Yabancı Ölümü*, Metis Yayınları, İstanbul 2010, s. 57.

¹⁰⁸ Canetti, s. 37.

¹⁰⁹ Baudrillard, s. 212–227.

olsun birisi tek başına ölmezdi; etrafında insanlar olurdu.¹¹⁰ Ayrıca henüz çocukken ölümle daha sık karşılaşılıyordu. Modern dünyada ise ölümle tanışma dönemi bir hayli ileriki yaşlara kaymıştır. Modern toplumlarda ölümler genelde hastanelerde oluyor. İlaç tedavisi ve diğer tıbbi gelişmeler, hastalıkların ve sakatlıkların verdiği acıyı azaltabiliyor. Toplum ve bilim, ölüme biyolojik bir geçiş gözüyle bakıyor ve acısız olmasına gayret ediyor. Yüzlerce, binlerce yıl önce, ölümler genelde evlerde oluyordu, ama bugünün insanları için ölüm görünmez bir kavramdır. Şimdilerde de kişi evinde bile ölse, ölü bedeni hemen hastaneye kaldırılarak uzaklaştırılmaktadır. Gelişen dünyada ölüm, içinde çok uzun süre kalınacak bir hücre olarak görüldüğü yerler dışında, günlük hayatın bir gerçeğidir. Ölümle baş etme konusunda pek deneyimli olmayan insanlardan, sık sık “Ne diyeceğimi bilemiyorum. Ne yapmam gerektiğine emin değilim,” şeklinde sözler duyulmaktadır. Modern toplumda ölüm neredeyse utanç verici ve tabu olarak görülmektedir. Sonuçta geride kalanlar, ölen insan gibi kendilerini izole edilmiş hissederler.¹¹¹ Toplum sadece ölü bedeni cenaze törenleri vasıtasıyla uzaklaştırmakla kalmamakta, ölümün ilk işaretlerini aldıkları andan itibaren onları hastaneye yönlendirerek uzaklaştırmaktadırlar. Bu durum ölümden korkmamızı destekleyen bir tavidir. Bunu yaparak ölüden değil ölümden uzaklaşmak isteriz.¹¹² Fulton’ın söylediği gibi;

“Bugün Amerika’da biz ölüme, bulaşıcı bir hastalığa verdiğimiz gibi tepki vermeye başlıyoruz. Ölüm artık karşı gelmenin bir bedeli veya teolojik öfkenin sonucu olarak görülmektedir, bizim laik dünyamızda ölüm kişisel ihmalin veya yersiz bir kazanın sonucu olarak görünür bir hale gelmektedir. Ölüm şu anda dünyevi bir konudur. Kanseri veya frengi gibi, o bizim doktorumuzla isteksizce tartıştığımız bir özel hastalıktır. Dahası, çoğu bulaşıcı hastalığın tarzında olduğu gibi ölüme yenilenler hızlı bir biçimde görüntüden gizlenirken, onun ızdırabına yakalananlar onların arkadaşı olan insanlardan izole edilmektedir. Ölüme karşı en hassas olan yaşlılar, artan sayılarda kendilerini miskin adamların yaptığı ile aynı üslupta kaderi bekledikleri tecrit edilmiş emeklilik topluluklarına taşımayı istemektedirler. Ölüm öldürücü bir hastalık gibi tabu

¹¹⁰ John Hick, “Değişen Ölüm Sosyolojisi”, (Çev. Turan Koç), *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı:7, 1990, s. 235-249.

¹¹¹ Jones, s. 24.

¹¹² Özben, *Kirlilik Kavramı ve Aleviliğin Asimilasyonu*, s. 21.

bir konu haline gelmektedir ve onun gibi hem gizleme ve inkârın bir hem de kısık sesli ve ürpertici mizahın nesnesidir.”¹¹³

Modernite ölümü ve ölmek üzere olan bir insanı göz önünden ve böylece zihinden uzaklaştırdı. Ölüm üzerine nihai zafer kazanma hayalini, en çok dile getiren nedenleri üzerinde uzun bir geçici zaferler zinciri biçiminde yeniden yorumlandı. Hayatta kalma konusundaki büyük kaygının yerine ölmenin sınıflandırılmış nedenlerine ilişkin pek çok küçük- başa çıkılabilir- kaygıyı oturttu. Bütün bunların yanında ölümlülüğü “metafizik olmaktan çıkardı”. Modern koşullar altında ölüm artık “evcil” değildi; bunun yerine akla uydurulmuştu”. Toplumsal alanda kendisine ait bir yer, ayrı bir yer verildi; bilim alanında aldıkları belgelerle böbürlenene seçilmiş uzmanların gözetimine konuldu; adı belirli bilinebilir nesneler ve olaylarla dolu zihinsel bir mekâna yerleştirildi; verimliliği ve etkililiği ölçülebilen teknikler ve uygulamalar ağına bağlandı.¹¹⁴ Canetti’e göre de:

“Öbür dünya, bizim içimizdedir: Ağırlığı fazla bir bilgi ama içimizde saklı. Bu, modern insanın o büyük ve çözümsüz parçalanmışlığıdır. Çünkü modern insanın toplu mezarı da tüm yaratıkların toplu mezarı da bizim içimizdedir.”¹¹⁵

Ölüm varoluşun özüdür, varoluşumuz ölümü içerir, yaşamın kendisinde/dinamiğinde ölüm bulunur. Engels’in deyişiyle. “yaşamın temel bir ögesidir, o. Ölüm varoluşu, korkusu, etkisi ve sonuçlarıyla da önemli bir toplumsal olgu/gerçekliktir”.¹¹⁶ Modern toplum her ne kadar ölmek üzere olan kişileri hastanelere kapatarak onları damgalasada veya ölü bedenleri toplumdan uzak yerlere götürsede hatta modern toplumun insanları hiç ölmeyecekmiş gibi yaşamlarını sürdürseler de, şu unutulmamalıdır ki, bizler ölmeye zorunluyuzdur.

Tarih boyunca toplumsal alanda egemen olmanın temel ölçütlerinden birisi yaşam ve ölüm hakkını elinde bulundurmaktır. Toplumsal iktidarın sahipleri, iktidarın sürekliliği açısından bireylerin yaşama hakkını kısıtlar ya da ortadan kaldırır. İdam cezalarından, nüfus kontrol yöntemlerine, ötenaziden, kürtaj hakkına kadar uzanan geniş bir yelpazede düşünülebilecek yaşamı elinde tutma hakkı, iktidarın etkinliğini ve toplumsal alana hâkimiyetlerini belirler. Bu açıdan bakıldığında, iktidarlar yaşamı kontrol etmek üzere ölümü kullanırlar. Modernite öncesinde iktidarların en büyük kozu

¹¹³ Akalın, s. 123.

¹¹⁴ Bauman, *Ölümlülük, Ölümsüzlük ve Diğer Hayat Stratejileri*, s. 201.

¹¹⁵ Canetti, s. 37.

¹¹⁶ Kızılcıkelik, s. 133–134.

istediği an kendisine tabi olanların yaşamlarını sona erdirebilmeleridir.¹¹⁷ Ancak modernite ile birlikte, iktidarın asıl ilgi alanı ölümü değil yaşamı kontrol etmek olmuştur. Bu durumda, iktidarın kontrol edemediği ölümler (intiharlar, şiddet eylemleri ve bireyin bedenine karşı sorumluluklarını yerine getirmemesi sonucu meydana gelen sağlık sorunları sebebi ile ölüm) iktidardan kaçış mekanizmalarıdır.

19. yüzyıldan itibaren iktidarın ölümü ve yaşamı kontrol etme çabaları üç koldan gelişmiştir. Bunlardan ilki, bedensel fonksiyonların üretim kabiliyetleri açısından denetlenmesi, iyileştirilmesi ve yönlendirilmesidir. İkincisi ise daha çok bedenin şekillendirilmesi, düzenlenmesi ve çoğalmanın kontrol altına alınmasıdır. Her iki şekilde de, günümüz iktidarı yaşamı fetişleştirir ve bedeni yüceltir; böylelikle bedenin ölümsüzlüğü ve biricikliği düşüncesi bir söylem olarak pekiştirilir. Bu söylem içinde, ölüm kaçınılması, önlenmesi, kontrol altına alınması ve savaşılmaya gereken bir düşman olarak görülür. Ölüm, bedeni merkeze alan ve bedenin kontrolü ile egemenliğini pekiştiren kapitalist sistem içinde, bireylerin tüketim döngülerini kıran, bireyleri içinde bulundukları mekânlara ve edindikleri kimliklere yabancılaştıran bir olguydu ve bu sebeple, modern bireyin zihninden silinmesi gerekiyordu.¹¹⁸

Yaşam ve ölümün kontrol edilmesinin son boyutu, ölümü görünmez kılmaktır. Özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, ölümlerin büyük çoğunluğu hastanelerde ve benzeri sağlık kuruluşlarında gerçekleşmeye başlamıştı. Yani modern çağ ölümü mezarlıklara, hastanelere, bakımevlerine gizlemiştir. Ölüm bir hastalık olarak görülmüştür. Herhangi bir hastalık gibi nedenleri ve önlenmesi için gerekli tavsiyeler belirlenmiştir. Ölüme neden olan yaşam tarzları, sağlıksız beslenme, sigara, alkol ve uyuşturucu gibi bağımlılık yaratan maddeler ve modern yaşam tarzının getirdiği sağlık sorunları mercek altına alınmış ve bu nedenler ortadan kaldırılırsa, ölümün varlığının son bulacağı yanılsaması zihinlere yerleştirilmiştir.¹¹⁹ Bu anlamı ile ölümsüzlük daima var olan ama her an yitirilebilecek bir değer olarak görülmektedir.

¹¹⁷ Michel Foucault, *Cinselliğin Tarihi I*, (1986), (Çev. Hülya Tufan), Afa Yayıncılık, İstanbul 1993, s. 139–140.

¹¹⁸ Murat Göç, *1990'larda Toplum, Birey, Ölüm Kavramlarının Amerikan Popüler Kültürüne Yansımaları*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2003, s. 171.

¹¹⁹ Bauman, *Ölümlülük, Ölümsüzlük ve Diğer Hayat Stratejileri*, s. 182–183.

3.2. ÖLÜMÜN TIBBİLEŞMESİ

Modern beden, öncelikle “üreten beden”dir. Bu üreten beden, son derece sıkı kurallar tarafından, üretmek üzere sistematize edilmiş bir yönetime ve otoriteye tabidir. Bu nitelikleriyle beden, Kapitalizmin tüketim alanı içinde temel bedensel ihtiyaçlar ile yer alabilmekte ve bu aynı zamanda onun öteki dünyaya da sorunsuz gidişinin teminatı olmaktadır. Burada önemli olan, bedenin kendisinden beklenenleri yerine getirme potansiyeline sahip olmasıdır. Bu potansiyeli ise ona, “sağlık” verecektir. Modern beden, Kapitalizmin mantığı içinde artık özel mülkiyetin konusudur ve modern öncesi bedenden farklı olarak, artık bedenin sahibine, ona iyi bakma sorumluluğu yüklenmektedir. Bu nedenle de üreten bedenin, üretim yapabilecek asgari düzeyde sağlıklı olması gerekmektedir. Bedenin sağlıklı kalma gerekliliğini ise Tıp, büyük bir istekle yerine getirecektir.¹²⁰

Modern toplumsal örgütlenmenin amacı üyelerini, belirlediği kültürel ve ekonomik hedefler doğrultusunda entegre etmek, işlevselleştirmek ve dolayısıyla da disipline etmektir. Bu amacı, çok iyi analiz edenlerden biri olan Foucault’a göre, modern birey ve bedeni, yükselen aklın ve bilginin hem öznesi hem de nesnesi haline gelmiş ve bilimsel disiplinler mekanizmalarıyla şekillendirilmiş beden teknikleri içinde, “itaatkâr bedenler” yaratmak adına tıp, eğitim, v.b. gibi çeşitli disiplinlerin hâkimiyeti altına alınmıştır.¹²¹ Adı geçen bu disiplinlerden tıbbın modern dönemin hedeflerini gerçekleştirme adına, hem bilimsel hem de kurumsal niteliğe sahip olmada epeyce yol aldığı görülmektedir. Modern bedenin sağlıklı olması zorunluluğu tıbbın bunu yerine getirme sorumluluğunu alması ile birlikte, sosyal bir normdan tıbbi norma dönüşmüştü. Bu normun yerine getirilmesi de hastalık kavramı üzerinde yoğunlaşmayı gerekli kıldı.¹²² Modern öncesi dönemde tıbbi pratik içinde, öncelikli olan hasta birey değil, hastalıktı. Hasta beden, hastalığın taşıyanıydı ve hasta bedenin ölümüyle birlikte, hastalığın da ortadan kaybolduğuna inanılırdı.

Sağlık, bireylerin kendi iç durumları ve çevresel koşullarıyla savaşımalarının şiddetini anlatmak için kullanılan sıradan gündelik bir sözcüktür. Dünya ülkeleri genelinde de doktorların üzerinde çalışmakta oldukları iki grup vardır. Biri ilaç

¹²⁰ Aylin Nazlı, “Bedenin Ölümü: Modern Öncesinden Post moderne Beden ve Ölüm”, *Sosyoloji Dergisi*, sayı:16, 2006, s. 6.

¹²¹ Michel Foucault, *Hapishanenin Doğuşu*, (1992), (Çev. M. Ali Kılıçbay), İmge Yayınları, İstanbul 2000, s. 207–211.

¹²² Nazlı, s. 7.

yazdıkları kişiler ve ikincisi de bunun sonuçlarını çekmekte olanlardır.¹²³ Her insan hastalandığında veya herhangi bir rahatsızlık duyduğunda doktora gider. Ancak bu demek değildir ki doktorun koyduğu teşhis ve verdiği ilaçlar her zaman doğrudur. Dünya ülkelerindeki doktorlara baktığımızda da verdikleri ilaçların her zaman sağlığa olumlu yönde etki etmediğini görebilmekteyiz. Her ilaç kullanımı öncesinde doktora başvurmadan kullanmayınız yazısı satın alanı kendini korumaktan aciz olduğuna inandırmaktadır. Aslında günümüzde yapılan check-uplarla da insanlar rahatsızlanmadığı halde hastaya dönüştürülmüştür.¹²⁴ Hasta olmayan insanlar gelecekteki sağlıklarının uğruna, profesyonel bakıma bağımlı hale gelmişlerdir. Böylece evrensel tıplaşmaya doğru giden hastalıklı bir topluma dönüşülmektedir.

Tüm toplumlarda baskın ölüm imgesi yaygın sağlık kavramını belirler. Belirsiz bir tarihte gerçekleşecek belli bir olayın toplumsal yönden koşullanmış beklentisi olarak böylesi bir imge, kurumsal yapılar, köklü mitoslar ve hakim toplumsal karakter tarafından şekillendirilir. Bir toplumun ölüm imgesi, o toplumun insanların bağımsızlık, kişisel bağlılık, özgüven ve canlılık düzeyini gözler önüne serer. Metropolitan tıp uygarlığının nüfuz ettiği her yerde, yeni bir ölüm imgesi ortaya çıkmıştır.¹²⁵

“Doğal ölüm” imgesi, yani ileri bir yaşta ama henüz sağlıklıyken, tıbbi gözetim altında öleceğimize yönelik beklenti, çok yakın bir dönemde ortaya çıkmış bir idealdir. Ölüm imgesi geride bıraktığımız beş yüzyıl içinde beş ayrı aşamadan geçmiştir ve şimdi yeni bir değişim geçirmek üzeredir. Bu aşamaların her birinin ikonografik bir ifadesi vardır: (1) ondördüncü yüzyılın “ölüm dansı” ; (2) iskeletin başı çektiği Rönesans dansı, diğer bir deyişle “Ölüm dansı”; (3) Ancien Regime altında, kocamış şehvet düşkünlüğünün yatak odası sahnesi; (4) tükenmenin ve hastalığın hayaletleriyle savaştan ondokuzuncu yüzyıl doktoru; (5) yirminci yüzyıl ortalarında, hastayla ölüm arasında duran doktor ve (6) hastanede yoğun bakım altında ölüm. Doğal ölüm imgesi bu gelişimin her aşamasında yeni bir dizi tepki geliştirmiş ve giderek tıbbi bir kimliğe bürünmüştür. Doğal ölümün tarihi, ölüm karşısında verilen mücadelenin tıbbileşmesinin tarihidir.¹²⁶

¹²³ Illich, *Sağlığın Gaspı*, s. 14.

¹²⁴ Illich, *Sağlığın Gaspı*, s. 62.

¹²⁵ Ivan Illich, “Ölüme Karşı Ölüm”, *Cogito Dergisi*, sayı:40 ,2004, s.107.

¹²⁶ Illich, “Ölüme Karşı Ölüm”, s. 107.

Ölüm Ortaçağ insanları için pek de yabancı değildi. Yüzyıllardır var olan ve olduğu gibi kabul edilen bir olguydu. Yas tutma ve ölüm korkusunu taşıma anlamında, aşırı duygusallık tasvip edilmezdi. Böyle olmasının bir nedeni, hayatın pek çok insan için çok zor geçmesi ve ölümün bir kurtuluş olarak görülmesiydi. Hayattan beklentiler o kadar azdı ki, yetişkinler çok yakın bir gelecekte öleceklermiş gibi düşünürler, hatta bebekler ve çocuklara da aynı gözle bakarlardı. Toplum bireysellikten çok daha önce gelir, bu nedenle de ölen birinin ardından tutulan yas, abartılı olmazdı.¹²⁷ Ölüm yaşamın tazelenmesi için bir fırsattır. Mezarlarının üstünde ölümlerle dans etmek, canlılığın coşkusunun açığa çıkmasını sağlar, birçok erotik şiir ve şarkıya esin verir. Ama ondördüncü yüzyılın sonlarında dansın bu anlamı değişmiş gibi görünür; canlılarla ölümlerin buluşmasından ibaret değildir artık, düşünöme, içgözleme dayalı bir deneyime dönüşmüştür. İlk ölüm dansı 1424'de Paris'te bir mezarlığın duvarına resmedilmiştir. "Cimetiere des Innocents" adlı resmin aslı kayıptır, ama nitelikli kopyalar onu yeniden kurmamızı sağlar: Burada kral, köylü, papa, kâtip ve hizmetçi birer cesetle dans eder. Partner özgün giysisi ve çehresiyle ötekinin ayna simgesidir. İnsan kendi bedeni biçimindeki ölümü yanında taşır ve yaşamı boyunca onunla dans eder. Ortaçağ boyunca, insanın karşısına, insana içkin bir ölüm çıkar; her ölüm, kurbanına ait rütbenin simgesiyle gelir. Kral için taç, köylü için tırmık. İnsanlar ölen atalarıyla mezarlarının üstünde dans etmeyi bir yana bıraktıktan sonra, herkesin bir yaşam boyu kendi ölümlülüğüyle dans ettiğı bir dünya temsiline yönelirler. Ölüm insan bilinçli bir figür olmaktan çıkar, korkunç bir özbilince, açık duran mezarın sürekli farkındalığına dönüşür. Henüz bir yüzyıl sonrasının iskelet adamı çıkmamıştır sahneye, insanlar ortaçağın son demlerinde onunla dans etmeye başlamamışlardır daha. Ölüm henüz herkesin kendi kocaması ve çürüyüşüdür¹²⁸.

On beşinci yüzyılın sonunda artık yalnızca bir ayna imgesi değildir. Kıyamet, cehennem ve cennetin önüne geçer. Ölüm burada, çizgisel zamanın son bulduğu ve insanın sonsuzlukla bir noktaya dönüşür, oysa Ortaçağda sonsuzluk, Tanrı'nın varlığıyla birlikte, tarihe içkin görölmüştür. Dünya bu varlığın gizlerinden biri olmaktan vazgeçer; Luther'le birlikte, Tanrı'nın kurtardığı bir çürümüşlük ülkesine dönüşür.¹²⁹ yani on beşinci yüzyıl sonlarında ölüm anlık bir olaya dönüşmüştür.

¹²⁷ Jones, s. 18.

¹²⁸ Illich, *Sağlığın Gasplı*, s. 116.

¹²⁹ Illich, "Ölüme Karşı Ölüm", s. 108.

On altıncı yüzyılda ölüm, öncelikle öte dünyaya göçüş olarak anlaşılmaz, vurgu yaşamın sonundadır. Açık mezar cennetin ya da cehennem kapılarından çok daha yakındır ve ölümle buluşma ölümsüzlükten çok daha keskindir; ayrıca kraldan da, papadan ve hatta Tanrı'dan da daha adildir. Yaşamın amacı değil, yaşamın sonu haline gelmiştir.¹³⁰ Ölüm, on altıncı yüzyılda, öncelikle başka bir dünyaya geçiş olarak anlaşılmaktan çıkmış ve vurgu bu dünyadaki yaşamın bitişi olmuştur.

On yedinci yüzyılın hayaletlere ve ruhlara yönelik ilgisi Tanrı'nın yargısından çok ölümün çağrısıyla karşı karşıya gelen bir kültürün giderek artan kaygılarını ifade eder. Buna eş zamanlı olarak tıp çevresinin, insanlara, birey olarak ölümle haysiyetli bir biçimde buluşma konusunda yardımcı olmayı amaçlayan faaliyetleri de yaygınlaşır. Kişinin hastalığının, ölümün yaklaştığının kabullenilmesi, mi yoksa tedaviye devam edilmesini mi gerektirdiğini belirlemeye yeni araçlar icat edilir. Eğer mabetteki pınara atılan çiçek suya batarsa, tedaviye para harcamanın gereği yoktur. İnsanlar ölüm geldiğinde hazır olmak, son dansa atılacak adımları iyice bellemek isterler. Acılı ölüm karşısında yeni çarelere, yöntemlere başvurulur, ama bu yöntemlerin çoğunu ölmekte olan kişinin bizzat kendisinin bilinçli bir biçimde uygulaması gerekir, çünkü artık o yeni bir rol oynamaktadır ve bunun için bilincin yerinde olması gerekir.¹³¹ Ivan Illich de hastalığının ölüme yaklaştığını kabullenmek mi yoksa tedaviye edilmesini mi gerektirdiği üzerine çok düşünmüş ilk başta hastalığını tedavi edilmesi gerektirdiğini kabul etse de, bu tedavilerden bir sonuç alınamaması sonunda ölümün gelişini şu şekilde açıklamıştır:

“Bu korku... Herkes bu korkuya nasıl katlanıyor?” diye söylenerek yatağından kalktı: “Doğru değil bu yaptığım. Sakinleşmeliyim. Her şeyi ta başından bir kere daha düşünmeliyim. Evet. Hastalığım böğrümü çarpmamla başladı. O an hiçbir şey olmamış gibiydi. Fakat günler geçtikçe sızlamaya ağrı artmaya başladı. Sonra doktorlar çıktı ortaya. Ümitsizlik, üzüntü ve yine doktorlar... Derken adım adım yine uçurumun kenarına geldim. Güçten kuvvetten kesildim, gözlerimin feri kaçtı ve ölüm gelip çattı. Oysa ben hala kör bağırsağımı düşünüyorum. Nasıl yapsam da bir çare bulsam diyorum. Ölüm kapıma kadar geldi şimdi. Bu ölümün ta kendisi...”¹³²

¹³⁰ Illich, “Ölüme Karşı Ölüm”, s. 109.

¹³¹ Illich, “Ölüme Karşı Ölüm”, s. 110.

¹³² Tolstoy, s. 41–42.

Bauman'ın da ölümü hayatımızdan çıkarmak için sarf ettiğimiz çabaları kendi değimiyle şu şekilde açıklamıştır:

“Ölümlülüğe karşı koymak için hiçbir şey yapamam. Ama kanımın pıhtılaşmasını ya da akciğer kanserini önlemek için çok şey yapabilirim. Yumurta yemeyi bırakabilir, sigara içmekten kaçınabilirim, spor yapabilirim, kilo almamaya çalışabilirim, pek çok başka şey daha yapabilirim. Bütün bu doğru şeyleri yapıp kendimi yanlış şeyler yapmamaya zorlarken, yaptığım her bir şeyin eninde sonunda boşuna olduğu, aldığım önlemi ne kadar kusursuz bir biçimde gerçekleştiriyor olursam olayım, bunun bütün yaptıklarımın yararsızlığından en ufak bir şey azaltmayacağı konusunda uzun uzadıya düşünmek için hiç zamanım kalmaz.”¹³³

Doğal ölüm anlayışının ortaya çıkması ölüme ve hastalığa yönelik yeni tavırların gelişmesine neden olmuştur, bu tavırlar on yedinci yüzyılın sonlarında yaygınlaşmaya başlar. Ortaçağ boyunca insan bedeni kutsal sayılmıştır; oysa artık neşter cesedin her bölgesine girme hakkı kazanır. Neşterin ölü bedende kesikler açmasına tepki veren Gerson bunun düpedüz “dine küfür, yaşayanların ölüye yersiz zulmü” olduğunu söyler. Ama aynı dönemde ahlak oyunlarında ölüm kişileştirilerek sahneye çıkar, ölü beden ilk kez Rönesans üniversitesinde bir öğretim aracı olarak ele alınır. Yaşamın uzatılmasının hekimlerin yeni görevi olduğuna ilişkin ilk yorumlar Francis Bacon'dan gelir. Bacon tıbbın görevlerini üçe ayırır: “ Birincisi, sağlığın korunması, ikincisi hastalığın iyileştirilmesi, üçüncüsü yaşamın uzatılması”. Bunun yanı sıra söz konusu üçüncü görevi şu sözlerle över: “ Yaşamın uzatılmasıyla ilgili üçüncü görev, henüz çok yeni ve çok eksikli olmasına karşın, tıbbın en soylu görevi ve yeni bir parçasıdır.”¹³⁴ Canetti'nin şu sözleri bu durumu en iyi şekilde açıklamaktadır:

“İnsanlar daha uzun süre hayatta kalma konusundaki her zaman yasal olan o tutku, birilerinin ekmek kapısı olan bir meslek halinde uzmanlaştırılmıştır. Bu kimseler doktorlardır. Bu insanlar en çok ölü görenlerdir ve buna başkalarından daha alışkandırlar. Hatta bunların meslek kazaları karşısında tutkuları anlamsızlaşır. Ölüme o dinsel teslimiyete karşı en çok direniş gösteren bu insanlar sonunda onu doğal olarak sineye çekerler. Aslında, işlerinden dolayı yeni bir anlayış oluşturan doktorlarımız olsun demeliydik. Yani bu kadar sık gördükleri ve bu kadar nefret ettikleri ölüme karşı

¹³³ Bauman, *Ölümlülük, Ölümsüzlük ve Diğer Hayat Stratejileri* , s. 183.

¹³⁴ Illich, “Ölüme Karşı Ölüm, s. 112-113.

sarsılmaz bir direnç geliştirmeliydiler. Onların yenilgileri yeni bir inancın besinleri olmalıydı.”¹³⁵

Fransız Devrimi ölümün tıbbileşmesi sürecinin kısa bir süre için askıya alınmasına neden olur. Ölümün Tanrı'nın çağrısından “doğal” bir olaya ve ardından bir doğa gücüne dönüştüğü; yeni bir değişim geçirerek artık yalnızca, hem sağlıksız hem de yaşlı olan kişide doğal görülecek; bunun dışında her ölüm “zamansız” olacaktır. Artık ölümün sebebi doktorun tanımladığı belirli hastalıkların sonucudur.¹³⁶ Doktorların bazı hastalıkların gelişimini engelleyebileceğine yönelik umut, ölümün üstesinden gelebilecek güçte olduklarına ilişkin düşüncelerin doğmasına neden olur.. Acısız iyi bir ölüm tıbbın tüketiciliği haline gelmiştir. Çünkü bugün herkes doğuştan hasta; yani, doğru dürüst bir yaşam sürmesi için her tür tedaviden faydalanması gereken bir hasta olarak damgalanıyor.Fransız Devrimi monarşinin kralın iki bedeni anlayışı yerine, tek bir beden anlayışını ortaya çıkarır, bu beden ulusun bedenidir.Başka bir ifadeyle,ulus modern prensin kendisidir artık.Devrim devletin siyasal-hukuksal zırhı olan egemenliği yıkmamış, aksine egemenliği tek bir beden iradeye sahip ulusa kanalize etmiştir.Modern devlet içinde varlıklarını sürdürmekte olan bazı krallar,artık yalnızca sembolik bir kişiliğe sahiptirler.Monarşilerde taç giydirme,cenaze törenleri, itaat törenleri gibi koskoca ayinsel çerçeve birbirinden ayrılmıştır.İktidarın ritüelleri kutsallıktan kurtarılmış sembolik bir hale getirilmiştir.Bertelli'ninde ifade ettiği gibi, “bugün yaşadığımız dünyada ritüel ve din 17.'inci ve 18.'inci yüzyılların siyasal düşüncesi ve laik tecrübe tarafından biri diğerinden ayrılarak, iki farklı kavram haline gelmiştir.”¹³⁷

Endüstrinin baskınlığı, birçok geleneksel dayanışma ilkesine zarar vermiş, yer yer bunları bütünüyle yok etmiştir. Endüstriyel tıbbın kişisiz ritüelleri insanlar arasında sahte bir birlik kurar. Ekonomik kalkınmanın hedefi olarak hastane ölümünü işaret eder ve tüm üyelerini özdeş bir arzulanır ölüm kalıbıyla ilişkilendirir.¹³⁸ Artık evinizde ölemediğiniz için hastanede ölmek durumundasınız. Sayılamayacak kadar çok “maddi”(tıbbi, kentsel vs..) neden ve özellikle de biyolojik bir vücuda sahip olması yüzünden hasta ya da can çekişen insan teknik bir ortama taşınmak durumundadır. Tedavi etme bahanesiyle bu insan hastalık ve ölüme özgü simgesel farklılıkları olan

¹³⁵ Canetti, s. 45.

¹³⁶ Illich, “Ölüme Karşı Ölüm”, s. 114.

¹³⁷ Saygılı, s.332.

¹³⁸ Illich, s. “Ölüme Karşı Ölüm”, s. 116.

işlevsel bir zaman-mekâna sürülmektedir. Amacın kesinlikle ölümden kurtulmak olduğu bir yerde (hastane) hastayı bir ölü olarak kabul etmektedir. Bilimsel yaklaşım ve terapi anlayışı vücudun radikal bir şekilde nesnelleştirilmesini, hastanın toplumdan soyutlanmasını öyleyse bir ölüm halini gerektirmektedir. Bu vücutla ilgili tıbbi soy araştırmasının bir sonucudur:

“tıp, kadavra sayesinde modernleşmeye başlamıştır... Bizim kültürümüzde tıbbın birey konusunda çekmiş olduğu ilk söylevin kadavradan geçmiş olması hayati bir öneme sahiptir.”¹³⁹

Doktor-ölüm ilişkisindeki her yüzyılda yaşanan değişimi de Ivan Illich kendi değişimiyle şu şekilde açıklamıştır:

“Ölüm Dansı çağında hekime pek rastlanmaz; benim görebildiğim kadarıyla, ölümün doktora bir meslektaş gibi davrandığı tek resimde, ölüm bir eliyle yanı başındaki yaşlı adamın elini tutar, diğer elindeyse idrar dolu bir bardak vardır; adeta hekimden, tanısını doğrulamasını istemektedir. Ölüm Dansı çağında iskelet adamın şakalarının çoğunun konusu doktorlardır. Daha önceki bir dönemde, ölümün henüz etten kemikten olduğu sıralarda, ölüm doktorun ayna imgesini sorguya çeker; doktorun insanın iç organlarıyla ilgili bildiğini sandığı şeyleri ona doğrulatmaya çalışır. Sonraları, etsiz bir iskelete dönüşen ölüm, doktorun yetersizliğiyle alay eder, saygınlığını hafife alır, en az doktorun kendisini dağıttığı ilaçlar kadar tehlikeli ilaçlar verir ona, onu da dansa çekerek, sıradan ölümlerden farkı olmadığını gösterir. Barok ölüm doktorun her işine karışır, doktorun fuarda sattığı malzemelerle alay eder, muayenelerine müdahale eder, deney tüplerini kum saatlerine çevirir, ya da bir veba hastanesinde doktor kimliğine bürünür. Onsekizinci yüzyılda yeni bir motif çıkar ortaya: Ölüm hekimin karamsar tanılarıyla alay eder, doktorun ölüme mahkum ettiği hastaların yakasından düşer, bu oyunlardan büyük zevk alır. Ondokuzuncu yüzyıla kadar; ölüm doktorla ya da hastayla uğraşır, çoğunlukla araya girer, süreçleri tersine çevirir. Yarışmacılar hasta yatağının iki yanında saf tutmuştur. Ancak klinik hastalık ve klinik ölümün ortaya çıkmasından sonra, doktorun kendi inisiyatifini kullanarak ölümlerle hastanın arasına girdiği resimler yapılır. Birinci Dünya Savaşı’ndan sonraysa artık doktor iskeletle dövüşmeye başlar, genç kadını ölümün kollarından çekip alır, ölümün elinden orağını kapmaya çalışır. 1930’a gelindiğinde, beyaz önlüklü güler yüzlü bir adam, ağlayan

¹³⁹ Baudrillard, s. 332.

iskeletin peşinden koşmaktadır; Marle'nin terapi sözcüğünün iki cildinin yardımıyla bir sinek gibi ezer onu. Diğer bir resimdeyse doktor bir elini kaldırarak ölüme durmasını işaret eder, diğer eliyleyse genç kadının kollarını yakalamıştır, ölümse genç kadının ayaklarına sarılmış durumdadır. Max Klinger kanatlı bir devin tüylerini yolan bir hekim sunar. Bazen bir odaya hapsedilir iskelet, bazense kemikli kışına tekme yer. Artık hastadan çok doktor mücadele etmektedir ölümle. Eğer bu kavgadan galip ayrılan ölüm olursa, ilkel kültürlerde olduğu gibi, suçlanacak birisi bulunur: Suçlanan bu birisinin, yine, yüzü yoktur ama gücü, yetkisi vardır; suçlanan bir kişi değil bir sınıftır.”¹⁴⁰

Modern Tıbbi bakış bedeni, temel ilgi alanı olarak merkeze koydu. Birbiriyle bağlantılı gelişen bu süreçlerden ilki modernitenin bütün olayları ya da öznelere sınır ya da yasak aşma prensibi ile ilişkilendirmesi sonucu, ölümü de bir sınır olarak belirlemesidir. Çünkü modern birey ve bedenin kendine modern tıp içinde bir yer bulabilmesi, bu bedenin sınırlı yani ölümlü olduğunun kabulü ile gerçekleşti. Bunu izleyen süreç içinde de modern öncesi dönemde, hastalıkların nedenini araştırmada gereksiz bir nesne olan beden, tıbbın 19.yy'dan itibaren hastalığı, bireyin bedenine eklemesiyle birlikte, teşrih eylemi ve otopsi ile tıbbi çerçevenin içine giriyordu. Aynı süreç ölümü de doğa karşıtlığından kurtarıyor ve onu da modern tıbbi düşünceye eklemliyordu. Modern tıbbın bilimsel anlamda doğuşunu da simgeleyen bu süreç ile birlikte, artık çok sayıda ölüm aracılığıyla ölüme yönelen bir gidişat olan hastalığın, kendisini açığa vuran izleri beden üzerinden araştırılabilecekti.¹⁴¹

Modern tıbbın beden üzerinden hastalık ve ölüm üzerindeki hâkimiyeti, bedenin Modernite tarafından belirlenen niteliklerine uygun bir ölüm anlayışının da zeminini oluşturdu. Modern ölümün ilk basamağını tıp oluşturuyor ve bu bağlamda ölümü hastalık nedenlerine iliştiyordu. Bu girişim modernitenin mantığına son derece uygundu. Modern döneme damgasını vuran akıl için, önceden bilinmeyene, açıklanamayana yer yoktu. Fakat ölüm, akıl tarafından açıklanamıyordu. Nitekim Bauman'a göre bir hırs, özgüven ve hakimiyet dürtüsünü ön plana çıkarmaya çalışan Modernite ölüm, son bir yazgı kalıntısı olarak karşıda duruyordu. İnsani potansiyelin sınırlarının en eski ve en güzel örneği olan ölüm, modernitenin yüzkarası ve yeni dünyasının temsil ettiği “akıl egemenliği” sözünün yadsıması bağlamında, ona karşı bir

¹⁴⁰ Illich, “Ölüme Karşı Ölüm”, s. 117.

¹⁴¹ Michel Foucault, “*Kliniğin Doğuşu*”, (2002), (Çev. Temel Keşoğlu), Epos Yayınları, İstanbul 2006, s. 27-37.

meydan okumaydı. Modernitenin ise, bu meydan okumaya iki yanıtı oldu. İlki modern tıbbın yukarıda açıklanan katkısı ile ölümü, her biri önlenabilir ya da üstesinden gelinebilir ölüm nedenlerine, özellikle hastalıklara ayırmak/bölmektir. Ölüme değil ama hastalıklara karşı konulabilirdi.¹⁴² Ölüm ile savaşmak anlamsızdı ama ölüm nedeni olarak hastalıklarla savaşmak, yaşamın yeni anlamı oldu.

Ölüm halindeki hasta da ölümcül bir güce sahiptir; yapabildiği kadarıyla intikam almaktadır. Hastane denilen kurum işleyişi, uzmanlaşma biçimi ve hiyerarşik yapısıyla bu yaşarken ölme olayının bulaşıcı bir simgesel hastalık gibi ortalığı sarmasını engellemeye çalışmaktadır. Hastanın tehlikeli bir varlığa dönüşmesinin nedeni kendisinin erken bir ölüme mahkûm edilerek, iyileşme denilen ruhsuz bir süreç içine tıklmış olmasıdır. Oysa ölü bir beden bu şekilde dışlanma ya da iyileştirmeyi kesinlikle umursamamaktadır. Hastaneye kabul edilir edilmez ayrıcalıklı hasta, yani potansiyel bir ölü olarak kötülüğün tüm avantajlarından yararlanmaya çalışmaktadır. Etrafının bakıcılarla çevrili olmasını (insani çevre) ve tüm teknik güdümlene hasta gerçekten öldüğü zaman bile onu susturmada yetersiz kalmaktadır.¹⁴³ İnsanlar hastaneye yatarak acılarını azaltacağını ya da hastanede daha çok yaşayacaklarını sanırlar. Bizimki gibi ticari bir toplum için, can çekişmekte olan kişi davetsiz bir misafir bir yükür; bu ona dolaylı olarak hissettirilir. Ölümü artık toplumsal ve kamusal bir olay değildir. Evinde, fakat özellikle hastanede, artık ölmek üzere olan kişi can çekişir, sonra hazırlıksız olarak, gizlilik içinde, hatta diğerlerinin haberi olmadan tek başına ölür. Gizli ve tanıksız, olaylar sanki ölüm yokmuş gibi gelişir. Üstelik ölmek üzere olan kişi, kendisine konuşmanın yasaklandığını görür. Ona küçük bir çocuk gibi veya akıldan yoksun bir yaratık gibi davranılır. Onun öleceğini bilme hakkı tanınmaz. Çevresindekiler- eğer çevresinde insan varsa- sonuna kadar ondan gerçeği saklarlar ve onu istedikleri gibi hazırlarlar. Yine Aries'in dediği gibi : “ Herkes ne en yakın akrabaları, ne doktor ne de fazla acı olmadan gelen rahip sanki birisinin öleceğini bilmiyormuş gibi davranırlar.” Şeyleştirilen, organik bir semptomlar toplamına indirgenen, kelimenin etimolojik anlamıyla zaten ölmüş olan (fonksiyonu kalmamak) ölmek üzere olan kişi, artık akıllı bir varlık gibi dinlenmez. O yalnızca klinik bir özne

¹⁴² Zygmunt Bauman, “*Parçalanmış Hayat*”, (2001), (Çev. İsmail Türkmen), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2001, s. 220–222.

¹⁴³ Baudrillard, s. 333.

gibi gözlemlenen, eğer mümkünse, kötü bir örnek gibi izole edilen ve söylediklerinin ne anlamı ne otoritesi olmayan sorumsuz bir çocuk gibi davranılan birisidir.¹⁴⁴

Doğaldır ki, tıbbileşmiş ölümün, endüstriyel anlamda yüksek toplumlarda üstlendiği rolle, taşrada üstlendiği rol arasında fark vardır. Endüstriyel bir toplumda günlük yaşamdaki tıbbi müdahaleler baskın sağlık ve ölüm imgelerini değiştirmez, aksine onları besler. Tıbbın desteğiyle yaşayan seçkinler ölüm imgesini kitlelere yayar ve gelecek kuşaklar için sürekli çoğaltır: Ama “ölümü engelleme” yönetimleri, tüketicilerin hastane ölümüne dinsel yollarla hazırlandıkları kültürel bağlamının dışında uygulanırsa, hastane temelli tıbbın büyümesi kaçınılmaz biçimde bir sömürgeci müdahalecilik örneği olacaktır. Toplumsal bir ölüm imgesinin dayatılması söz konusu olacak, insanlar sağlık ve ölümle ilgili geleneksel kavrayışlarını terk etmeye zorlanacaktır. Kültürlerin birliğini sağlayan kendi imgeleri dağılacak, bağımsız bireyler, yüksek toplumsal değerlerin baskın olduğu uluslarüstü bir kitleye eklemenecektir. Tıbbi ölüm umudu zenginleri sınırsız sigorta harcamalarına zorlar, yoksullarıysa kapana kısıtır. İnsanların ölümlerine karşı gerçekçi bir tavra sahip olmamaları, burjuva bireyciliğin çelişkilerini güçlendirir.¹⁴⁵ Birçok şanslı birey için “uzun ve refah içinde bir yaşam” sadece iyi bir dilek değil, gerçektir. Daha az şanslılar için ise, “hastalan ve öl” sadece bir beddua değil, yaşamın gerçekten acımasız ve korkunç yüzüdür.¹⁴⁶

Bütün bu anlatılanlara ilişkin ölümün tıbbileşmesi hususunda Jean Baudrillard ölümün günümüzdeki pozisyonuna ilişkin pek çok şeyi açıklamamaktadır:

“Ölümler kültü eski canlılığını yitirmeye başlamıştır. Mezar taşları üzerinde artık sadece azılar vardır yoksa sonsuza denk sürdürülecek ayrıcalıklar değil. Ölümler toplumsal devrim içindeki yerlerini almaktadırlar. Ölüme sadakat, özellikle popüler ve orta sınıflarda, varlığını sürdürmekle birlikte, günümüzde ilkel bir dindarlıktan çok bir standing değişkenine (yazlık ev türü bir şey) benzemektedir. Ölümden giderek daha az söz edilmekte, bu konu kısa kesilmekte, sesiz kalınmaktadır, bu ölüme karşı saygının yitirilmesi demektir. Artık ailelerde şatafatlı ve çok ayrıntılı ölüm törenleri yoktur. İnsanlar hastanelerde ölmektedir. Ölüm artık sınır dışı edilmiş bir şeydir. Ölecek insan öleceğini bilebilme hakkını yitirmiştir. Ölüm müstehcen ve rahatsız edici bir şey haline gelmektedir. Doğru olan davranış ölümün gizlenmesidir çünkü bu diğerlerin keyfini

¹⁴⁴ Thomas, s. 71–72.

¹⁴⁵ Illich, s. 119.

¹⁴⁶ Aytül Kasapoğlu, *Güncel Sosyal Sorunlar ve Sağlık*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul 2001, s. 31.

bozabilecek bir şeydir. Toplumsal terbiye kuralları ölümden herhangi bir şekilde söz edilmesini yasaklamaktadır. Cesedin yakılmasıyla, bu gizli tasfiye ve geriye, minimum kalıntı bırakmanın en uç örneğidir. Ölüden geriye hiçbir şey kalmamaktadır, yani ölü işe yaramaz bir hale gelmektedir. Günümüzdeki muazzam ölü trafiğininse artık sadakatten çok işe yaramazlıkla- ölümün tüketimiyle- ilişkisi var gibidir. Ölümle ne kadar ilgilenilirse ölüm tüketimi de o ölçüde artmaktadır. Bizler artık eskilerin sahip olduğu ölüm deneyimine sahip değiliz. Gösteri özelliği taşıyan olaylar ve televizyon deneyiminin bununla hiçbir ilişkisi yoktur. İnsanların pek çoğu artık bir başkasının ölümüne tanık olmamaktadır. Bir başka toplum biçiminde böyle bir şey düşünebilmek olanaksız bir şeydir. Hastane ve hekimler sizinle ilgilenmektedir. Tekniğe sadakat, tüm diğer ayin biçimlerinin yerini almıştır. İnsan ölmeden yakınlarının elinden alınmaktadır. Rahip ve kutsama, ölüm konusunda bir şeyler söyleyebilen cemaate özgü birer iz olarak nitelendirilebilir. Günümüzdeyse bu konu tamamen karartma altına alınmıştır. Zaten rahibi bir sahtekâr olarak kabul ettiğimizde günümüzde bu görevin tıp tarafından yerine getirildiğini görürüz. Zira tıp insanlara yoğun bir tedavi uygulayıp, teknik olanaklara başvurarak herkesi susturmaktadır. Çocuk ölümlerinden hiç söz edilmemekte, açıklanamayan ölümler gizlenmektedir. Serumlar, laboratuvarlar ve iyileşme diğerlerini susturmak için birer mazeret teşkil etmektedir.”¹⁴⁷

Görünen o ki tıp bilimindeki gelişmeler ölümle ilişkimizi büyük ölçüde değiştirmiş. Ölümü ertelemekte öyle bir başarı sağlamışız ki, artık doğal bir süreç olmaktan, her zaman olduğundan daha uzakta.¹⁴⁸ Yalnız ölme sürecini değil, ama ölümün kendisinin hastaneleşmiş olması realitede yaşanan bir süreçtir. Bu durumun çeşitli nedenleri, sonuçları ve içerikleri vardır. İlk olarak, ölümün anlamıyla sıkı biçimde bağlantılıdır. Ölüm, tıbbi söylemdeki fizyolojik epistemolojide tanımlanmış olduğu için hastaneleşmiştir. Diğer bir deyişle ölüm ve ölmek tıbbın nedensel- rasyonel söylemi aracılığıyla nedenlere veya hastalıklara indirilmiştir. Hijyen kültürü de, bu süreci etkilemiştir. Ölüm hijyenik olmayan evin veya topluluğun mekanından, hijyenik veya sağlığı koruyan hastaneye taşınmıştır. Ölüm, tıbbileşmiş olması ve hastaneleşmiş olması aracılığıyla saklanmış, kurumsal olarak alıkonulmuş ve yüksek derecede

¹⁴⁷ Baudrillard, s. 294–295.

¹⁴⁸ Robert Bernasconi, “Felsefe ve Ölüm Kültürleri”. *Cogito Dergisi*, sayı:40, 2004, s. 177.

özelleştirilmiştir. Bununla beraber; hastaneleşme aracılığıyla, yalnızca ölümün mekânı değil ama ölümün imajı, sosyal anlamı ve organizasyonu da değişmiştir.¹⁴⁹

Bauman'ın kendi ifadesiyle; “ temizlik, ölümlülüğün sonsuz bir tek tek ölüm nedenleri dizisi içinde ve ölümle mücadelenin sonsuz genişletilebilen bir belirli hastalıklarla savaşma dizisi içinde yapısının sökülmesinin ürünüdür.”¹⁵⁰

Uzun süre önce modern tıp ve daha genel olarak dünyaya ilişkin imgesinde ve pragmatik uygulamalarında tıp söyleminden derin ölçüde etkilenen modern “tedavi edici” toplum tarafından oluşturulan strateji budur. Bu strateji, genelde, ölümün (ya da ölüm tehlikesinin) “nedenleri” ni tanımlamaya, nedenlerin toplumsal alan içindeki yerini belirlemeye (bu en olası taşıyıcıların saptamakla aynıdır), “tehlikeli alanlar”ı (ya da “tehlikeli kategoriler”i) özel bir gözetim ya da davranış biçimine tabi tutmaya ve tercihen dolanıp dururken ve içine karışırken “sağlıklı öz”e verebilecekleri zararı savuşturmak amacıyla onları soyutlamaya (hastaneye kaldırmaya) dayanır. Ölümün nedenlerinin ortadan kaldırılması ufukta hep temel, kökten “nihai çözüm” gibi görünür. Kabile içine sızmanın amansız dehşeti karşısında nihai çözüm bulmaya hazır kışkırtıcı bir model de sunar. Burada bir kez daha tıbbi uygulamaların, hiçbir çözüme olanak tanımayan varoluşsal açmaz karşısında yedek çözümler olduğunu yinelenebilir. Tıbbi uygulamalar yalnızca dikkati yapılamayacak büyük şeylerden küçük şeylere çeker. Bugünde tıp tedavisi olmayan birçok hastalığa sadece tanı koymakla yetinmektedir.¹⁵¹

P. Aries de ölümün inkâr edildiği modern toplumsal yapıda, ölümün hastaneler de yaşanan bir olay olması üzerinde durmaktadır:

“Ölüm yerinin değişmesi. İnsanlar artık evde ailenin içinde değil de, hastanelerde yalnız başlarına ölmektedirler. İnsanlar hastanede ölmektedirler, çünkü hastane artık evde verilmeyen bakımın verilme yeri haline gelmiştir. Daha önceleri fakirler, hacılar için bir barınak olan hastane, daha sonra insanların tedavi edildikleri, ölüme karşı mücadele ettikleri tıbbi bir merkez haline gelmiştir. Artık bir tedavi işlevine sahip olmuştur, fakat insanlar aynı zamanda, belli bir hastane tipini ölüm için tahsis edilmiş bir yer olarak da kabul etmeye başlamışlardır. İnsanlar hastanede ölmektedirler, çünkü hekimler onları iyileştirmeyi başaramamaktadırlar. İnsanlar artık hastaneye tedavi olmak için değil de çok belirli bir amaçla, ölmek üzere gitmektedirler. Amerikalı

¹⁴⁹ Akalın, s. 150.

¹⁵⁰ Bauman, *Ölümlülük, Ölümsüzlük ve Diğer Hayat Stratejileri*, s. 204.

¹⁵¹ Bauman, *Ölümlülük, Ölümsüzlük ve Diğer Hayat Stratejileri*, s. 210.

sosyologlar bugün hastanelerde iki ağır hasta tipi bulunduğunu gözlemişlerdir. Bunların en eski tipten olanı,, hala ölüm geleneklerine bağlı olmayı sürdüren, yakın tarihlerde göç etmiş olan kişilerdir, bunlar ölmekte olan kişiyi hastaneden kopartıp, onun evde more majarum ölmesini istemektedirler; diğerleri ise modernliği daha fazla benimsemiş olanlardır, bunlar hastanede ölmeye gelmektedirler, çünkü evde ölmek uygunsuzdur.”¹⁵²

Ölümün hastanelerde yaşanan bir olaya dönüşmesi geçmişten bugüne doğru niceliksel ve niteliksel anlamda değişen ölüm nedenleri ile de ilişkilidir. İnsanlık tarihinin büyük bir bölümünde insanlar evlerinde, sevdiklerinin yanlarında ölmüşlerdir. Tıbbın yeterince etkili olmadığı dönemlerde insanlar, hastalıklar ve sakatlıklar yüzünden hemen ölüyorlardı. Doğumların evlerde yapılıyor olması çok sayıda kadının ve bebeğin ölümüne yol açmıştı. Doktorlar, kullanılan ilaçlar ve hastaneler çok ilkel ve hastayı iyileştirmekten çok, çoğunlukla onun için tehlike oluşturuyorlardı. Hasta için herhangi bir bakım sağlansa bile bu da evlerde söz konusu olabiliyordu. Ölüm günlük hayatta iç içe geçmiş, herkesin gözü önünde yaşanan ve pek de bir gizemi olamayan bir olaydı. Modern tıbbın gelişmesiyle beraber ölüm, hastanelere taşındı. Günlük hayattan çıktı ve daha soyut bir kavram haline geldi. Sanayileşme, ölüm nedenlerinin de değişmesine yol açtı. Bir zamanlar birçok insanın hayatına mal olmuş, difteri, grip ve zatürree gibi bulaşıcı hastalıkların yerini, kanser ve kalp hastalıkları aldı. Bu, çok acı verici, kolay kolay geçmeyen ve özel bakım isteyen hastalıklar, evlerde tedavi edilmezdi. Bir kurum çatısı altında tecrit edilmiş bir halde, sevdiklerinden uzak kalan hastalar, günümüzde her zamankinden uzun yaşayabilmekte ve daha çok tıbbi ilgi görmektedirler. Ölüm, hastanelerde, teknolojinin üstesinden gelmeye çalıştığı bir olay haline gelmiştir.¹⁵³ Ayrıca Thomas da eskiden herkesin etrafında yakınları olduğu halde kendi evinde ölmesi durumunun değişmesini birkaç sebebe bağlamaktadır. Modern zamanlarda evler eskisi gibi büyük değildir. Bu yüzden yaşlılar ile gençler aynı evde yaşamamaktadırlar. Ayrıca evin hanımı çalışıyorsa yaşlılara bakacak zamanı da yok demektir. Dolayısıyla çekirdek aileye dönüşüm önemli bir sebep olarak bir yanda dururken, diğer yanda da can çekişmenin verdiği korku önem kazanmaktadır. Evde yalnız başına ölme düşüncesi modern insan için korkutucu bir durumdur.¹⁵⁴

¹⁵²Philippe Aries, *Batılının Ölüm Karşısında Tavrıları*, (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay), Gece Yayınları, Ankara 1991, s. 87.

¹⁵³ Jones, s. 318.

¹⁵⁴ Thomas, s. 66.

Hastanede ölüm, bir ayrılık tehdididir. Hastanede ölüm, tedavi yöntemlerinin deneği haline gelme riskini de taşır: Ölmek üzere olan kişiye boşuna sürekli serum verilir, kalbine pompa yapılır, iğne vurulur, aşırı dozlarda ilaç verilir, bazen korkunç kötü bir durumda tamamen bitkisel olan varlığı sürdürülür. Örneğin kalp hastalarını yoğun bakım ünitelerine yatırmak gibi. Burada gizli ölüm çalınan ölüm haline gelir. Doktorun çok çabuk teslim olmaması ne kadar gerekliyse, insani olarak zaten ölmüş olan (hayatı henüz sona ermediği halde) kişiye gereksiz yere işkence yapmak da o kadar canice ve anlamsızdır. Aşırı tedavi yüklemesinin ortaya koyduğu sorun, modern doktorun güncel topluma meydan okumasının bir göstergesidir. Hastanede ölüm sonuçta programlı ölümdür, yani bunu kendi olayı haline getiren bir kurum tarafından organize edilen, planlanan bir ölümdür; bu genel yarara zarar vermemesi gereken bir olaydır. Ölü ancak, düzene ve önceden saptanmış prosedürlere aykırı hiçbir şey yapmaması koşulunda kabul edilir. Böylece bütün süreç mantıklı bir şekilde, kurumun öngörülerıyla soğuk bir uygunluk içinde gerçekleşir. Bu bürokratik birim tarafından kullanılan yöntemlerin bir gizliliği yoktur. Örneğin çok sık olarak, vaka umutsuz olarak görülüyorsa, tedavi hastalığın gerçekliğinin bir yansıtıcısı olmaktan çok bir hastalığın sahneye konması iken, hastane personeli sanki hasta yaşamak zorundaymış gibi davranır. Artık gerçekten yapacak hiçbir şey kalmadığında, hasta gereksiz yere yatak işgal eden biri haline gelir. Onu, tedavi eden doktora bağlayan bağ bir ölçüde koparken, doktor aniden tavır değiştirir: “Ölüm olasılığını ve hastanın öngörülebilir geleceğine ölümü kaydetmeyi reddetme aşamasından sonra, ona zaten ölmüş gibi davranma noktasına gelinir. Ölümcül bir hastalığın başlangıcını sonundan ayıran dönem, modern tıp teknikleri sayesinde uzama eğilimi taşıırken, ölüm önce yadsınarak, sonra bir ana indirgenerek, her şey sanki ölmenin süresi ve dolayısıyla kendine özgü içeriği reddediliyormuş gibi gerçekleşir.”¹⁵⁵ Demek ki her tedavi bir uygulama olduğu kadar, kendi ve hastalık üzerindeki dolaysız bir düşünme ve onlar arasında kurulan bağlantıdır. Artık sonuç farkına varıştan ibaret olmayıp, aynı zamanda deneydir de ve tıbbi teori bir girişimin içinde hayat bulmaktadır.¹⁵⁶

Ölümün tıbbileşmesi konusunda bugünde hala tartışılan iki kavram üzerinde de durulmalıdır. Bunlardan ilki “ötenazi” dir. Ötenazi veya şefkatli cinayet, ölümcül bir hastanın veya beyin ölümü gerçekleşen bir insanın öldürülmesi veya öldürülmesine izin

¹⁵⁵ Thomas, s. 73–75.

¹⁵⁶ Michel Foucault, *Deliliğin Tarihi*, (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay), İmge Yayınları, Ankara 2000, s. 448.

verilmesidir.¹⁵⁷ Ötenazi konusunda her toplum, kendi değer öncelikleri ve insan yaşamına yüklediği anlam doğrultusunda farklı ilkeler benimsemiştir. Örneğin yaşamın özel değerinden söz edenler, ötenaziye karşı çıkmaktadırlar. Bu yaklaşım yaşamın kutsallığından (dinsel yaklaşım) ya da yaşama hakkının dokunulmazlığından (laik yaklaşım) hareketle, bireyin yaşama hakkından, kendi iradesi ile vazgeçmesini reddeder ve ölme hakkına karşı çıkar. Bu anlayışa karşı görüşte olanlar ise, yaşamın niteliği ve kişinin yaşam üzerindeki tasarrufta bulunma hakkını savunurlar; bu görüşe göre, yaşamın kötü niteliği, yaşamı yaşamaya değmez hale getirmektedir ve bu nedenle kişinin yaşamla ölüm arasında bir seçim yapma özgürlüğüne sahip olması gerekmektedir.¹⁵⁸ Üzerinde tartışılan ikinci kavram ise “otopsi”dir. Ölüm nedenini belirlemek amacıyla insan bedeninin parçalara ayrılarak sistematik biçimde incelenmesi ilk kez 14.yüzyılda, İtalya’nın Bologna kentinde gerçekleştirilmiştir. İlerleyen yıllarda, doktorlar otopsiye çoğunlukla, belirli bir hastalığın nedenini öğrenebilmek için başvurmuşlardır. On beşinci yüzyıl sonlarında veba salgını çıkmasıyla, Papa, tıp öğrencilerinin hastalık nedenini araştırması amacıyla kadvralar üzerinde çalışmalarına izin vermiştir. Benzer biçimde, bir Fransız kâşifi olan Samuel de Champalin, skorbüt hastalığı yaygınlaşınca otopsi yapmakla görevlendirilmiştir. Otopsiler, o zamanlar dinsel nedenlerle yapılyordu. Günümüzde, hastanede ölenlerin ortalama yüzde on ikisine otopsi yapılmaktadır. Kuşkulu ölümler veya cinayet vakaları dışında, hekimin otopsi yapabilmesi aileden alacağı izne bağıdır. Ailelerin otopsiye izin verme konusundaki isteksizliği, otopsi sayısının azalmasına neden olmuştur. Aileler ölen kişinin yeterince acı çektiğini ve hekimin zaten ölüm nedenini bildiğini söylemektedirler. Bunun üzerine bir de otopsi yapılmasının, büyük bir üzüntü içinde olan eşi daha da üzeceğini düşünmektedirler. Cenaze işleri ile uğraşan kişilerde otopsiye ihtiyatlı yaklaşmakta çünkü otopsi nedeniyle, tahnit etmenin zorlaşacağını ve kadvranın başkalarınca o halde görülmesinin uygun olmayacağını savunmaktadırlar.¹⁵⁹

Son olarak denilebilir ki, ölümün nihai bir hastalık olarak algılanması sonucu, modern toplumun bireyi, hekimlere ve tıbbı son derece bağımlı bir hale gelmiştir. Tıbbın yardımını almadan ölmek korkusunu da içeren bu bağımlılık, kurumsal platformda da toplumsal yaşamın tıpsallaştırılmasına yol açmıştır. Tıbbın denetimini ve

¹⁵⁷ Jones, s. 359.

¹⁵⁸ Badur, s. 102.

¹⁵⁹ Jones, s. 86–87.

hakimiyetini kabul eden beden, bunun karşılığında toptan ölüme karşı daha dirençli olabilmesini ve tüketme kapasitesini sağlayacak donanımları talep etmiştir.

3.3. HOSPİZ HAREKETİ

Ölümün tıbbileşmesine özellikle kurumsallaşarak hastanelerde yaşanan bir süreç olmasına karşı gelişen mücadeleler mevcuttur. Hastanelerin ve çalışanların ölümcül hasta ile ilgilenmek istememeleri ve bu konuda eğitim görmemiş olmaları, ölümcül hastaların iyileşme olasılığı bulunan bir hastadan daha değişik ihtiyaçları olduğu şeklindeki düşünceler, hopsiz hareketinin başlamasına neden olmuştur.¹⁶⁰ Özellikle din adamlarının öncülüğünü yaptığı yeni bir dinsel hareket, ölümün geleneksel anlamda inkâr edilmesine karşı savaş açmıştır. Ölümü sıradanlaştırmaya çalışmakta ve ölümün kurumsallaşmasına karşı çıkmaktadır. Eğitim sayesinde, insanları açık olmaya ve ölüm karşısında samimi davranmaları için onları cesaretlendirmeye çalışmakta, bu konularda onlara destek vermeyi önermektedirler.¹⁶¹

İlk Hospiz, 1967 yılında Londra’da Ciceley Saunders tarafından hizmete açılan St. Christopher’s dir. İngiltere’de kısa sürede büyük ilgi gören bu girişim, Hospiz’lerin sayısının artmasına neden olmuştur. 1967’den 1980 yılına gelinceye dek sayıları 62’ye ulaşan Hospiz’lerin sayısının 1991 yılında ulaştıkları rakam 430’dur. Hospiz hareketinin temel amaçlarından biri, ölüm olayında kontrolü doktorlardan alıp, ölmekte olan insan, yakınları ve diğer yardımcı gruplar arasında paylaşmaktır. Din adamları, hasta bakıcıları ve sosyal hizmet uzmanları da bu olayı yönlendirmede belli ölçüde şansa sahiptirler.

Kendi sistemleri içinde hastaneler kusursuz bir ölüm yaratmaya çalışmaktadırlar ve gelecekte de ölümlerin çoğu hastanelerde meydana gelmeye devam edecektir. Ancak, toplum içinde sayıları giderek artan bir azınlık, hastaneden daha az bir bürokrasi bulunan ÖRE’lerde(Ölüm Refakat Evleri) ölmeyi tercih etmektedirler. İngiltere’de başlayan ÖRE hareketi bütün Avrupa ülkelerine yayılmaya başlamıştır.

ÖRE’nin amacı, ölmekte olan insana bakmak ve ona ölüm yolculuğunda refakat etmektir. Bir ÖRE’de şu on temel prensip bulunmalıdır:

1) Hasta, çevresinden soyutlanamaz ve her zaman yakınları ile ilişkili olarak ele alınır.

¹⁶⁰ Tufan, s. 228.

¹⁶¹ Jones, s. 25.

- 2) Bakım, uzman personel tarafından yapılır.
- 3) Her zaman ihtiyaç hissedilmeyen, ancak önemli sayılan hizmetler, arzu edildikleri anda sunabilecek şekilde organize edilmelidir.
- 4) Başlıca görevlerden biri de ölenin ağrılarını dindirmektir.
- 5) Gönüllü olarak hizmet vermek isteyenler, personel arasında yer alabilir. Bunların uzman olmaları gerekmez.
- 6) Her hasta mümkün olduğuna ekonomik gücü ön plana çıkarılmadan, ÖRE'ye kabul edilmelidir.
- 7) Bakım işlemi ve süreci hastanın ölümü ile son bulmaz, geri kalan yas halindeki yakınlarını da kapsamına alır.
- 8) Ev doktoru, klinikler ve bakım evleri ile kooperasyon içinde bulunulması gerekir.
- 9) Bir ÖRE'de doktorların olmaması düşünülemez. Ancak hastaya bakan personelin, sadece bir parçasını oluştururlar ve hastanelerde olduğu gibi üstün bir role sahip değildirler.
- 10) ÖRE, verdiği destek sayesinde hastanın bakımının evde olmasını ve ölümün, kişinin tanıdığı bir ortamda meydana gelmesini sağlar.¹⁶²

Son yıllarda çok sayıda hasta, soyutlandıklarını, kişisellikten uzak hastane sisteminden hoşnut olmadıklarını söylemektedirler. Söz konusu bu hoşnutsuzluk ve hastane ücretlerinin çok büyük rakamlara ulaşması, Amerika'da hripsizlerin gelişmesine yol açmıştır. Hospizler, ev ve hastane arasındaki boşluğu dolduran bir köprü işlevi görmekte ve hastanın hayatını yapay biçimde, uzatmaksızın, ona daha kişisel bir bakım hizmeti sunmaktadır. Hemşire, psikolog ve sosyal hizmetler uzmanı istihdam eden bu kuruluşlar, hastalarına fiziki ve duygusal açıdan destek vererek, onların ölüme daha iyi hazırlanmasına yardımcı olmaktadır. Bakım evleri ayrıca, sevdikleri insanlar için yüksek standartta bakım sağlayamayan ama onların insani sıcaklık içinde acılarının hafifletmesini arzulayan yakınları için de çok uygun yerlerdir.¹⁶³

Bugün hastane düzenlemeleri içerisinde kurulan daha küçük birimler hospiz bakımına benzerdirler; bunlar sıklıkla topluluk temelli ev bakım servislerine bağlıdır çünkü her ne kadar hastanelerdeki ölmeyi insanileştirmeye ilişkin bir girişim olsa da, artan biçimde topluluk temelli bakımı ve profesyonel olmayan gönüllülerin kullanımını

¹⁶² Tufan, s. 228–229.

¹⁶³ Jones, s. 318–319.

vurgulamaktadır. Bu servisler uygun acı kontrolü üzerine bir vurgu içererek, ölmek üzere olduklarını kavrayan hastalar için duygusal destek sağlayarak, çalışanların hastalarla duygusal bir bağlantı geliştirmesine izin vererek ve akrabalar hastalara yakın olan diğerleri için bir ilgiyi hatırlayarak yüksek nitelikli bakım sağlamada hopsizler ortak vaadi paylaşmaktadırlar.¹⁶⁴

İdealist düşüncelerle başlayan ÖRE hareketi zamanla profesyonelleşmiş ve rutin bir hal almıştır. En önemlisi de başlangıçta kaçınılan tıbbi sistemin etkisi altına girmiş olmasıdır. ÖRE’lerdeki profesyonelleşme, aynı hastanelerde olduğu gibi, hasta ile bakıcı arasında belli bir mesafenin doğmasına ve yeni tür yardım rollerinin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Daha önce de olduğu gibi kimlerin ÖRE’lere kabul edileceği büyük sorun yaratmaktadır. ÖRE hareketiyle birlikte daha önceden tahmin edilemeyen yeni sorunlar da ortaya çıkmıştır. Bunlardan en önemlilerinden biri de bu soruna ilişkin Baudrillard’ nın da farklı açılardan üzerinde durduğu, ölüm üzerindeki iktidar anlamında doktor ve din adamları arasında başlayan büyük rekabettir. Her iki taraf da ölümü, kendilerinin kontrol etmeleri gerektiğine inanmakta ve bu yolla büyük çaba sarf etmektedirler. Ölen insana en iyi yardımın kimden gelebileceği sorusu, büyük ve şiddetli tartışmalara yol açmaktadır.¹⁶⁵ Çoğu insan bilinen bir alanda ve sevdikleri tarafından çevrili olarak evde ölmeyi tercih edebilir. Maalesef bunu başarmak kolay değildir. Ölmek üzere olan kişiyi rahatlatmak için yalnızca akrabalar değil, toplulukta ona yardım sunmalı ve ölmesi yakın olan kişi ile birlikte zaman geçirmelidir.

¹⁶⁴ Akalın, s. 196.

¹⁶⁵ Tufan, s. 228.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MODERNİTE SÜRECİ İÇERİSİNDE ÖLÜM TÖRENLERİ VE YAS

4.1. ÖLÜM TÖRENLERİNİN ANLAMI VE MEZARLIKLAR

Törenler, topluluğun az veya çok basmakalıp, bazen kodlanmış ve kurumsallaşmış ve zorunlu olarak karmaşık bir semboller ve inançlar bütünü üzerine oturan bütün davranışlarını niteler. En derin duyguları açığa çıkaran çeşitli senaryolara dayanan davranışlar, ölüyü post-mortem yolculuğuna uğurlamak için yapılan cenaze törenleri, her şeyden önce hayatta kalanlardaki ölüm korkusunu aşmayı hedefler. Ceset kutsandıktan sonra, sağlık ve töre kuralları gereğince anlaşılması kolay nedenlerden dolayı zorunlu olarak canlılardan ayrılmalıdır; bu, gömme, yakma, daha nadir olarak suya bırakma veya yeme adetlerini olumlar. Bu maddi işlemler onlara bir anlam veren ve eksikliği katlanılabilir kılan sembolik bir destek elde ederler: Toprağa, suya ve ana yuvasına dönüş; arındırıcı ateş hala varolan kutsal emanetler kültü...¹⁶⁶ Cenaze töreni düzenlenmesinin amacı yas tutanlarının duygularını ifade edebilmelerini, ölen kişiye saygılarını sunmalarını sağlamak ve hayata bağlamak için ilk adımları atmaktır. Farklı kültürlerin farklı cenaze törenleri vardır. Örneğin bazı ilkel kültürlerde, ölen kişinin öbür dünyaya ulaşabilmesi ve geride kalanların tehlikeli, ölümcül ruhlardan korunabilmesi için cenaze töreni düzenlenmesi şarttır. Bu törenler, farklı kültürlerde ve zamanlarda çeşitli biçimlerde ortaya çıkmıştır.¹⁶⁷

Doğum evlenmede olduğu gibi, ölüm çevresinde de çeşitli ritüelleri oluşturan birçok inanma, adet, töre, ayin, kalıp davranış, işlem kümelenmektedir. Ölüm çevresinde kümelenen ve ölüyle toplum üyelerini kuşatan bu inanmalar, adetler, işlemler, törenler ve kalıp davranışlar başlıca üç grupta toplanmaktadır. Kimilerinin temelinde ölene canlı gözüyle bakmanın ve ondan korumanın tipik belirtilerinin yattığı, kimilerinin de ise hijyenik endişelerin ve dinsel geleneklerin rol oynadığı bu kalıpların, bir grubu ölenin öte dünyaya gidişini kolaylaştırmak; onun gerek geride bıraktıklarının gözünde, gerekse öte dünyada saygın ve mutlu kişi olmasını sağlama amacına yönelik olanlardır. Bir başka grupsa ölenin geri dönüşünü önlemek, yakınlarına ve geride bıraktıklarına zarar vermesini engellemek amacıyla yerine getirilenlerdir. Diğer iki

¹⁶⁶ Thomas, s. 92.

¹⁶⁷ Constance, s. 340.

gruba göre üçüncü grupta toplananlarsa, ölenin yakınlarının bozulan ruhsal durumlarını sağaltmak; sarsılan toplumsal ilişkilerini düzeltmek ve yeniden topluma katılmalarını sağlamak için uygulananlardır.¹⁶⁸

Aslında ölüm bir kez geldi mi, ölünün bir şey talep edecek hali kalmaz. Bedenin akıbeti tamamen hayatta kalmış olanların sorunudur. Toplumlar, cesetleri, psikolojik, estetik ve sağlık nedenleriyle elden çıkarmak durumundadırlar. Evrensel bir davranış tarzı olarak, geride kalanlar, ölülerine saygı gösterirler, sonraki yaşamları için onları en iyi şekilde uğurlarlar veya yalnızca üzüntülerini belirtirler. Bedenin elden çıkarılmasıyla ilgili olarak tarih boyunca çeşitli farklı yöntemler uygulanmış olsa da, genelde, insanoğlunun cesetler konusunda gömme (defin etme), mumyalama ve yakma gibi birkaç temel yaklaşımı olmuştur. Ölen kişi için yapılan ayinler, törenler, yalnızca bedenle ilgili birtakım işlemlerin yerine getirilmesi ve ruhun göç etmesi geleneğinde ibaret değildir. Bu törenler, aynı zamanda ölümle sonuçlanan, kültürel anlamda onaylanmış, örneğin infaz etme, insan kurban etme gibi olayları ve bu olayların isteyerek veya istemeyerek bir parçası olmuş kişileri de kapsar.¹⁶⁹

Bütün keşfedilmiş toplumlar üyelerini günlük olmasa bile, belirli aralıklarla, anılarını canlı tuttuklarını ölümlerden çok yaşayanlar için amaçlanmış toplu anma törenlerine katılmayı zorlar. Anının törene taşınması, başlıca amacı ve başarısı olarak ölünün düşsel maddi rahatından öte yaşayanın ruhsal açıdan rahatlamasına yönelik olabilir. Anma törenlerinin yapılması bunlara katılanlar ve çevresindeki herkesin katıldığını görenler güven verici bir etki yaratır: Onların kendilerinden önce ölenler için yaptıkları her şey, öldükten sonra kendileri için de yapılacaktır. Sıra onlara gelince bugünkü anma o zaman anımsanacaktır. Gelecekte toplu bellek, bugün olduğu gibi, bireysel yaşamdan daha uzun sürecek ve o zaman geleceğin ölümleri, bugün yaptıkları gibi, henüz ölmüş olmayanların ruhlarında yaşamaya devam edeceklerdir. Bizim başkalarına yaptıklarımız bize de yapılacaktır. Ölümlerin toplu belleğini kurumsallaştırmaya adanan yoğun ve titiz dikkat, hiç de az olmayan bir ölçüde, yaşayanların ölümsüzlük arzularına bir dayanak ve bu arzuyu gerçekleştirmeye yönelik olası çabalara bir adres arayışına hizmet ediyor gibi görünmektedir.

Anma törenleri ölümün son olmadığının birer provasıdır. Bunlar aynı zamanda, en azından bir süre için, bireysel süreksizliğe üstün gelme vaadi olarak toplumun sürekli

¹⁶⁸ Sedat Veyis Örnek, *Türk Halk Bilimi* s. 207-208-212-214.

¹⁶⁹ Jones, s. 147-148.

varoluşunu temsil eder. Bedensel ölüm anını toplumsal ölüm anından ayırır, toplumsal ölümü bedensel ölümden bağımsız kılar ve yalnızca toplumsal ölüme sonluluk tanır.¹⁷⁰

Cenaze törenlerinin ve ölünün törenle anılmasının evrensel tarih ve kültürler üstü boyutta olması, karşılaştırmalı etnografinin en eski ve en çarpıcı buluşlarından biridir. Yeni ölmüş bedenlere ve bu bedenlerin yakınlarının belleklerindeki ölümden sonraki varlıklarına yaklaşım konusunda bir modele uymayan, ne kadar basit olursa olsun hiçbir insani yaşam biçimiyle karşılaşılmamıştır. Gerçektende bu model öylesine evrensel bulunmuştur ki, mezarların ve mezarlıkların ortaya çıkması, tarihöncesi uzmanları tarafından genellikle, yaşamı hiç doğrudan doğruya incelenmemiş bir insansı ırkın insanlık eşiğinden geçtiği yolunda bir kanıt olarak kabul edilmiştir.

Geniş çapta etnografik ve tarihsel kanıttan yola çıkan Effie Bendann'ın klasik kültürler-arası çalışması, şaşırtıcı bir ölüm geleneği yelpazesi sunar; cenaze törenleri, yas ayinleri, cenaze yemekleri, ayrıca ölümün ölümden sonra varoluşuna ilişkin açık ya da örtük inançları davranış yoluyla dışavurma biçimleri. Birçok toplumda ya mezarın içinde depolanması biçiminde ya da cenaze töreninin ardından aylar ya da yıllar boyunca, düzenli aralıklarla ölüye yemek sunulur. Örneğin Hristiyanlık öncesi Roma'da her yıl (13 ile 21 Şubat arasında) ölüye taze su, süt, bal ve yağ getirilen dies parentales günü kutlanırdı. Bendann kendi çağında egemen olan kurumlara bağlı kalarak, törenleri, gelecekte ölecek olanların düşleri olmaktan çok yaşayanların korkuları biçimde açıkladı; Ona göre adaklar, genellikle ruhların hayatta olanların yaşamlarına karışmasını önleme, ölüleri uzak tutma, ölülerin düşmanlığını hafifletme ve rahatsız edilirlerse verebilecekleri zararı durdurma (ölünün ruhunu yatıştırma) arzusunun sonucuydu. Ancak bu açıklama, adakları izleyen cömertçe düzenlenmiş anma törenlerindeki ayinlerle pek bağdaşmıyor görünmemektedir.¹⁷¹

Her toplumun kendine ait bir yaşam ve ölüm algısı, yaşamın kaynağını ve ölümün nedenini açıkladığı bir mantığı mevcuttur. Doğa ile bağını koparmamış toplumlarda, ölüm bir son değil bir başlangıç olduğuna yani döngüsel süreçte yalnızca geçişi simgelediğine inanılırdı. Ölümler bir şekilde varlığını sürdürmektedir ve ölümlerin yok olan bedenleri ve varlığını sürdürmeye devam eden tinsel varlıkları ile yaşayanların kurduğu ilişkiler bu ritüellerin temelini oluşturmaktadır.

¹⁷⁰ Bauman, *Ölümlülük, Ölümsüzlük ve Diğer Hayat Stratejileri*, s. 75.

¹⁷¹ Bauman, *Ölümlülük, Ölümsüzlük ve Diğer Hayat Stratejileri*, s. 74-75.

Ölülere ilişkin ritüellerin önemli bir kısmını ölü bedeninin ortadan kaldırılması ile ilgili olanlar oluşturur. En yaygın rastlanan yöntem ölünün gömülmesidir. Bu yöntemin basitliğinin yanında, bazı ilkel topluluklarda ölü bedeninin bir tohum gibi yeniden doğacağı inancıda etkilidir. Birçok toplulukta beden gömülmeden önce bazı işlemlerden geçirilir. Beden çoğunlukla yıkanır, süslenir, çeşitli giysilerle örtülür ya da kimyasal maddelerle daha uzun süre bozulmadan kalabilmesi için mumyalanır.

Ölü bedeninin ortadan kaldırılması için çeşitli kültürlerde rastlanan diğer yöntemler arasında, ölü bedeninin açık havada bırakılması, suya gömme, ölü bedeninin hayvanlara verilerek ya da bizzat ölünün yakınları tarafından yenerek tüketilmesi bulunur. Bu tür bir yamyamlığın temelinde ölü bedeni yiyerek ölen kişinin sahip olduğu yetileri miras almak yatmaktadır. Ölü bedeninin yakılarak yok edilmesi de başka bir yöntemdir. Doğu Asya toplumlarının inançlarına göre, ateş evreni oluşturan dört unsur arasında en saflaştırıcı ve özgürleştirici olanıdır. Bali’ de, şayet ölü beden ateşte tam olarak yanmamışsa, bu onun günahlarla dolu bir bedeni olduğunun işaret ettiğine inanılır.¹⁷² Bir çok toplulukta ölünün gömülmeden önce sergilenmesi geleneğine sahiptir. Bazı durumlarda, ölüler ölü bedeni cezalandırmak ve geride kalanlara gözdağı vermek için sergilense de, çoğu durumda, asıl amaç ölü ile yakınlarını ve ölen kişiye değer verenleri son bir kez buluşturmadır. Bu durum toplumumuzda da görülmekte, ölen kişinin ardında bıraktığı sevenlerine, ölen kişi son bir kez gösterilmektedir.

Ölülerini ister gömsün, ister yaksın, ister denize atsın, ister vahşi doğaya bıraksın hiçbir toplum ölüsünü bir süre hafızasından silmez. Ölümün ardından, cesedin bir biçimde terk edilmesi, ölenle ilgili işlemlerin tamamlandığı anlamına gelmez. Her kültür kendi içinde geliştirdiği mekanizmalarla, ölenin ardından ritüeller, törenler, dualar, hayır dağıtmalar, anma toplantıları gibi çok çeşitli uygulamalar oluşturmuştur. Anadolu genelinde, ölenin mezarının en azından birkaç kuşak belirli olması arzulanırken, çoğu kez mezarda yatanın kimliğinin, cinsiyetinin, mesleğinin belirtilmesine; insanoğlunun dönüp dolaşıp gideceği yerin orası olacağına ve yaşarken bunu göz önünde bulundu. Mezarı belirli ve uzun ömürlü kılma çabaları “Mezar mimarisi” diye adlandırdığımız alanın oluşumunu sağlarken, bu gelenek pek çok yerleşim biriminin birden fazla mezarlığının kurulması sonucunu doğurmuştur.¹⁷³ Bilindiği üzere tarihin en eski dönemlerinden bu yana atalara duyulan büyük bir saygı

¹⁷² Göç, s. 106.

¹⁷³ Erginer, s. 289.

dolayısıyla mezarlıklara ayrı bir önem verilmiştir⁵. Mezarlar, bu dünyadan göç eden insanların geride bıraktığı en önemli işaretlerden biri olup iki dünya arasındaki kapı olarak düşünülmüştür. Ölen yakınlarımızı hatırlamak, atalarımızı anmak ve onların ruhlarını memnun etmek amacıyla mezarlıklarda çeşitli âdet ve inanmaların yaşatıldığı tespit edilmiştir.¹⁷⁴

Cenaze törenleri sırasında siyah giysiler giyilmesi tarihi çok eskilere dayanan bir gelenektir. Antropolojik araştırmaların ortaya koyduğu verilere göre, belirli bir giysisi olmayan ilkel insan bile bedenini siyaha boyayarak kötü ruhlardan bedenini saklama ihtiyacını duyardı. Benzer nedenlerle, ölü bedeninin ve mezarının başında yakılmış meşalelerin karanlık ruhları uzak tutacağına ve böylelikle ölüyü koruyacağına inanılıyordu.¹⁷⁵ Cenaze törenlerinde kadınlar tarafından giyilen siyah yüz örtüleri de dul kadını ölen kocasının kıskançlığından korumayı amaçlıyordu.

Farklı toplumsal sınıflardan olsalar bile ölen her insan- dinsel inançlardan kaynaklanan ölünün bedeninin ortadan kaldırılış biçimleri farklı olsa da- bir biçimiyle toprağın içine bırakılmaktadır. Bir yönüyle mezar toplumsal eşitsizliklerin giderildiği alandır, ama mezarlıklarda toplumsal tabakalaşma (eşitsizlikler) kendisini hemen göstermektedir. Yani mezarın içi eşitliği sağlar iken, dış görünümü/ mezarlar topluluğu ise eşitsizliği ön plana çıkarır. Şöyle ki toplumdaki farklı sınıfların mezarlık alanları/yerleri, mezar biçimleri toplumsal eşitsizliklerin en belirgin simgelerinden birisidir. Eş deyişle sosyolog, bir mezarlık alanına bakarak, orada varolan insanların (ölülerin) hangi toplumsal sınıfa ait olduklarını saptayabilir. Böylelikle “mezarlıklar” toplumsal sınıflar arasındaki ayrımının belirginleşmesinde bir ölçüt olarak kavramsallaştırılabilir. Başka bir deyişle toplumdaki egemen sınıfın mezarlığı, seçilen yer, koruma ve güvenlik açısından alt sınıfkından oldukça farklılıklar sergilemekte ve elitist bir görünüm arz etmektedir.¹⁷⁶ Türkiye’de mezarlıkların büyük bir bölümü terk edilmişliğin ve bakımsızlığın en ilkel çizgisindeyken, çok az bir bölümü de temiz, derli toplu, çiçekli ve süslü bir parkın özenli görünüşündedir. Köylerde, ilçelerde ve illerin çoğundaki dağınık ve bakımsız mezarlıklara karşılık özellikle büyük kentlerdeki kimi mezarlıklar Batı ülkelerindeki benzerlerinden hiçte aşağı kalmayacak kadar bayındır ve

¹⁷⁴ Nilgün Çıplak, *Anadolu’da Ölüm Sonrası Mezarlıklar Çevresinde Oluşan İnanç ve Pratikler*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2002, s. 2.

¹⁷⁵ Göç, s. 108.

¹⁷⁶ Kızılcıkel, s. 135.

iç açııcıdır. Köy ve kent mezarlarının genel görünüşü arasındaki büyük fark, mezarların tipleri, yapımı, taşları, süslenmesi vb.de kendini göstermektedir. Köylerde, ilçe ve illerde megalit kültür geleneğini sürdüren ilkel mezarlara karşılık, büyük kentlerdeki kubbeli, pahalı taşlı, mimar elinden çıkma ve hiçbir üslup özelliği taşımayan mezarlar hızla çoğalmaktadır. Kentlerdeki kültür değişimleri bu tür mezarların yaygınlaşmasında önemli rol oynamaktadır.¹⁷⁷ Tarihin ilk çağlarındaki topluluklar, mezarları ölümlerin evi olarak kabul etmişlerdi ve bu nedenle de mezarların olabildiğince konforlu olması gerektiğini düşünürlerdi. Bazı topluluklar mezarların üzerine korunaklar ya da kulübeler inşa ederlerken bazıları da mezarların içine odacıklar yapmışlardı.¹⁷⁸ Mezarın yeri ve biçimi çok eski zamanlardan diğer kişinin toplum içindeki yerini ve zenginliğinin bir göstergesi olarak görülmüştür.

Cenazelerin ve anma törenlerinin, insanlar arasındaki eşitsizliği gösteren bir yol olduğu açıkça görülmektedir. Zygmunt Bauman'da bunu şu şekilde dile getirmiştir:

“Saa'da sıradan insanların gömülmesi son derece yalındır; alt tabakadan biri ölür ölmez gömülür; sıradan bir insan öldüğü günün ertesi günü gömülür. Ama üst düzey insanlar iki gün boyunca gömülmez. Kadınlar cesedin çevresinde otururlar, ağlar ve ölen kişiye son bir kez bakmak ve cenaze yemeğine katılmak için toplanırlar...

Önemli bir konumu olmayan bir adam söz konusu olduğunda, arkadaşları ölen adamın anısına, onun evinin çatısına yerelması ve başka yiyecekler atarlar; oysa bir reis öldüğünde, bir alanın çevresine çit çekerek sandalını, kap kaçağını ve silahlarını buraya koyarlar; arkadaşları onun onuruna kendi armağanlarıyla katkıda bulunur ve çitleri yapraklar ve çiçeklerle süslerlerdi.

Savo'da sıradan vatandaşların cesetleri denize atılırken, liderlerinki toprağa gömülür.”¹⁷⁹

Ölü bedeninin mezar içindeki konumları da ait oldukları kültüre ait birçok ipucu vermektedir. Ölümlün, geriye dönmesini engelleyebilmek için olabildiğince derine gömülmesi birçok kültürde yer bulmuş bir uygulamadır. Ölü genellikle mezar içinde yatay olarak yerleştirilir ancak bazı kültürlerde ölü mezara dikey ya da oturma pozisyonunda da konulabilir. Bazı Afrika topluluklarında ölü beden, yeniden doğuşu simgelemek üzere, ana rahmindeki bebek gibi yerleştirilir. Bazı kültürler ise gömmeden

¹⁷⁷ Erginer, s. 289–290.

¹⁷⁸ Göç, s. 108.

¹⁷⁹ Bauman, *Ölümlülük, Ölümsüzlük ve Diğer Hayat Stratejileri*, s. 76.

önce ölünün ellerini ve ayaklarını bağlarlar, böylelikle ölünün geri gelmesini engellemeye çalışırlardı. Özellikle bizim toplumumuzda da bu uygulama görülmektedir. Bundan başka, evinden mezarlığa kadar götürülürken geri dönüş yolunu kolaylıkla bulmasın diye dolambaçlı ve zor yollar seçilirdi. Birçok kültürde, cenaze evden çıkarılırken, aynı nedenlerle, normal yoldan değil, duvarda özel olarak açılmış bir delikten çıkarılır, hemen ardından delik tamir edilerek kapatılırdı, çoğu zaman çivilenir ve gömüldükten sonra üzerine büyük bir taş parçası bırakılırdı. Birçok antropolog mezar taşı fikrinin böyle ortaya çıktığını düşünmektedir. Mezarlıkların ziyaret edilmesi, çok uzun yıllar boyunca bir gelenek olarak var olmadı. Hatta mezarın yeri bilerek gizlenir ve mezarın bulunduğu alan mezar tekrar bulunmasını engelleyecek bir şekilde yeniden düzenlenirdi. Bu yüzden mezar taşının ölünün yerini belirlemek üzere bilerek bırakılması ve ailenin ölen kişiye olan saygısını belirtmek üzere mezar taşını biçimlendirmesi ve süslemesi, tarihin nispeten yakın dönemlerinde meydana gelmiştir.¹⁸⁰ Tüm bu anlatılanların ışığında, ölüm ve cenaze ritüellerinin bir kültürün yapısı ile ilgili birçok bilgi verdiği görülmektedir. Eşitlikçi bir toplumda, toplumun tüm üyeleri aynı ritüellerle uğurlanırken, dini ya da sınıfsal bir hiyerarşinin egemen olduğu bir toplumda, yönetici ve hakim sınıfların üyeleri için daha karmaşık, ayrıntılı ve görkemli cenaze törenleri düzenlendiğini görebilmekteyiz.

Eski çağlarda İbraniler ölü insanın bedenini kirli ve dokunulmaması gereken bir şey olarak görürdü. Amerikan yerlileri de kötü ruhlardan bahsederdi ve onları uzaklaştırmak için havaya ok fırlatırlardı. Birçok farklı kültüründe “kötü” ölü insan ile baş etmek için ritüelleri vardır ve hepsinin kökeni, itiraf etmekten hoşlanmasak da hala hepimizin içinde var olan öfke hissine dayanmaktadır. Mezar taşının kökeni de kötü ruhu yerin dibinde tutma arzusuna dayanıyor olabilir. Mezarın üstüne yas tutanlarca bırakılan çakıl taşları da aynı arzunun sembolleridir. Her ne kadar, askeri cenaze törenlerinde silahların ateşlenmesini son bir saygı duruşu olarak açıklıyor olsak da, yerlilerin havaya fırlattıkları oklardan farklı değildir bu... Ölüm hala korku uyandıran bir olgudur ve her ne kadar birçok şekilde onu kontrol edebileceğimizi düşünsek de, ölüm korkusu evrensel bir korkudur. Değişen; ölümlle, ölmekle ve ölen hastalarımızla başa çıkma, ele alma şeklimizdir.¹⁸¹

¹⁸⁰ Göç, s. 109.

¹⁸¹ Elisabeth Kübler- Ross, *Ölüm ve Ölmek Üzere*, (Çev. Ekin Uşşaklı), April Yayınları, Ankara 2010, s. 15.

Zaman, mekân, verimlilik ve kar zorlamalarıyla şehir hayatı ve karı koca ve çocuklara indirgenen aile, dönün törenlerini önemli ölçüde değiştirdi. Bunlardan bazıları büyük ölçüde basitleştirilmiştir, özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nde cesetten çabucak kurtulduktan sonra (yetkili makamlar tarafından ölüm tutanağının tutulmasından sonra ceset götürülür, yakılır, sonra külleri atılır), ölünün birkaç yakını bir araya getiren bir dua gecesiyle yetiniliyor. Bazı törenler ise giderek daha güçleştirilerek, geçerliliğini yitirmiştir: Ölmek üzere olan kişinin ve cesedin çevresinde uzun geceler beklenmiyor; şehirlerin merkezinde cenaze kortejleri yasaklandı; hatta cenaze yemekleri gibi masraflı, yersiz, gereksiz olarak kabul edilmeye başlandı. Gömme törenine gelince, bugün artık, ünlü ölümler haricinde ve özellikle düşkünler evinde ölen bir yaşlı söz konusu ile çok daha az insanın katılımına konu oluyorlar. Yerlerin darlığına, zamanımızın kısıtlılığına (artık yalnızca işe, dinlenmeye ve eğlenceye ayrılmış) veya mali olanaklarımızın sınırlılığına bağlı zorunluluklar, bu değişimi doğrulamak için artık yetersiz kalıyor. Bu değişim daha derin bir ihtiyaca bağlıdır: Dön törenin merkezinde yer alan ölü, bugün duyguların toplumsal hareketine bir düzen getirme yoluyla acıya ve üzüntüye karşı mutlak olarak korunması gereken hayatta kalanların lehine olarak, önemini yitirdi.¹⁸²

Baudrillard, ölümlerin yerleştirileceği bir mekân kalmadığı içim yakıldığı daha doğrusu yeni ölüm anlayışında ölümlerin mezarlıklar içinde bile yer almasına tahammül edilemediği için yakıldığını dile getirmektedir. Baudrillard, fabrika, hapishane, akıl hastanesi ve okul gibi kuruluşların toplumsal yaşam içerisinde yok olmasının ne anlama geldiğinden yola çıkarak şu sonuca varmaktadır:

“Mezarlık ortadan kaybolmuşsa bunun nedeni bu görevi modern kentlerin yerine getiriyor olmalarıdır. Bunlar ölü kentler ve ölüm kentleridir. Büyük işlemsel metropol bütün bir kültürün en olgun biçimini sunan bir mekansa bunun nedeni bizimkinin bir ölüm kültürü olmasıdır.”¹⁸³

Modern toplumlarda yalnızca soyut ölüm değil (belirli olan da), ölümün işaretleri ve onunla ilişkili olan her şey sosyal yaşamdan ve halk alanından hariç tutulmaktadır. Bu bakış açısından, modern ölüm bilinci ve modern ölüm stratejileri mekânların sosyal yapılanmasında açıkça gözlenebilir ve mekânların sosyal organizasyonları noktasından tartışılabilir. Çünkü mezarlık yalnızca ölümün en önemli işareti değil ama ayrıca ölümle

¹⁸² Thomas, s. 103–104.

¹⁸³ Baudrillard, s. 198.

ilgili sosyomekansal organizasyonun sahasıdır. Sosyal ethostaki herhangi bir değişme, birer kültürel barometre olan mezarlıklara yansıtılır. Böylece, ölümün mekânsal organizasyonu, her zaman ölüm bilincinden etkilenir veya ölüm bilinci tarafından belirlenir, ölüm imajını yansıtır ve son olarak, ölüme yönelik gelişen tutumların vazgeçilmez bir parçasıdır.¹⁸⁴

4.2. YAS KURUMUNU OLUŞTURAN ADETLER, İNANMALAR VE DAVRANIŞ KALİPLERİ

Her insanın ve ait olduğu kültürün ölüme bakış açısı özeldir. Çoğu Kızılderili kabilesi ölümün hayatın doğal bir parçası olduğuna inanır. Onlar için ölüm kutsaldır ve sorgulanamaz. Bu nedenle inkâr ve öfke bu insanların kültüründe tipik tepkiler olarak değerlendirilmez. Ancak birinin ölümünden ötürü geride kalanlar ne hissedерlerse hissetsinler veya düşünsünler, sevilen kişinin hayatının hatırasını yad etmek önemlidir. Öyle görünüyor ki, ölen insanı onurlandırmak ve onu anmak, insanın evrensel bir ihtiyacıdır.¹⁸⁵ Çünkü geride kalanlar açısından bakıldığında, kendilerinden kopartılarak “göçen”in ölü bedeni, pek çok “ilgilenmelerin” nesnesi olabilmektedir: Cenaze töreni, defin işlemi, mezarlık kültü vs. Tüm bu geleneksel ve ritüel ilgilenmelerin ardında, bir varlık minvali olan mevtanın, “eşya”dan çok daha fazla bir anlama sahip olması yatmaktadır. Geride kalanlar, ölenin ardından yas tutup onu yad ettiklerinde onunla “birlikte”dirler. Bu bir “yad edici yardımlaşma” halidir. Aynı nedenden dolayı, mevtayla olan varlık ilişkisi, el-altında- olan bir şeyle ilgilenmek gibi de görülmemelidir. Mevtayla bu şekilde bir arada olunup ilgilenilirken, ölü bizatihi “var” değildir. “Bir arada olma” aynı dünya içinde birlikte olma demek olduğundan ve ölen kişi bizim dünyamızdan göçüp gittiğinden geride kalanlar, sadece kendi dünyaları içinde mevtayla bir arada olabilmektedirler. Çünkü ölüm bir kayıptır, ama geride kalanların deneyimlediği “kayıp” tan çok daha fazlasıdır. Dolayısıyla geride kalanların yaşadığı kayıpla, ölen kişinin başına gelen varlık-kaybını deneyimlemek mümkün değildir. Başkalarının ölümünü gerçek anlamda deneyimleyemeyiz. En fazla yapabileceğimiz şey bu ölüme dışarıdan iştirak etmektir. Bu noktada Heidegger kesin konuşmaktadır: “Sona erme” minvalini kavramak, başkalarının ölümüne dışarıdan

¹⁸⁴ Akalın, s. 120.

¹⁸⁵ Jones, s. 369.

iştirak etmekle mümkün olamaz.¹⁸⁶Canetti de ölenin ardından duyulan acıyı belirtmek olan “yas”ı şöyle dile getirmiştir:

“Bir ölüm konusunda susmak imkânsızdır. Bir ağıt dayanağı istenir ve bu olmayınca, uzaklara mektup yazılarak toplamaya çalışılır. Ama ölene duyulan acının şiddeti öyle büyüktür ki yalnızca bu acıyı yaşamış olanlara yazılmaz, insan tanıdığı herkesi onun hatırasıyla görevlendirir. Onlara sonradan, ölen kişi gösterilir, hakkında söylenebilecek en iyi şey onlara ulaştırılır ve onlara bir çeşit baskı uygulanır: Onlar için de kıymetli değilse yazık! Anlamında. Dostluğun devam edip etmeyeceği gizliden gizliye onların bu ölüm haberine tepkisine bağlıdır. Onlar sınanır, eleştirel gözle izlenir, tepkilerinin her bir sözü tartılır ve hafif bulunursa acımasızca itilirler ve bir daha asla dost sayılmazlar.”¹⁸⁷

Bildiği gibi her kültürün yası ele alma ve yas süresince inandıkları ve uyguladıkları davranış kalıpları farklıdır. Anadolu’da da ölenin ardından yas tutan kişilerin bu yas süreçlerinden ne zaman çıkacakları konusunda ve yaslı olmanın beraberinde getirdiği kaçınmalar ile yas giyiminin nasıl olması gerektiği konusuna da değinilmelidir.

Anadolu’da ölenin ardından “yas tutma”nın süresi en az üç gün en çok da yedi sekiz yıl arasında değişen bir zaman parçasını içine almaktadır. Ancak gerek üç günlük, gerekse yedi sekiz yıllık sürenin belirlenmesinde çeşitli etmenler rol oynamakta, özellikle çok uzun süreli “yas tutma”larda ya da “yas çekme”lerde, yas çeken kişinin ruhsal yapısı, aile ya da toplum içindeki yeri önemli bir rol oynamaktadır. En az üç günle başlayan ve seyrek olarak da yedi-sekiz yılı içine alan yas süresini bir hafta, bir ay, kırk gün, altı ay, bir yıl ve bir yıldan çok olan zaman birimleri oluşturmaktadır. Bu birimler içerisinde en çok uygulananı kırk günlük olanıdır. “Kırk gün”den sonra sırasıyla üç gün, bir hafta ve bir yıldan çok olanlar gelmektedir. Kırk günlük yas süresinin çok yaygın olması, çektiği acıdan, gerekse ölümün dolaylı olarak bulaştırdığı pislenmeden arınması için kırk günlük bir sürenin geçmesinin gerekliliğine inanılmaktadır. Aynı zamanda çoğu yerde de ölenin yakınları, ölüm tarihinden sonra gelen ilk bayrama kadar geçen süre içinde yaslarını sürdürürler. Öte yandan yas süresinin ve yoğunluğunun cinse göre değişikliği de dikkati çekmektedir. Anadolu’da erkeklere bakarak kadınlar daha uzun süre tutmaktadırlar. Birtakım başka konularda

¹⁸⁶ Ökten, s. 129–130.

¹⁸⁷ Canetti, s. 93.

olduğu gibi, bu konuda da erkekle kadın arasındaki cins ayrımı ile buna eklenecek psikolojik, toplumsal ve ekonomik etkenler, her iki cinsin yaşla ilgili tutum ve davranışlarını belirlemektedir. Kadının duygusallığı, anılarına çok daha sıkı bağlı oluşu, durumu gereği çoğu zaman evde bulunuşu, başsağılığına gelenleri karşılaması; öte yandan toplumsal kişiliğini kocası aracılığıyla kazanması ve ondan ekonomik destek bulması; bu desteğin kaybıyla da büyük bir değişiklik bunalımına düşmesi, acısına yoğunluk ve süreklilik kazandırmaktadır. Buna karşılık erkeğin, karısının ölümü ile toplumsal yerini, mesleğini ve kişiliğini yitirmemesi; gerçekçiliği, dışa dönüklüğü, ekonomik sorumluluğu, işini sürdürme zorunluluğu yas süresini kadın gibi uzatmasını engellemektedir.¹⁸⁸ Bu konuda örnekler vermek gerekirse, Cahiliye devrinde kocası ölen kadın bir yıl mağaramsı bir kulübeye kapatılır, kimseyle temas etmez, yıkanmaz, saçlarını taramaz, tırnaklarını kesmezdi. Ölüye böyle yas tutmak daha sonra menedilerek, sadece ölünün hatırasına hürmeten yakın akraba için üç gün, koca için dört ay on gün bir nevi yas tutmak meşru kılınmıştır.¹⁸⁹

Yukarıda sözünü ettiğimiz tüm bu uygulamalar, geçmişten günümüze birtakım değişikliklere uğrayarak gelse de, görünen o ki Türk kültürünün bu bahsinde de bir devamlılık vardır. Örneğin, Göktürk kitabelerinde, ölüm hadisesinin büyük yas sebebi olduğu anlatılır. Yüzler yırtılır, saçlar yolunur, karalar giyinir. Büyük “yoğ” törenleri yapılır, pek çok at kurban edilerek “yoğ aş” verilir. İbn Faldan (Fazlan), Oğuzlar’ın bu aş için yüzlerce hatta binlerce at kurban ettiklerini söyler, Hunlar’dan günümüze kadar, bütün Türk uraklarında bu, böyle yapıla gelmiştir. Dede Korkut’ta yas alameti olarak, “karalı-göklü giyildiği” söylenir. Akkoyunlular’da böyledir. Toroslar’da Göktepe yaylası’nda gördüğümüz “Sülekli oymağı” halkı kederli görünene, “çadırınıza kara bayrak mı asıldı?” sorarlar. Kazaklar’da ölünün çıktığı çadıra kara bayrak çekilir. Ölüm hadisesinin üçüncü, yedinci, kırkıncı günlerinde, yılında kurban kesilir; aş verilir. Türkiye’deki adı “ölü aş”, “üç hayrı”, “yedi hayrı”, “kırk hayrı”, “yıl hayrı” lır. Tutana, ağıt okuyana “yuğcu” , “sığıtçı” denir. Ölenin elbiselerine “soyka” denir. Ağıtçı kadınlar soyka’yı ellerine alıp, şiir halinde, makamla ağıt okurlar.¹⁹⁰ Uygurlar’da yas

¹⁸⁸ Sedat Veyis Örnek , “Anadolu Folklorunda Yas”, I. Uluslararası Türk Folklor Semineri Bildirileri, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1973, s. 400-401.

¹⁸⁹ Hayreddin Karaman, *Ölüm, Ölü, Defin ve Merasimler*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1996, s. 10.

¹⁹⁰ Mehmet Eröz, “Türk Topluluklarının Ölüm Adetleri Üzerine Bir Deneme”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, sayı:35,1985, s. 67-68.

töreni, tabut mezara götürülürken, “tabutun önünde yasçılar yürür. Yasçılar bellerine beyaz kumaş bağlar, kadınlar bellerine beyaz kumaş ve başlarına beyaz örtü takarlar.” Defnin üçüncü gününde, imanın teklifiyle yasçıların bellerindeki beyaz kuşak alınır. Buna “kara çözmek” denir. Yedinci günü yasçılar özel hazırlıklarla ekmek yemek ve diğer yağlı yemekleri pişirerek, erkekli-kadınli misafirleri ağırlarlar. Kırkinci gün erkek yasçılar traş edilir. Kadın yasçılar ise, birbirlerinin saçlarını tararlar. Kırkinci günde, vefat edenlerin çocuklarının ve akrabalarının düzenlediği yemekli tören yapılır. Yasçılar kırk gün kırmızı elbise giymezler.¹⁹¹

En sık rastlanan ve düzenli olarak tanık olunan yas gösterileri ağlamalar ve yanıp yakınmalardır. Bir noktaya kadar içten gelen tepkiler olan ağlamalar ve yanıp yakınmalar aynı zamanda zorunlu ve yasin simgesi olan davranışlardır... Yasin kılık kıyafetle ilgili bir özelliği de bulunuyordu. Genel olarak, yas döneminde kılık kıyafete özen göstermek adaba uygun değildir.¹⁹² Daha açık bir ifadeyle yasin göstergesi siyah rengin kullanımıdır. Yas süresince gerek kadın, gerek erkek, gerekse ailenin öteki üyeleri birtakım şeyleri yapmaktan kaçınırlar. Yas esnasında kadın süslenmeyi, makyajı, saç yaptırmayı renkli ve yeni elbiseler giyinmeyi, esans sürünmeyi terk eder.¹⁹³ Genellikle renkli ve süslü şeyler giyilmez, süslenilmez, gezmeye, eğlenceye, işe gidilmez, yıkanılmaz, traş olunmaz. Bu arada nişan, düğün, sünnet vb. törenler ya ileri bir tarihe ertelenir ya da sessiz sedasız yapılır. Komşular ve akrabalar da ilişki derecelerine göre, birtakım şeylere dikkat ederek yaslı ailenin acısına ortak ve saygılı olmaya çalışırlar. Bu durum, ölenin üyesi bulunduğu cemaatin ya da topluluğun yasa katılmasını göstermektir. Çünkü birinin ölümü, yakınlarının dışında, bağlı bulunduğu cemaatin ve toplumun üyelerini de derece derece etkilemekte, onların dengesiz duruşunu sarsmaktadır. Yas kurumunu oluşturan adetlerden biri de “ölü yemeği” ya da “ölü aşı” altında verilmektedir. “Ölü yemeği” nin fonksiyonlarından biri de yaslı aileyi belli etmesidir. “Ölü yemeği” nin verilme zamanı değişiklik göstermektedir. Yemek, ölüm olayının üçüncü, yedinci, kırkinci, elli ikinci günlerinde verildiği gibi

¹⁹¹ İsmail Görkem, “Türk Dünyasında Yas Törenleri ve Ağıtlar”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 1992, s. 174.

¹⁹² Gilles Veinstein, *Osmanlılar ve Ölüm*, (Çev.Ela Güntekin), İletişim Yayınları, İstanbul 2007, s. 254–260.

¹⁹³ Karaman, s. 10.

yıldönümünde, mezar dönüşünde(daha çok köylerde görülüyor), mezar kaldırma sırasında, ilk perşembesinde ya da ilk akşamında da verilmektedir.¹⁹⁴

Ölünün arkasından yapılan tüm bu uygulamalar, toplumumuzda egemen sınıfın dışında kalan, özellikle kırsal/geleneksel kültürü içselleştirilmiş insanların yaşadığı mekânlarda ölüm, toplumsal solidarizmi artırmakta, grupsal ve toplumsal bütünleşmeyi sağlamaktadır. Ölüm geleneksel yapılarda farklı yerleşim yeri ve iş alanlarında bulunan yakın-uzak akrabaları, arkadaş ve dostları, onların yakın çevrelerini hatta aralarında sürekli antagonistik ilişki üretenleri bir araya getirerek adeta toplumsal bağların yeniden onarımını sağlamakta, böylelikle de “bütünleştirici” ve “birleştirici” işlev üstlenmektedir. Ölüm, birleştirici ve solidarizmi sağlayıcı olduğu kadar “yalnızlaştırıcı” bir işlevle de yüklüdür. Özellikle insanlar arası ilişkilerin resmi, yapay ve geçici olduğu, akrabalık ilişkilerinin kaybolduğu, dostlukların tahrip edildiği alanlarda, kısacası modern/kentsel değerlerin kuşattığı mekânlarda ölüm, yalnızlaştırıcıdır. Gerçekte yalnız olarak yaşayan, yalnızlığa alışan ve yalnız ölen bireyin geride bıraktıklarının yalnızlıkları iyice artmakta, böylece ölenin yalnızlığı ölümüyle iyice netleşmektedir.¹⁹⁵ Gorer’a göre, içinde yaşadığımız yüzyıl, yasın toplumsal reddi ve bireysel inkârı üzerine kuruludur. İnsanlar şimdi yas tutmaya gereksinim duymadan acıdan kaçınmayı ve bunun yerine kendilerini yaşamla uğraşarak meşgul etmeyi tercih etmektedirler. Çünkü yas eğlence ahlakının, bu hayattan her ne olursa olsun zevk alma üzerine kurulu etik görev anlayışının, başkalarının keyfini kaçırarak hiçbir şey yapmama yönündeki buyruğun, yükümlülüğe dönüşmüş mutluluk hakkının ihlalidir. Ölümü utanç ve tiksinti kaynağı olarak gören bir toplum, yası da ruhsal bir zorunluluk olarak değil, bir zaaf, dahası bir maraz olarak görür. Yastaki kişiye belli bir hoşgörüle ama sanki sakatmış gibi davranılmasının da nedeni budur. Kısaca; Gorer şunu ileri sürmektedir; “ölüme asli biçimde, utandırıcı ve tiksindirici olarak muamele edilmektedir, bunun için o hiçbir zaman açık biçimde tartışılmaz ve ona açık biçimde danışılmaz ve onun deneyimi gizli olmaya ve suçluluk ve değersizliğin hisleri tarafından eşlik edilmeye eğilimlidir.”¹⁹⁶

¹⁹⁴ Örnek, *Anadolu Folklorunda Yas*, s. 407–408.

¹⁹⁵ Kızılcılık, s. 136–137.

¹⁹⁶ Akalın, s. 110.

SONUÇ

Modernite süreci içerisinde ölümü ele alma ve yas kurumunu oluşturan adetler, inanmalar, belirtiler, öğeler ve davranış kalıplarındaki değişimleri saptamak için yola çıkılan bu çalışmanın sonucunda ölüm ve yas üzerine dağınık bir biçimde bulunan çalışmaların tek bir çatı altında toplanması sağlanmıştır. Aynı zamanda ölüm tanımlamalarında ölümün biyoloji, psikoloji, tıp, hukuk alanlarında da nasıl kavramlaştırıldığını, ölümün hangi yönleri ile ele alındığı üzerinde durulmuştur.

Her ne kadar ölmenin teorileri açık bir biçimde yazarlar tarafından benimsenen belirli yaklaşımlara bağlı olarak değişse de son zamanlarda, ölümün ve ölmenin çok boyutlu doğasının ve bakımını üstlenenlerin üzerinde de aşamalı bir değişim oluşturmaktadır.

Ölüm olgusu süre giden etkileşim sistemleri içerisindeki bireylerin başına gelmesinden dolayı sosyal bir olgu olduğu ve çeşitli ritüel kalıplar tarafından çevrelendiği çalışmamız boyunca üzerinde durulan konudur. Başka bir deyişle, ölüm yalnızca ölen kişiyi etkilememektedir. Ölüm aynı zamanda ölen kişinin ailesi, arkadaşları, ölen kişinin bakımını üstlenenleri değişen yoğunlukta etkilemektedir.

Ayrıca ölüme ve ölmeye ilişkin diğer kişilerin gerçekten ne düşündüğünün ve hissettiğini öğrenmek için çalışmamızda yapılan analiz araştırması önemli bir yer teşkil etmektedir. Bu sebepten dolayı ölüm alanında, sosyolojik olarak anlamlı sonuçlara ulaşabilmek için daha fazla nicel ve nitel yönelimli araştırmalar uygulanmalıdır. Bedenin ölümlülüğünün farkına varılması, toplumların hayatta kalma uğraşasına yönelmesini sağlamış ve günümüz toplumlarına kadar, bu uğraşı sürekli olarak yenilenerek devam etmiştir. 17. yüzyıldan aklın keşfi ile birlikte bedenin konumu değişmiş, düşünen, sorgulayan, denetleyen akıl bedenide diğer fiziki niteliklerden farksız olarak tanımlamıştır. Beden maddi bir nesne olmasına karşın, akıl düşünen ve maddi olmayandır. Ölüm ise sadece bedeni etkilemektedir. Akıl ile bedenin kesin çizgilerle ayrımı da modern toplumun habercisidir. Burada da tıp beden üzerinde hakimiyet sağlamış, bu hakimiyet karşılığında da ölüme karşı dirençli olabilmeyi topluma vaad etmiştir.

Modernite öncesi ve modernite sonrasında ortak olan temel fikir, ölümle meydana gelen hem bireysel hem de toplumsal rahatsızlığın giderilmesidir. Her bir bireyin ölümü tüm toplumsal yapıyı etkilemektedir. Bu durumda toplumsal düzenin yeniden

sağlanabilmesi için topluluk üyelerinden birisinin yitimi ile meydana gelen boşluk giderilmelidir. Ancak bu boşluğu giderme esnasında ortaya çıkan ölüm korkusu yadsınamaz. Bu nedenle de ölüm törenleri, ölümün ve ölü bedeninin dışlanmasına hizmet eder. Çalışmamızda bahsettiğimiz gibi ölüm törenlerinin temelde değişmeyen özelliklerinden birisi de toplumsal hiyerarşileri belirginleştirmesidir. Günümüzde çok sayıda örneğini gördüğümüz gibi kapsamlı cenaze törenleri sadece toplum ileri gelenleri ve zenginleri için düzenlenir. Böylece ölümün toplumsal konumu ve önemi cenaze töreninde bir kez daha vurgulanarak, ölen kişinin ölümsüz kılınması amaçlanır.

Modernite öncesi ölüm anlayışları ile modernite sonrası ölüm anlayışları arasındaki en önemli fark da, modernite öncesinde neredeyse her kültürün ve topluluğun kendine özgü kültürel ve doğal unsurları içinde barındıran bir ölüm ve yaşam anlayışı bulunurken, modernitede ölüm kavramının kapitalist sistem içerisinde yer alması ile birlikte yabancılaştırma sürecinin bir parçası haline gelmesidir. Kısaca söylemek gerekirse, toplum ve ölüm modern öncesinde iç içe geçmişken, modern sonrasında ise uzaklaşmışlardır. Aynı zamanda Modernite öncesinde bireyin bedeni tanrısal bir düzen içinde sistemin değişmez parçaları olarak algılanıyordu. Modernite öncesinde birey için ölüm, her an gerçekleşebilecek doğal bir olaydı. Birey için ölüm bir son değil bir geçiş olarak düşünülmekteydi. Bu nedenle ölüm yaşamdan ayrı olarak düşünülmediğinden, ölümü yaşamdan uzaklaştırma, ölümü yaşamın dışına itme gibi bir çabaları yoktu. Ancak birey kendi benliğini ve evrensel sistem içindeki yerini akli yoluyla kavramaya başladığında, tanrısal düzeni reddetmiş böylece bedenin kutsallığı kaybolmuştur. Tıptaki gelişmelerle birlikte bedenin de incelenebilir, kayıt altına alınabilir, sorgulanabilir bir yapı olduğu ortaya çıkmıştır.

Ölümün inkâr edildiği Modernite süreci içerisinde ve hatta ölümün inkâr edilmesine ve tıbbileştirilmesine tepki olarak, A.B.D.'de ve İngiltere, İsviçre gibi bazı Avrupa ülkelerinde Hospiz Hareketi gittikçe yaygınlaşırken, Türkiye'de böyle bir süreç yaşanmamaktadır. Hatta ÖRE (Ölüm Refakat Evi) olarak adlandırılan oluşumlara Türkiye'de hiç rastlanılmamaktadır. Ölüme yaklaşan hastanın tıbbi uygulamalardan uzaklaşarak, sevdikleri tarafından, şefkatle insani bir biçimde ölüme uğurlandığı hospizler ölümcül hastalık süreçlerindeki uzun dönem bakımları için gerekli gözükmektedir. Belki de Türkiye'de şu anda gereksinim duyulmasa da ileriki dönemlerde bu tip bir oluşuma ciddi anlamda gereksinim duyulacaktır.

Bilindiği üzere yaşam başkalarıyla iletişim kurmam, onlarla birlikte eylemde bulunmam ve bunun sonucunda da önem kazanmamdır. Bauman'ın da dediği gibi, başkalarının hayatta kalması söz konusu olmadığı sürece bireyin hayatta kalmasının hiçbir anlamı ve çekiciliği yoktur.¹⁹⁷ Modernite süreci içerisinde insanların ölüm anlayışlarına baktığımızda da insanların ölmek üzere olan bireyler karşısında yaşamlarını sürdürmeleri, onlar açısından varoluşlarının anlamı olarak nitelendirilmekte, ölüm yokmuş gibi, hiç ölmeyeceklermiş gibi yaşamlarını sürdürmektedirler. Birey iletişim kurduğu kişiler içinde ölenleri gördükçe bir nevi onlara karşı zafer kazanmış gibi yaşamının çekiciliğinin farkına varır. Bu noktadan sonra “hayatta kalmak” önem kazanır. Elias Cannetti'nin de yazdığı gibi, “kaçınılmaz olarak insan hayatta kalan kişidir, başarının en temel ve bariz biçimi hayatta kalmaktır.”¹⁹⁸ Burada tıp insan hayatını ölüme karşı korumak için birçok medikal teorilerle engellemeye çalışsa da bilindiği gibi ölüm kaçınılmazdır. Tıbbın tek yapabildiği ölümü acısız bir şekilde gerçekleştirmek, ölüme neden olan hastalığın tanısını koymak ve belki biraz daha ölümü geciktirmektir. Çevremizde de gördüğümüz gibi ölümlerin hemen hemen hepsi hastanelerde gerçekleşmekte, hatta evde ölümü gerçekleşmiş olan birey bile hemen hastaneye kaldırılmaktadır. Buda bize göstermektedir ki, insanlar bedenleri karşısında acizdirler, artık o beden doktorların yani tıbbın denetimindedir. Çünkü toplum her üyesini ölümden korumakla yükümlü bir hale dönüşmektedir. Yararlı olsa da olmasa da tedavi bir görev olarak yapılmaktadır.

Geçmişten bugüne kimin öldüğünü, kimin yaşadığını söylemek zaman zaman çeşitli tartışmalar içeren bir süreç olmuştur. Özellikle tıpta bu süreç değişik dönemlerde farklı oluşumların etkisi ile sürekli dönüşümler yaşamıştır. Daha öncede çalışma içerisinde söz ettiğim gibi tıp alanındaki değişimler sonucunda, bir kişinin ölü olarak nitelendirilmesi için beyin ölümünün gerçekleşmiş olması günümüzde kabul görendir. Tıpkı tıpta bir kişinin ölü olarak nitelendirilmesinin ölçütünün çok tartışılması gibi, yakınıni kaybeden bir kişide bu durumu ilk öğrendiğinde derin bir şaşkınlık içinde onu ölü olarak nitelendiremez. Ölüm olayını inkâr eder. Karışıklık, suçluluk, depresyon, korku, gibi psikolojik duyguları yaşayarak zaman içinde yakınıni kaybettiğini kabullenir. Görüldüğü gibi hem tıp açısından hem de ölen kişinin yakınları açısından kişinin öldüğünü nitelendirmek oldukça zor gerçekleşen bir durumdur.

¹⁹⁷ Bauman, *Ölümlülük, Ölümsüzlük ve Diğer Hayat Stratejileri*, s. 57.

¹⁹⁸ Bauman, *Ölümlülük, Ölümsüzlük ve Diğer Hayat Stratejileri*, s. 51.

Toplumlar üyelerini belirli aralıklarla yapılan, anılarını canlı tuttukları ölümlerden çok yaşayanlar için amaçlanmış yas törenlerine katılmaya zorlar. Aslında bu törenlerin amacı kişinin ölümünden sonra geride kalanların hayatlarında yaşanan bu değişime uyum sağlamalarına yardımcı olmaktır. Tabi yaşanan kayıptan sonra üzüntünün ne kadar süreceği belli değildir. İster ölmüş, ister hasta olsun birçok insan veya ölenleri adına yakınları ölüm sonrası ritüellerle uğraşmak zorunda kalacaktır. Ölmek ve ölüm modern toplumlarda tüm geride kalanlar için, duygusal, yasal ve maddi zorluklar içeren bir olaydır.

Sonuç olarak, ölüm olgusuna baktığımızda, insan toplumlarının ilk örneklerinde, doğa ve toplumun, beden ve ölümün iç içe geçtiğini, ilkel toplumda bedenin ölümü de bu iç içe geçmişlik içerisinde gerçekleştiğini “ölen” ilkel bedenin toplum içerisinde yaşatılırken, akıl çağı ile birlikte hem beden hem de ölüm toplumsaldan ayrılmıştır. Modernite ile birlikte beden, toplumsalın bir parçası olmaktan çıktı, bireyselleşti. Aklın egemenliği ve beden üzerindeki hâkimiyeti, bedenin ölümlü olduğu gerçeğini iyice çiziyordu. Ölümüne karşı koyamayan akıl ölümü alt edebilmek için, hastalıklar aracılığıyla onu yenmeye çalışacaktı. Modernitenin en büyük bu çabasına da tabî ki tıp yardım edecekti. Böylece ölüm yavaş yavaş tıpsallaştırılacaktı. Böylece ölüm günlük yaşamdan uzaklaşacaktı. Buradan da hareketle geleneksel toplum anlayışında ölüm hayat iç içeciliğine; modern anlayışta ise daha ziyade ise ölümün hayattan dışlanmasına rastlanılmaktadır.

Bütün okumalar ve çalışmalar sonucunda ortaya çıkan en temel sonuç şu şekilde belirtilebilir; ölümün, ölmenin ve ölümü karşılamanın ya da ölüm ile başa çıkmanın tek bir doğru yolu yoktur. Aksine insanoğlunun varlığının başladığı günden bugüne kadar var olmuş insan gruplarının sayısı kadar çok yolu vardır. Bu bağlamda sosyal yapı sürekli bir dönüşüm içerisinde olduğu için ölümüne karşı toplumun takındığı tavrı ortaya koymak, geçmişten bugüne değişimi göstermek için günümüzde de ölmeye ilişkin sosyal araştırmalar yapılmalıdır.

KAYNAKÇA

- Agamben, Giorgio, *Kutsal İnsan*, (Çev: İsmail Türkmen), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2001.
- Akalın, Ayşe Emel, *Ölümün ve Ölmenin Sosyolojisi Üzerine Kuramsal Bir Çalışma*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2006.
- Akbaş, Neşe Dijlay “Ölümü Görselleştirmek”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi*, Sayı:2, 2009, 25-29.
- Aries, Philippe, *Batılının Ölüm Karşısında Tavrıları*, (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay), Gece Yayınları, Ankara 1991.
- Baudrillard, Jean, *Simgesel Değiş Tokuş ve Ölüm*, (Çev. Oğuz Adanır), Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2002.
- Badur, Selim, “Ölüm Üzerine Tıbbi Çeşitlemeler” *Cogito Dergisi*, Sayı:40, 2004, 96-105.
- Bauman, Zygmunt, *Ölümlülük, Ölümsüzlük ve diğer hayat Stratejileri*, (1992), (Çev. Nurgül Demirdöven), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2000.
- , *Parçalanmış Hayat*, (1995), (Çev. İsmail Türkmen), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2001.
- Bekir, Onur, *Gelişim Psikolojisi; Yetişkinlik, Yaşlılık, Ölüm*, İmge Kitapevi, Ankara 1995.
- Bernasconi, Robert, “Felsefe ve Ölüm Kültürleri”. *Cogito Dergisi*, Sayı:40 , 2004, 91-95.
- Canetti, Elias, *Ölüm Üzerine*, (Çev. Gürsel Aytaç), Payel Yayınları, İstanbul 2007.
- Çıplak, Nilgün, *Anadolu’da Ölüm Sonrası Mezarlıklar Çevresinde Oluşan İnanç ve Pratikler*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2002.
- Dellaoğlu, Besim, “Modernleşmeden Modernliğe”, *Altüst Dergisi*, Sayı:3, 2011, 98-137.
- Eröz, Mehmet “Türk Topluluklarının Ölüm Adetleri Üzerine Bir Deneme”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı:35, 1985, 55–69.
- Elisabeth Kübler- Ross, *Ölüm ve Ölmek Üzerine* , (Çev. Ekin Uşşaklı), April Yayınları, Ankara 2010.

- Erginer, Gürbüz, “Bir Halk Bilimcinin Gözünden Ölüm”, *Cogito Dergisi*, Sayı:40, 2004, 286-292.
- Freud, Sigmund, *Uygarlık, Toplum ve Din*, (Çev. Emre Kapkın), Payel Yayınları, İstanbul 2004.
- Foucault, Michel, *Deliliğin Tarihi*, (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay), İmge Yayınları, Ankara 2000.
- , *Hapishanenin Doğuşu*, (1992), (Çev. M. Ali Kılıçbay), İmge Yayınları, İstanbul 2000.
- , *Kliniğin Doğuşu*, (2002), (Çev. Temel Keşoğlu), Epos Yayınları, İstanbul 2006.
- , *Cinselliğin Tarihi I*, (1993), (Çev. Hülya Tufan), Afa Yayınları, İstanbul 2010.
- Göç , Murat, *1990’larda Toplum, Birey ve Ölüm Kavramlarının Amerikan Popüler Kültürüne Yansımaları*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2003.
- Göka, Erol, *Ölme: Ölümün ve Geride Kalanların Psikolojisi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2009.
- Görkem, İsmail, “Türk Dünyasında Yas Törenleri ve Ağıtlar”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı:3,1992, 91-93.
- Gürbilek, Nurdan, *Yabancıнын Ölümü*, Metis Yayınları, İstanbul 2010.
- Hick, John, “Değişen Ölüm Sosyolojisi”, (Çev. Turan Koç), *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı:7, 1990, 18-22.
- Hökelekli, Hayati, “ Ölüm ve Ölüm Ötesi Psikoloji”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3(3),1991, 151–165.
- Jones, Constance, *Huzur İçinde Yatsın: Ölüm Dair Her Şey*, (1997), (Çev. Mehmet Gürsel),Dharma Yayınları, İstanbul 2004.
- J. Krisbnamurti, *Yaşamak ve Ölmek Üzerine*, (Çev. Sinan Öner), Ayna Yayınları, İstanbul 2002.
- Işık, Emre, *Beden ve Toplum Kuramı-Özne Sosyolojisinden Beden Sosyolojisine*, Bağlam Yayınları, İstanbul 1998.
- Illich, Ivan, *Sağlığın Gaspı*,(1981), (Çev: Süha Sertabiboğlu), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2011.

- , “Ölüme Karşı Ölüm”, *Cogito Dergisi*, Sayı:40 ,2004, 107-120.
- Kaan H. Ökten, “Heidegger’in Varlık ve Zaman’daki Ölüm Çözümlemesi”, *Cogito Dergisi*, Sayı: 40 ,2004, 126-155.
- Kara , Zülküf, *Ölüm Fenomeni Üzerine Bir Din Sosyolojisi Araştırması: Kayseri Örneği*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi, Kayseri 2009.
- Karaca, Faruk, “Mezar Taşlarına Yansıyan Şekliyle Türk Kültüründe Hayat ve Ölümle İlgili Bazı Değerlendirmeler”, *İslami Araştırma Dergisi*, 3(4), 2001,501–512.
- Karaman, Hayreddin, *Ölüm, Ölü, Defin ve Merasimler*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1996.
- Kasapoğlu, Aytül, *Güncel Sosyal Sorunlar ve Sağlık*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul 2001.
- Kızılçelik, Sezgin, *Sosyoloji Yazıları II*, Anı Yayınları, Ankara 2000.
- Malpas-Solomon, *Ölüm ve Felsefe*, (Çev. Nur Küçük), İthaki Yayınları, İstanbul 2006.
- Mengüşoğlu, Takiyettin, *İnsan Felsefesi*, Remzi kitabevi, İstanbul 1988.
- Migene Gonzalez-Wippler, *Ölümün Ötesi: Yaşamla Ölümün Sonsuz Dansı*, (2004), (Çev. Elif Ara), Ovvo Basım Yayıncılık, İstanbul 2006.
- Nazlı, Aylin, “Bedenin Ölümü: Modern Öncesinden Postmoderne Beden ve Ölüm”, *Sosyoloji Dergisi*, Sayı:16, 2006, 1–15.
- Örnek, Sedat Veyis, *Anadolu Folklorunda Ölüm*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1971.
- , “Anadolu Folklorunda Yas”, I. Uluslar arası Türk Folklor Semineri Bildirileri, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1973.
- , *Türk Halk Bilimi*, İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1977.
- Özben, Mevlüt, *Kirlilik Kavramı ve Aleviliğin Asimilasyonu*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2011.
- , *Kutsallıkların Ölümcül Sıçrayışı: Yapay Kutsallıklar*, Kadim Yayınları, Ankara 2011.
- Pekergil Murat, *Ölüm Olgusunun Din Sosyolojisi Açısından İncelenmesi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2009.

- Saygılı, Abdurrahman, “Modern Devlet’in Beden İdeolojisi Üzerine Kısa Bir Deneme”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Sayı:3, 2005, 323-339.
- Thomas, Louis-Vincent, *Ölüm*, (Çev. Işın Gürbüz), İletişim Yayınları, İstanbul 1991.
- Tolstoy, Lev, *Ölüm Manifestosu*, (Çev. Serkan Özburun, S. Neval Şimşek), Kaknüs Yayınları, İstanbul 2003.
- Tufan, İsmail, *Antik Çağdan Günümüze Yaşlılık*, Aykırı Yayınları, İstanbul 2002.
- Ünal, Mehmet Süheyl, “Zamansız Ölüm: Geleneksel ve Modern Toplum Karşıtlığında Ölümün Yeri”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 11(2), 2011, 121-133.
- Yakupoglu, Mehmet Mukadder, *Varoluş, Ahlak ve Ölüm*, Mor Yayınları, Ankara 2001.
- Yıldız, Harun, “Alevi Geleneğinde Ölüm ve Ölüm Sonrası Tören ve Ritüeller”, (Ed. Tuncay Bülbül), *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Grafik-ofset Yayınları, Ankara 2007,93-113.
- Veinstein, Gilles, *Osmanlılar ve Ölüm*, (Çev. Ela Güntekin), İletişim Yayınları, İstanbul 2007.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Güliden ÖNCEL
Doğum Yeri ve Tarihi	Sulakyurt /27.08.1984
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi/ Sosyoloji Bölümü
Y. Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enst.
Bildiği Yabancı Diller	İngilizce
Bilimsel Faaliyetleri	Cem Törenlerin Semiotik Analizi Adlı Makale
İş Deneyimi	
Çalıştığı Kurumlar	Yüksek Öğrenim Kredi ve Yurtlar Kurumu
İletişim	
E-Posta Adresi	guldenuzum@hotmail.com
Tarih	28.01.2013